

ISSN 2616-9983

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 3 (23)

Чернігів 2024

УДК 34(051)(477)

Н34

DOI 10.32755/sjlaw.2024.03

Рекомендовано до друку вченою радою Пенітенціарної академії України (протокол № 11 від 27 вересня 2024 р.).

Відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 06.10.2023 № 3548/5 відбулося перейменування Академії Державної пенітенціарної служби на Пенітенціарну академію України.

*Видання «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» внесено до **Переліку наукових фахових видань України**, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 15.04.2021 № 420, відповідно до якого журналу надано **категорію «Б»**.*

Н34 **Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право : науковий журнал /**
Пенітенціарна академія України. Чернігів : ПАУ, 2024. № 3 (23). 120 с.

У цьому номері журналу «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» вміщено статті, присвячені актуальним питанням адміністративного права; проблемам кримінально-виконавчого права; проблемам цивільного, соціального та трудового права.

Видання буде корисним для науковців, аспірантів, магістрантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК 34(051)(477)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: *Ніцимна С. О.*, д-р юрид. наук, проф.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Пузирний В. Ф., д-р юрид. наук, проф.;

Пузирьов М. С., д-р юрид. наук, старш. дослід.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Зливко С. В., д-р юрид. наук; доц.;

Карелін В. В., д-р юрид. наук; доц.;

Коломієць Н. В., д-р юрид. наук, проф.;

Коропатнік І. М., д-р юрид. наук, проф.;

Олефір Л. І., канд. юрид. наук, доц.;

Партенадзе О. А., д-р права, проф. (м. Батумі, Республіка Грузія);

Скаков А. Б., д-р юрид. наук, проф. (м. Нур-Султан, Республіка Казахстан);

Солнцева Х. В., канд. юрид. наук, доц.;

Тагієв С. Р., д-р юрид. наук, доц., заслужений юрист України;

Чумаков В. В., д-р юрид. наук, проф.;

Шевчук О. М., д-р юрид. наук, проф.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: *Денисенко К. В.*, канд. наук з держ. управл., доц.

ISSN 2616-9983

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
PENITENTIARY ACADEMY OF UKRAINE**

**SCIENTIFIC HERALD
OF SIVERSHCHYNA.
SERIES: LAW**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 3 (23)

Chernihiv 2024

UDC 34(051)(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2024.03

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol № 11 on September 27, 2024).

In accordance with the order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 06.10.2023 No. 3548/5, the Academy of the State Penitentiary Service was re-named to Penitentiary Academy of Ukraine.

*According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 15.04.2021 № 420 scientific journal “Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law” is included in the **List of scientific professional publications of Ukraine of “B” category.***

Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law : Scientific Journal / Penitentiary Academy of Ukraine. Chernihiv : PAU, 2024. № 3 (23). 120 p.

In this issue of the journal “Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law” contains articles, dedicated to current issues of Administrative Law; Criminal and Executive Law; the problems of Problems of Civil, Social and Labour Law.

The issue will be useful for scientists, postgraduates, masters and the students of higher educational institutions.

UDC 34(051)(477)

EDITOR-IN-CHIEF: *Nishchymna S. O.*, Doctor of Sciences (Law), Professor.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Puzyrnyi V. F., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Puzynov M. S., Doctor of Sciences (Law), Senior Researcher.

EDITORIAL BOARD:

Zlyvko S. V., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Karelin V. V., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Kolomiets N. V., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Koropatnik I. M., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Olefir L. I., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Partenadze O. A., Doctor of Sciences (Law), Professor (Batumi, Republic of Georgia);

Skakov A. B., Doctor of Sciences (Law), Professor (Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan);

Solntseva Kh. V., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Tahitiev S. R., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine;

Chumak V. V., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Shevchuk O. M., Doctor of Sciences (Law), Professor.

RESPONSIBLE SECRETARY OF EDITORIAL BOARD: *Denysenko K. V.*, PhD in Public Administration, Associate Professor.

Founded in 2017.

Media identifier: R30-02503

dated 18.01.2024 № 134

© Penitentiary Academy
of Ukraine, 2024

ЗМІСТ

<i>Жежко Т. О.</i> Поняття, ознаки та особливості принципу транспарентності в діяльності органів місцевого самоврядування.....	7
<i>Кисельов Д. В.</i> Окремі питання регулювання заборон та обмежень для персоналу ДКВС України.....	23
<i>Крупко Я. М., Сокоринський Ю. В.</i> Способи захисту прав суб'єктів, щодо яких здійснюється державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки	35
<i>Литвиненко В. М.</i> Зміна в організації виробництва та праці, зміна істотних умов праці й переведення: порівняльна характеристика.....	47
<i>Перга Т. Ю., Томозов А. В.</i> Законодавче забезпечення процесів екологічної міграції у Фіджі.....	56
<i>Пузирний В. Ф., Шестак Л. В.</i> Окремі проблеми адміністративно-правової кваліфікації правопорушень, пов'язаних з корупцією	74
<i>Ребкало М. М.</i> Вплив Гаазьких конвенцій з міжнародного приватного права на формування механізму захисту прав дитини у сфері цивільного та сімейного права України: колізії і шляхи розв'язання.....	87
<i>Салай М. Г.</i> Процесуальні дії нотаріуса на стадії підготовки до вчинення виконавчого напису та особливості встановлення предмета доказування.....	98
<i>Nishchymna S. O., Andrushchenko T. S.</i> The legal nature of marriage in Ancient Rome	111

CONTENT

Zhezhko T. Concept, features and peculiarities of the principle of transparency in the activities of local self-government	7
Kyselov D. Certain issues of regulation of prohibitions and restrictions for the personnel of the Ukrainian of the State Criminal Executive Service.....	23
Krupko Ya., Sokorynskyi Iu. Ways to protect the rights of subjects to state supervision (control) in the field of industrial and fire safety	35
Lytvynenko V. Change in the organization of production and work, change in essential working conditions and transfer: comparative characteristics	47
Perga T., Tomozov A. Legislative support of environmental migration processes in Fiji	56
Puzyrnyi V., Shestak L. Individual problems of the administrative and legal qualification of offenses related to corruption.....	74
Rebkalo M. The impact of the Hague conventions on private international law on the formation of a mechanism for the children’s rights protection in the field of civil and family law in Ukraine: collisions and solutions	87
Salai M. Procedural actions of a notary at the stage of preparation for the execution of an executive inscription and peculiarities of establishing the subject of proof.....	98
Nishchymna S., Andrushchenko T. The legal nature of marriage in Ancient Rome	111

УДК 342.951:34.028-021.41:352.07(045)

DOI 10.32755/sjlaw.2024.03.007

Жежко Т. О.,

аспірантка кафедри адміністративного, цивільного
та господарського права і процесу юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0006-9933-8491

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРИНЦИПУ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті проаналізовано поняття та особливості принципу транспарентності в діяльності органів місцевого самоврядування, розкрито зміст його основних ознак, які полягають у таких категоріях, як гласність, публічність, прозорість, відкритість, доступність, підзвітність. У висновках зазначено, що ознаки принципу транспарентності знайшли досить широке нормативне закріплення, однак потребують уточнення деякі положення щодо відкритості засідань постійних комісій для представників громади, а також існує потреба у систематизації положень транспарентності в діяльності місцевих органів влади шляхом ухвалення окремого закону.

Ключові слова: принцип транспарентності, ознаки принципу транспарентності, органи місцевого самоврядування, гласність, публічність, прозорість, відкритість, доступність, підзвітність.

Постановка проблеми. Одним з найголовніших напрямів на шляху розвитку України є зміцнення місцевого самоврядування, прозоре, підзвітне та багаторівневе управління. В умовах воєнного стану неабиякого значення набуває дотримання принципу децентралізації, захист прав громадян на рівні місцевого самоврядування та робота місцевої влади за принципом транспарентності. Це своєю чергою зумовлює необхідність з'ясування поняття та особливостей принципу транспарентності в діяльності органів місцевого самоврядування та розкриття змісту його основних ознак.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема наукового аналізу поняття, сутності та особливостей принципу транспарентності в діяльності органів публічної влади була предметом дослідження таких учених: Е. А. Афонін, О. В. Суший, Д. Р. Мартиненко, М. В. Пашковська, В. М. Ярошенко, Л. І. Адашис, А. О. Чмелюк,

Л. Р. Наливайко, Т. В. Новікова, М. М. Воронов та багатьох інших. Але в сучасних реаліях усе ще виникає нагальна потреба в переосмисленні та вдосконаленні нормативно-правового закріплення основних ознак принципу транспарентності в діяльності органів місцевого самоврядування.

Метою статті є здійснення аналізу поняття, сутності та особливостей принципу транспарентності в діяльності органів місцевого самоврядування, розкриття змісту його основних ознак, а також надання пропозицій щодо вдосконалення нормативного закріплення.

Виклад основного матеріалу. Поняття «транспарентність» бере свій початок від латинських слів «trans» – «прозорий», «наскрізь» і «pareo» – «бути очевидним», а також «зрозумілий», «явний». Еволюція використання і значення терміна «транспарентність» пов'язана з наднаціональними організаціями та неурядовими організаціями (створення Європейського Союзу, Світової організації торгівлі, організації «Transparency International» тощо). Європейська інтеграція стала причиною запровадження принципу транспарентності влади і в діяльність органів управління [1, с. 6].

Транспарентність публічної влади – це політичне і соціальне явище, організаційно-правова гарантія народовладдя, конституційно-правовий принцип організації і діяльності органів публічної влади, соціальне благо [2, с. 138].

Деякі вчені оцінюють транспарентність як засадну властивість політичної влади, яка забезпечує розвиток демократії, громадянського суспільства шляхом відкритості дій різних гілок влади, процедури прийняття політичних рішень та активізації суспільного контролю над діяльністю органів державної влади [1, с. 9–10].

Транспарентність як стан інформованості, інформаційний процес, правовий режим та принцип у своєму дослідженні адміністративно-правових засад забезпечення транспарентності в діяльності органів публічної влади описує Д. Р. Мартиненко [3, с. 74].

Представницьку форму влади народ здійснює, зокрема, через органи місцевого самоврядування, які уповноважуються людьми вирішувати питання місцевого значення. Транспарент-

ність органів місцевого самоврядування є властивістю політичної влади цих органів і їх посадових осіб [4, с. 87–88].

Виходячи з того, що органи місцевого самоврядування є одними з тих інституцій, що перебувають у безпосередній близькості до найбільш дрібних громад, їх транспарентна діяльність може стати стійким фундаментом підвищення довіри до влади, механізмом подолання корупції та значним фактором у налагодженні тісної співпраці влада – громада [5].

Загальні ознаки транспарентності органів публічного управління можна розглядати як:

- 1) пріоритетність над закритістю [6, с. 160–162; 7, с. 51];
- 2) повнота, цілісність та своєчасність отримання інформації (надання громадянам інформації в одному вигляді і в повному обсязі, доступ до тієї чи іншої інформації про рішення і можливість вплинути на них громадськості) [6, с. 160–162];
- 3) взаємозв'язок транспарентності і верховенства права (через захист інформації з обмеженим доступом) [6, с. 160–162; 2, с. 9];
- 4) вплив громадян на управлінські рішення влади [3, с. 86; 2, с. 9];
- 5) використання цифровізації, інформаційних технологій під час здійснення врядування [7, с. 51; 4, с. 86].

Характеризуючи сутність принципу транспарентності органів місцевого самоврядування, проаналізуємо його основні ознаки, які, на думку дослідників транспарентності в органах публічної влади [7, с. 51; 8, с. 5; 9, с. 88], полягають у таких категоріях, як гласність, публічність, прозорість, відкритість, доступність, підзвітність.

Отже, Л. Р. Наливайко та О. С. Чепік-Трегубенко охарактеризували ознаки так: прозорість – технологічна, відкритість – інституційна, гласність – інструментальна характеристики транспарентності, публічність – доступність будь-якої інформації щодо різних соціальних суб'єктів, підзвітність – контрольна функція транспарентності [8, с. 6].

Гласність та публічність як ознаки принципу транспарентності розкриваються через:

- 1) активну форму участі громадської думки, інформування про діяльність органів місцевого самоуправління, порядок об-

рання чи формування відповідних органів, обговорення проєктів, розв'язання різних суперечливих питань [1, с. 13];

2) взаємини представників громади та місцевої влади шляхом обговорення проєктів рішень, звітів діяльності місцевої влади, проведення громадської експертизи [10, с. 47–48].

Згідно зі ст. ст. 46, 55 Закону України «Про місцеве самоврядування» [11] сесії ради проводять гласно із забезпеченням права кожного бути присутнім на них, голови районної, обласної, районної у місті ради забезпечують гласність у роботі ради та її органів, обговорення громадянами проєктів рішень ради, важливих питань місцевого значення, вивчення громадської думки, оприлюднення рішення ради.

На думку В. М. Венгера [12, с. 80], гласність забезпечує певний рівень публічності щодо функціонування органів місцевого самоврядування. Публічний характер діяльності передбачає не тільки механічне оприлюднення тієї чи іншої важливої інформації про діяльність органу, а й організацію самої діяльності відповідно до певних процедур, наприклад проведення публічних засідань.

Унаслідок публічного характеру діяльності посадових осіб органів місцевого самоврядування, як вважає Д. Р. Мартиненко [3, с. 85], транспарентність передбачає публічність звітності органів місцевого самоврядування шляхом публікації в засобах масової інформації, розміщення інформації на офіційних сайтах органів.

Важливо, що Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 2 травня 2023 року № 3077-IX [13], що набере чинності (далі – новий Закон), уточнено поняття «служба в органах місцевого самоврядування» як публічна, професійна діяльність громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування, із забезпечення реалізації територіальними громадами права на місцеве самоврядування та здійснення окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом.

На відміну від чинного Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року № 2493-III, у положеннях нового Закону [13] принцип гласності відсут-

ній. Транспарентність діяльності органів місцевого самоврядування розкривають через прозорість та відкритість.

Прозорість як ознака транспарентності органів місцевого самоврядування – це насамперед:

1) зрозумілість рішень та дій влади, належна обізнаність у цих діях громади, розуміння всіх внутрішніх процесів, що впливають на спосіб, вид та строки прийняття рішення в кожній конкретній справі (наприклад, запровадження електронного урядування на муніципальному рівні, наявність інформаційних стендів, офіційного вебсайту органу самоврядування, офіційного друкованого видання) [10, с. 47–48; 12, с. 80–81];

2) закріплення інформаційних прав та обов'язків посадових осіб в їх посадових інструкціях, особливо щодо службової інформації [3, с. 84–85];

3) функціональна характеристика органів місцевого самоврядування [1, с. 12–13].

Чинне законодавство закріплює принцип прозорості як принцип забезпечення доступу до публічної інформації (ст. 4 Закону України «Про доступ до публічної інформації») [14] у діяльності суб'єктів владних повноважень, серед яких згідно зі ст. 13 «Розпорядники інформації» зазначені органи місцевого самоврядування.

Безпосередньо як принцип діяльності органів місцевої влади прозорість не згадується до ухвалення у 2023 році нового Закону [13], якщо не враховувати згадування про принцип прозорості в ухвалених на той час законах про співробітництво територіальних громад та про добровільне об'єднання територіальних громад 2014–2015 рр. [15; 16].

За новим Законом [13] принцип прозорості – інформування про діяльність посадових осіб місцевого самоврядування, крім випадків, визначених Конституцією та законами України (п. 11 ч. 1. ст. 4); забезпечення прозорості конкурсів на зайняття посад службовців місцевого самоврядування керівниками служби в органі місцевого самоврядування (п. 1–2 ч. 1. ст. 16).

Дослідники поняття транспарентності, зокрема М. Глотов, Л. Адашис, А. Чмелюк [17; 5], асоціюють цей термін не тільки з прозорістю, а й з відкритістю політичної чи громадської (публі-

чної) діяльності для належного використання політичної влади окремими особами для задоволення інтересів суспільства.

На думку Е. А. Афоніна та О. В. Суший [1, с. 12–13], відкритість не тотожна прозорості, бо можна знати роботу апарату управління, але не мати змоги вплинути на його діяльність, проте необхідно враховувати доцільність їх взаємоузгодженості.

Відкритість як ознака принципу транспарентності органів місцевого самоврядування охоплює:

1) готовність поділитися своєю владою шляхом залучення інших суб'єктів до ухвалення владних рішень (можливість громадян бути присутніми на засіданнях органу влади, нарадах, слуханнях, ознайомлення зі стенограмами, протоколами, аудіо- та відеозаписами засідань, участь депутатів у сесіях, створених постійних чи тимчасових комісіях місцевих рад) [12, с. 80–81; 10, с. 47–48; 3, с. 74];

2) відкриті інформацію про кадрові рішення [10, с. 47–48];

3) активність суспільного контролю над діяльністю органів місцевого самоврядування [1, с. 12–13; 17; 5];

4) відкритість інформації про систему місцевого управління, вільний доступ до служби в органах місцевого самоврядування на конкурсних засадах, відкритість інформації про діяльність органів місцевого самоврядування через опублікування відповідних правових актів [3, с. 86].

Прикладом може слугувати відкрита інформація про порушення права черговості в місцевій раді на безоплатне отримання земельної ділянки. У такому випадку діями громадянина будуть ініціювання перевірки правомірності ухвалення такого рішення правоохоронними органами або звернення щодо його оскарження до суду [17; 5].

Ще одним прикладом прозорості та відкритості місцевої влади може слугувати дотримання вимог антикорупційного законодавства в частині відбору кандидатів на посади в органи місцевого самоврядування за конкурсом з урахуванням поданих декларацій про доходи кандидатів та членів їхніх сімей [18, с. 44; 19].

Чинне законодавство доволі детально регламентує відкритість у діяльності органів місцевого самоврядування через регламентацію в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [11]:

1) відкриті засідання місцевої ради за участю членів ініціативної групи з питань місцевої ініціативи (ч. 3 ст. 9);

2) відкриті протоколи сесії ради, які оприлюднюються і надаються на запит відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» (ч. 17 ст. 46);

3) відкриті зустрічі з громадянами сільського, селищного, міського голови, який не рідше одного разу на рік звітує про свою роботу перед територіальною громадою (ч. 7 ст. 42);

4) відкриті зустрічі і звіт старости, що дає можливість жителям старостинського округу поставити запитання, висловити зауваження та внести пропозиції, а інформація про відповідну зустріч та письмовий звіт старости оприлюднюються на офіційному вебсайті сільської, селищної, міської ради (ч. 6 ст. 54-1);

5) відкриті поіменні голосування для ухвалення рішень ради, результати яких обов'язково оприлюднюються та надаються за запитом відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», на офіційному вебсайті ради розміщуються в день голосування (ч. 3 ст. 59).

Водночас поряд з такими положеннями Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. ст. 46–47) [11], як: 1) пропозиції щодо питань на розгляд ради можуть вноситися загальними зборами громадян; 2) до складу створених постійними комісіями підготовчих комісій і робочих груп для розробки проєктів рішень ради можуть залучатися представники громадськості; 3) висновки і рекомендації постійної комісії, протоколи її засідань є відкритими та оприлюднюються і надаються на запит відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», є неврегульовані питання.

Йдеться про необхідність відкритості самих засідань постійних комісій для представників громади. Присутність представників громади під час розгляду питань на засіданнях постійних комісій дало б змогу контролювати процес ухвалення рішень місцевих рад від самого початку внесення пропозицій до розгляду, не чекаючи розгляду кінцевого варіанту рішення, який подається на сесію.

Вважаємо за доцільне викласти п. 9 ст. 47 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» в такій редакції: «Засі-

дання постійної комісії скликається в міру необхідності і є правомочним, якщо в ньому бере участь не менш як половина від загального складу комісії. Засідання постійної комісії є відкритими для присутності представників громади».

Добровільне об'єднання територіальних громад та їх співробітництво відбуваються за принципом відкритості, зокрема згідно зі ст. 16 Закону України «Про співробітництво територіальних громад» [15] забезпечується відкритий доступ до звітів про використання коштів через власні інтернет-ресурси.

У новому Законі [13] замість принципу гласності у п. 12 ст. 4 розкривається принцип відкритості, який полягає в залученості громадськості, у тому числі шляхом проведення публічних консультацій, до обговорення питань щодо розроблення, прийняття та виконання актів органів місцевого самоврядування, реалізації інших повноважень органів місцевого самоврядування.

Досліджуючи ознаки транспарентності в контексті євроінтеграції, Л. Наливайко та М. Романов [6, с. 159] зазначають, що складовою транспарентності також є доступність.

Доступність інформації, на думку Д. Мартиненко [18, с. 43], – це пасивна сторона, а участь громадськості в контролі діяльності органів влади – активна сторона транспарентності.

Афонін Е. А. та Суший О. В. [1, с. 9] трактують транспарентність як інструмент, який налаштовує двосторонній політичний зв'язок між державою та громадянським суспільством: «зверху» завдяки відкритості та прозорості, доступності управлінської інформації як для суб'єкта, так і для об'єкта управління, як право на доступ до інформації, а також «знизу» – як зворотний зв'язок, шляхом рівності прав на отримання інформації, участі громадян у суспільно-політичному житті, їх контролю за діяльністю органів влади.

Існує також думка, що доступність інформації необхідно розділяти на внутрішню та зовнішню [8, с. 5; 2, с. 139], де внутрішня – це доступність інформації про суб'єкт управління для нього ж і зовнішня – доступність інформації про суб'єкт управління для громадськості.

Це може бути як доступність інформації щодо державних витрат [3, с. 86], так і доступ до публічної інформації, оприлю-

дненої в електронній системі закупівель [20, с. 44], яка має бути загальнодоступною та гарантувати недискримінацію, рівні права під час реєстрації всім зацікавленим особам, а також доступність планів органів місцевого самоврядування та кроків щодо їх виконання, доступність стосовно кадрових рішень [10, с. 47–48], подання запитів, проведення відкритих зустрічей з громадськістю [2, с. 139].

Ці та інші завдання постають перед розпорядниками публічної інформації, серед яких, згідно зі ст. 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [14] є органи місцевого самоврядування.

Наприклад, серед основних умов добровільного об'єднання територіальних громад (ч. 1. п. 5 ст. 4 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [16]) – якість та доступність публічних послуг, не нижча ніж до об'єднання громад.

Чинний Закон України «Про місцеве самоврядування» покладає обов'язок доступності публічної інформації на голову районної, обласної, районної у місті ради. Зокрема, в актах та проектах актів органів та посадових осіб місцевого самоврядування не може бути обмежено доступ до інформації про витрати чи інше розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним чи комунальним майном, у тому числі про умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримують ці кошти або майно (ст. ст. 55, 59) [11].

Новий Закон [13] підтверджує наміри влади врегулювати ознаку доступності на рівні принципів органів місцевого самоврядування, визначаючи рівність доступу до служби в органах місцевого самоврядування із заборонаю всіх форм та проявів дискримінації, відсутності необґрунтованих обмежень або надання необґрунтованих переваг певним категоріям громадян під час вступу на службу до органів місцевого самоврядування та її проходження, право на вільний доступ до інформації про вакантні посади в органі місцевого самоврядування, а також гарантування вільного доступу до інформації про діяльність посадових осіб місцевого самоврядування в обсягах та порядку, визначених законом (ст. 4, 9).

Транспарентність діяльності органів влади обумовлює і підзвітність органів місцевого самоврядування інститутам громадянського суспільства, активній та відповідальній громаді, яка має вплив на місцеву владу [10, с. 47; 1, с. 14; 5; 13].

Норми Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. ст. 4, 42, 75) [11] встановлюють підзвітність, підконтрольність та відповідальність органів самоврядування та їх посадових осіб перед територіальними громадами.

Транспарентність як демократичний інструмент виконує низку важливих функцій, серед яких: просвітницька (обізнаність громади про свої права та свободи); громадський контроль щодо прийняття та реалізації рішень; розвиток активності громадян, їх свідомості та політичної культури [1, с. 11–12].

На відміну від свободи інформації, особливостями транспарентності є: стан інформації про діяльність певного суб'єкта; забезпечення можливості отримання потрібної інформації в повному обсязі; розуміння процесів управління; забезпечення прав та законних інтересів як конкретних суб'єктів, так і необмеженого кола осіб [3, с. 7], а також створення інституту урядового PR та комунікацій владних структур із громадськістю [20, с. 42].

Висновки. Під принципом транспарентності в діяльності органів місцевого самоврядування необхідно розуміти засадничу, фундаментальну властивість політичної влади місцевих органів та її посадових осіб забезпечувати децентралізацію влади, сприяти відкритому та прозорому управлінню, мінімізувати корупційні ризики під час ухвалення рішень та підвищувати рівень довіри громади до місцевої влади.

Гласність та публічність як ознаки принципу транспарентності – це оприлюднення інформації про діяльність органу, публічні засідання органів, обговорення проєктів рішень, звітів, проведення громадської експертизи, публічне повідомлення про конфлікт інтересів під час участі в засіданні ради, іншого колегіального органу.

Прозорість – це зрозумілість рішень та дій влади, належна обізнаність у цих діях громади, розуміння всіх внутрішніх процесів, що впливають на спосіб, вид та строки ухвалення рішен-

ня, інформаційних прав та обов'язків посадових осіб у їх посадових інструкціях.

Доступність можна розглядати як рівність прав на отримання інформації, право на доступ до інформації та зворотний зв'язок, доступність публічних послуг та публічних закупівель тощо.

Відкритість та підзвітність – це залучення інших суб'єктів до ухвалення рішень місцевої влади, громадський контроль, вільний доступ до служби на конкурсних засадах з урахуванням антикорупційних норм, а також відкритість засідань, голосувань, протоколів сесій ради, відкритість зустрічей з громадянами голів і старост місцевих органів влади, відкритість доступу до звітів про використання коштів через інтернет-ресурси, звітування про свою роботу перед територіальною громадою на відкритій зустрічі з громадянами, а також перед радою на вимогу депутатів про роботу виконавчих органів місцевої ради.

Проте, на нашу думку, доцільним було б вирішити проблему відкритості засідань постійних комісій для представників громади. Присутність представників громади під час розгляду питань на засіданнях постійних комісій дало б змогу контролювати процес ухвалення рішень місцевих рад від самого початку внесення пропозицій до розгляду, не чекаючи розгляду вже кінцевого варіанту рішення, який подається на сесію.

Це стане можливим завдяки викладенню п. 9 ст. 47 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» в такій редакції: «Засідання постійної комісії скликається в міру необхідності і є правомочним, якщо в ньому бере участь не менш як половина від загального складу комісії. Засідання постійної комісії є відкритими для присутності представників громади».

Нормативне закріплення ознак принципу транспарентності в діяльності органів самоврядування міститься в Законах України «Про місцеве самоврядування», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про доступ до публічної інформації», «Про співробітництво територіальних громад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Водночас, на нашу думку, існує потреба в систематизації положень транспарентності в діяльності місцевих органів влади шляхом ухвалення окремого Закону України «Про транспарентність у діяльності органів місцевого самоврядування».

Список використаних джерел

1. Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України : конспект лекції до короткотермінового семінару в системі підвищення кваліфікації кадрів / уклад.: Е. А. Афонін, О. В. Суший. Київ : НАДУ, 2010. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/transparentnist.pdf> (дата звернення: 15.07.2024).

2. Пашковська М. В. Поняття транспарентності в сучасній науці «Державне управління». *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 34. С. 135–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2013_34_16 (дата звернення: 15.07.2024).

3. Мартиненко Д. Р. Адміністративно-правові засади забезпечення транспарентності в діяльності органів публічної влади : дис. ... д-ра філософ. Спеціальність 081 Право. Галузь права 08 Право. Хмельницький, 2023. 195 с. URL: <file:///C:/Users/Uzivatel/Downloads/diss%20%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf> (дата звернення: 15.07.2024).

4. Ярошенко В. М. Транспарентність та відкритість влади як механізми становлення інституту демократичної громадянськості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія*. 2012. Т. 182. Вип. 170. С. 85–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2012_182_170_20 (дата звернення: 15.07.2024).

5. Адашиш Л. І., Чмелюк А. О. Принцип транспарентності у діяльності органів місцевого самоврядування. *Правовий розвиток суспільства і держави: традиції та новації* : збірник матеріалів міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція». Київ, 2017. URL: https://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1728%3A08121707&catid=198%3A2-122017&Itemid=245&lang=en (дата звернення: 15.07.2024).

6. Наливайко Л. Р., Романов М. Ю. Поняття, ознаки та значення транспарентності в контексті євроінтеграції. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4/1. С. 152–157.

7. Новікова Т. В. Транспарентність адміністративного процесу в умовах діджиталізації. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2–4. С. 46–52. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2-4.2022.07> (дата звернення: 15.07.2024).

8. Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С. Транспарентність публічної влади: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Право України*. 2015. № 6. С. 148–156. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1999/1/2.1.pdf> (дата звернення: 15.07.2024).

9. Черторижський В. М. Політика транспарентності як інструмент активізації транскордонного співробітництва. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2015. Вип. 3 (113). С. 86–88. URL: [https://ird.gov.ua/sep/sep20153\(113\)/sep20153\(113\)_086_ChertoryzhskyyVM.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20153(113)/sep20153(113)_086_ChertoryzhskyyVM.pdf) (дата звернення: 15.07.2024).

10. Воронов М. М. Принципи гласності, відкритості та прозорості на муніципальному рівні: теоретичний аспект та втілення в законодавстві України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2015. Вип. 19. С. 46–50. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/5677/5231> (дата звернення: 15.07.2024).

11. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.07.2024).

12. Венгер В. М. Прозорість як принцип діяльності органів публічної влади. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 79–84. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9d898c48-42c9-4b82-9a0c-7be158e98ebd/content> (дата звернення: 15.07.2024).

13. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 02.05.2023 р. № 3077-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text> (дата звернення: 15.07.2024).

14. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 15.07.2024).

15. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення: 15.07.2024).

16. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 15.07.2024).

17. Глотов М. Транспарентність органів місцевого самоврядування: законодавство та дійсність. *Юридичний вісник України*. 2011. № 14. URL: http://lib.rada.gov.ua/DocDescription?doc_id=189139 (дата звернення: 15.07.2024).

18. Martynenko D. Transparency as a principle of activity of public authority bodies. *Global Prosperity*. 2022. Vol. 2. Iss. 3. URL: <file:///C:/Users/Tip/Downloads/40-46.pdf> (дата звернення: 15.07.2024).

19. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 15.07.2024).

20. Тихомирова Є. Б. Транспарентність і відкритість діяльності влади та шляхи їх забезпечення в Україні. *Наукові записки. Політичні науки*. 2002. Т. 20. С. 39–43. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/eba5522e-c191-493b-a4e8-5a7de4f33643/content> (дата звернення: 15.07.2024).

Zhezhko T.,

Postgraduate student of the Department of Administrative,
Civil and Commercial Law and Process of the Law Faculty,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0006-9933-8491

CONCEPT, FEATURES AND PECULIARITIES OF THE PRINCIPLE OF TRANSPARENCY IN THE ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENTS

The article deals with the concept and features of the principle of transparency in the activities of local self-governments and reveals the content of its main features, which include such categories as publicity, transparency, openness, accessibility, and accountability.

The author describes the principle of transparency in the activities of local self-governments as a fundamental property of the politics of local authorities and their officials to ensure decentralization of power, promote open and transparent governance, minimize corruption risks in decision-making, and increase the level of public trust in local authorities.

Publicity is analyzed in the article as the publication of information about the activities of local self-governments, public meetings, discussion of draft decisions, reports, public expertise, public notification of a conflict of interest during participation in a meeting; transparency - as clarity of decisions and actions of local authorities, accessibility - as equality of rights to information, the right to access information and feedback, accessibility of public services and public procurement, openness and accountability - as the involvement of other subjects in the decision-making of local authorities, public control, free access to service on a competitive basis etc.

The conclusions indicate that the features of the transparency principle have been widely enshrined in law. However, some provisions on the openness of meetings of permanent commissions to community representatives need to be clarified. There is also a need to systematize transparency provisions in the activities of local authorities by adopting a separate law.

Key words: *the principle of transparency, features of the principle of transparency, local self-governments, publicity, transparency, openness, accessibility, accountability.*

References

1. Transparency of power in the context of European integration of Ukraine: lecture notes for a short-term seminar in the system of staff development (2010), compiled by E. Afonin and O. Sushiy, National Academy of Public Administration, Kyiv, available at: <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/transparenntnist.pdf> (accessed 15 July 2024).
2. Pashkovska, M. (2013), "The concept of transparency in the modern science of "Public Administration", *Efficiency of public administration*, Issue 34, pp. 135–143, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2013_34_16 (accessed 15 July 2024).
3. Martynenko, D. R. (2023), Administrative and legal principles of ensuring transparency in the activities of public authorities : Thesis ... for the degree of Doctor of Philosophy, Specialty 081 Law, Branch of Law 08 Law, Khmelnytskyi, available at: <file:///C:/Users/Uzivatel/Downloads/diss%20%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf.pdf> (accessed 15 July 2024).
4. Yaroshenko, V. M. (2012), "Transparency and openness of power as mechanisms for the formation of the institution of democratic citizenship", *Scientific works of Petro Mohyla Black Sea State University. Series: Political Science*, Vol. 182, Iss. 170, pp. 85–91, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2012_182_170_20 (accessed 15 July 2024).
5. Adashis, L. I. and Chmeliuk, A. O. (2017), "The principle of transparency in the activities of local self-governments", *Legal development of society and the state: traditions and innovations* : collection of materials of the International Legal Scientific and Practical Conference "Actual jurisprudence", available at: https://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1728%3A081217-07&catid=198%3A2-122017&Itemid=245&lang=en (accessed 15 July 2024).
6. Nalyvayko, L. R. and Romanov, M. Y. (2016), "The concept, features and significance of transparency in the context of European integration", *Visegrad Journal on Human Rights*, № 4/1, pp. 152–157.
7. Novikova, T. V. (2022), "Transparency of the administrative process in the context of digitalization", *Law Review of Kyiv University of Law*, No. 2–4, pp. 46–52, available at: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2-4.2022.07> (accessed 15 July 2024).
8. Nalyvaiko, L. R. and Chepik-Tregubenko, O. S. (2015), "Transparency of public authorities: domestic and foreign experience", *Law of Ukraine*, No. 6, pp. 148–156, available at: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1999/1/2.1.pdf> (accessed 15 July 2024).
9. Chertoryzhskyy, V. M. (2015), "Transparency policy as a tool for enhancing cross-border cooperation", *Socio-economic problems of the*

modern period of Ukraine, Issue 3 (113), pp. 86–88, available at: [https://ird.gov.ua/sep/sep20153\(113\)/sep20153\(113\)_086_Chertoryzhskyy_VM.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20153(113)/sep20153(113)_086_Chertoryzhskyy_VM.pdf) (accessed 15 July 2024).

10. Voronov, M. M. (2015), "Principles of publicity, openness and transparency at the municipal level: theoretical aspect and implementation in the legislation of Ukraine", *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Law"*, Issue 19, pp. 46–50, available at: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/5677/5231> (accessed 15 July 2024).

11. Ukraine (1997), *On Local Self-Government in Ukraine*: Law of Ukraine, dated 21.05.1997, No 280/97-BP, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 15 July 2024).

12. Wenger, V. M. (2017), "Transparency as a principle of activity of public authorities", *Scientific Notes of NaUKMA. Legal Sciences*, Vol. 200, pp. 79–84, available at: file:///C:/Users/andrii/Desktop/Venher_Prozorist_yak_pryntsyp.pdf (accessed 15 July 2024).

13. Ukraine (2023), *On Service in Local Self-Governments*: Law of Ukraine, dated 02.05.2023, No. 3077-IX, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text> (accessed 15 July 2024).

14. Ukraine (2011), *On Access to Public Information*: Law of Ukraine, dated 13.01.2011, No. 2939-VI, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (accessed 15 July 2024).

15. Ukraine (2014), *On Cooperation of Territorial Communities*: Law of Ukraine, dated 17.06.2014, No. 1508-VII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (accessed 15 July 2024).

16. Ukraine (2015), *On Voluntary Amalgamation of Territorial Communities*: Law of Ukraine, dated 05.02.2015, No. 157-VIII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (accessed 15 July 2024).

17. Glotov, M. (2011), "Transparency of local self-governments: legislation and reality", *Legal Bulletin of Ukraine*, No. 14, available at: http://lib.rada.gov.ua/DocDescription?doc_id=189139 (accessed July 15, 2024).

18. Martynenko, D. (2022), "Transparency as a principle of activity of public authority bodies", *Global Prosperity*, Vol. 2, Iss. 3, available at: <file:///C:/Users/Tip/Downloads/40-46.pdf> (accessed 15 July 2024).

19. Ukraine (2014), *On Prevention of Corruption*: Law of Ukraine, dated 14.10.2014, No. 1700-VII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (accessed 15 July 2024).

20. Tykomyrova, Ye. B. (2002), "Transparency and openness of authorities' activity and the ways of their implementation in Ukraine", *Scientific Notes. Political Sciences*, Vol. 20, pp. 39–43, available at: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e5a5522e-c191-493b-a4e85a7de4f33643/content> (accessed 15 July 2024).

УДК 342.922:35.086:343.83(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2024.03.023

Кисельов Д. В.,

аспірант кафедри адміністративного, цивільного
та господарського права і процесу юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5080-9436

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБОРОН ТА ОБМЕЖЕНЬ ДЛЯ ПЕРСОНАЛУ ДКВС УКРАЇНИ

У статті досліджено адміністративно-правове регулювання заборон та обмежень, що обумовлені адміністративно-правовим статусом персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. З'ясовано поняття «заборони», «обмеження» для персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України та розкрито сутність вищевказаних понять. Надано характеристику ознак для заборон та обмежень, що з'являються в персоналі Державної кримінально-виконавчої служби України з моменту вступу на службу чи початку трудових відносин; зазначено, що вони характерні для певної категорії осіб, обмежені в часі, мають превентивний характер.

Ключові слова: персонал Державної кримінально-виконавчої служби України, заборони та обмеження, корупція, правовий статус, адміністративно-правовий статус, євроінтеграція, професійна діяльність, державна служба, державні службовці, працівники, установи виконання покарань.

Постановка проблеми. Завдання щодо ефективної реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, попереднього ув'язнення покладаються на персонал Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України). Персонал, вступаючи на службу або починаючи трудову діяльність, своїми діями та вчинками в межах визначених повноважень здійснює різного роду правовідносини та правочини, які своєю чергою мають особливості, тобто, реалізуючи державну політику, персонал обмежений у реалізації деяких дій, що обумовлено специфікою діяльності. Маючи спеціальний статус, згідно з яким особа належить до персоналу ДКВС України, на неї поширюються певні повноваження, а також обмеження та заборони, пов'язані як з професійною діяльністю, так і безпосередньо зі специфікою правового статусу, відповідно постає питання дослідження таких правових категорій, що поширюються на зазначених осіб зі спеціальним адміністра-

тивно-правовим статусом. Створена система заборон та обмежень для персоналу ДКВС України на сьогодні має позитивні й негативні наслідки для персоналу ДКВС України, для внутрішнього та зовнішнього іміджу системи виконання кримінальних покарань. Недостатнє фінансування системи виконання кримінальних покарань, доволі низька заробітна плата та грошове забезпечення персоналу ДКВС України порівняно з іншими правоохоронними органами сприяють тому, що персонал ДКВС України вдається до латентного обходу заборон та обмежень, пошуку нових шляхів отримання прибутку тощо. Своєю чергою це породжує негативні наслідки для служби і держави загалом: обхід податкової системи, неналежне декларування надходжень, отриманих персоналом ДКВС України, тощо. Окрім того, активні процеси реформування пенітенціарної системи України, зумовлені, зокрема, прагненням України до вступу в Європейський Союз, мають вплив на формування заборон та обмежень для персоналу ДКВС України, ставлять перед законодавцем ряд вимог і завдань щодо створення належних умов функціонування правоохоронних інституцій як таких, що відповідають загальноєвропейським принципам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окрім питання обраної тематики у частині заборон та обмежень для поліцейських і правоохоронців висвітлювалися у працях таких учених: С. М. Пантелеєва, М. І. Іншина, Д. В. Швеця. Дослідженням обмежень та заборон на державній службі займалися: О. М. Шимон, О. В. Селецький, А. К. Лупу. Питання щодо обмежень та заборон персоналу ДКВС України розглядалися опосередковано. Деякі аспекти щодо обмежень, пов'язаних з проходженням служби в ДКВС України, порушувалися в працях О. А. Дуки, І. Ю. Хомчишиної, С. В. Зливка, М. М. Сикала, О. Г. Ткаченка.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан адміністративно-правового регулювання заборон та обмежень для персоналу ДКВС України.

Виклад основного матеріалу. У системі правоохоронних органів України особливе місце посідає ДКВС України як інституція, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. Персонал ДКВС України є рушійною

силою, яка на практиці здійснює реформування пенітенціарної системи. Вступаючи на службу або починаючи трудову діяльність, персонал, окрім того, що наділяється правами, обов'язками, соціальними гарантіями, добровільно погоджується та приймає заборони й обмеження, які передбачає спеціальний правовий статус персоналу ДКВС України. Питання заборон та обмежень для персоналу ДКВС України є динамічним, таким, що має властивість зазнавати зміни, обумовлені різними соціально-економічними, політичними, іншими процесами.

У червні 2022 року Європейська комісія рекомендувала Україну як кандидата до вступу в Європейський Союз. За умови, якщо наша держава вдосконалив свою судову систему та інші елементи державного управління [1].

Удосконалення системи правоохоронних органів України, в тому числі ДКВС України, передбачає дотримання прав та свобод людини і громадянина не тільки з позиції засуджених та ув'язнених осіб, а й усіх суб'єктів, що вступають у відносини з ДКВС України.

Дотримання прав та свобод людини і громадянина відбувається не лише через призму всього дозволеного, а й правомірних обмежень та заборон, спрямованих на забезпечення спільного суспільного інтересу.

Поділяємо позицію О. М. Шимон, яка зазначає, що в теорії права обмеження і заборони розглядаються через призму обмежень прав людини, тобто в аспекті правового статусу особи і прив'язки до його реалізації [2, с. 11]. Окрім того, згадана науковиця вказує на те, що система заборон і обмежень є частиною правового статусу службовця, який добровільно та добросовісно їх приймає, вступаючи на державну службу [3, с. 3].

Обмеження та заборони передбачають, що особа не може реалізувати право чи свободу повною мірою або повинна утриматись від дій щодо реалізації останніх для відвернення негативних наслідків.

Іноді обмеження порівнюють з обов'язками, тобто особа зобов'язана утриматись від певних дій. У деяких випадках поняття заборони та обмеження ототожнюють. Для повноти розуміння необхідно визначити їх дефініції.

Пантелеєв С. М. зазначає: «Правові обмеження є способом правового регулювання, спрямованим на зменшення обсягу

прав та свобод осіб, та полягає у закріпленні у праві суб'єктивного юридичного обов'язку, спрямованого на утримання суб'єкта правовідносин від певного діяння» [4, с. 270].

Селецький О. В. пропонує розглядати заборони як встановлені умови чи правила, що ставлять службовця в певні юридичні межі, виходити за які суворо заборонено, порівнюючи з обмеженнями, які є пом'якшеним аналогом заборон, що також забороняють вчиняти окремі дії, але у певній частині та у конкретних межах [5, с. 137].

Отже, заборони та обмеження є частиною правового статусу особи, що проходить службу чи працює в органі державної влади, виконує поставлені державою завдання, та є системою стримування від певних дій, які можуть завдати шкоди.

Лупу А. К. пропонує класифікувати обмеження за такими критеріями, що носять майновий характер (одержання прибутку, подарунків); немайновий характер (обмеження спільної роботи близьких осіб, обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності); матеріально-немайновий (обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища); за наявністю спеціальної мети (обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища (спеціальна мета – отримання неправомірної вигоди); без наявності спеціальної мети (обмеження спільної роботи близьким осіб) [6, с. 18–19].

Враховуючи викладене вище, можна зазначити, що заборони та обмеження мають такі ознаки: а) характерні для певної категорії осіб, що обумовлено їх адміністративно-правовим статусом; б) обмежені в часі; в) мають превентивний характер.

У системі ДКВС України відповідно до статті 14 ЗУ «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» є три категорії співробітників: 1) особи рядового і начальницького складу; 2) спеціалісти, які не мають спеціальних звань; 3) інші працівники, які працюють за трудовими договорами [7].

Згідно з вищезгаданим законом законодавцем передбачені такі заборони та обмеження для персоналу ДКВС України: заборона на організацію та проведення страйків службовцями і працівниками ДКВС України; обмеження в членстві політичних

партій, особи рядового і начальницького складу та працівники кримінально-виконавчої служби не можуть бути членами політичних партій; обмеження перебування в прямому підпорядкуванні або мати в прямому підпорядкуванні близьких осіб [7].

Окрім того, для персоналу ДКВС України передбачені заборони та обмеження, визначені ЗУ «Про запобігання корупції». Відповідно до підпункту «д» пункту 1 статті 3 згаданого Закону на персонал ДКВС України поширюється дія статті 22 цього Закону, де зазначено, що забороняється використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, у тому числі використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або кошти в приватних інтересах [8]. Стаття 23 ЗУ «Про запобігання корупції» визначає заборони щодо вимагання та прохання подарунків, у тому числі й через інших осіб, для себе або своїх близьких від фізичних і юридичних осіб, які перебувають у прямому підпорядкуванні. Однак питання щодо одержання подарунків не є виключною заборонаю, а лише обмеженням. Персонал ДКВС України може приймати подарунки, які відповідають загальновизнаним уявленням про гостинність, крім випадків, передбачених частиною першою статті 23 ЗУ «Про запобігання корупції», якщо вартість таких подарунків одноразово не перевищує двох прожиткових мінімумів для працездатних осіб, встановлених на день прийняття подарунка, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує чотирьох прожиткових мінімумів для працездатних осіб, встановленого на 1 січня року, в якому прийнято подарунки. Варто врахувати те, що зазначена норма не поширюється на подарунки від близьких осіб, на подарунки, які є загальнодоступними і такими, що можуть бути надані будь-якій особі незалежно від її статусу, такі як знижки, бонуси, послуги, призи, виграші, премії [8].

Не заборонено співробітникам отримувати кошти для відшкодування витрат, пов'язаних зі службовим відрядженням, якщо таке відшкодування або покриття витрат здійснюється за рахунок коштів державного чи місцевого бюджету, коштів міжнародних або міжурядових організацій, коштів міжнародної

технічної допомоги, а також коштів організатора (співорганізатора) заходу, для участі в якому особа перебуває у службовому відрядженні [8].

Окрім того, щодо зайнятості персоналу ДКВС України також є обмеження. Службовцям і працівникам, які здійснюють адміністративну чи господарську діяльність ДКВС України, забороняється займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики зі спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України, однак така норма обмеження не поширюється на науково-педагогічних, наукових працівників та здобувачів вищої освіти, зокрема військових навчальних закладів (закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти), залучених Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти на оплатній основі до проведення акредитації [8].

Варто зазначити, що існують непоодинокі випадки серед персоналу ДКВС України, коли ті у вільний від служби чи роботи час надавали різноманітні оплачувані послуги: перевезення пасажирів, робота на будівництві, послуги з ремонту, б'юті-послуги, перепродаж товарів, юридичні та психологічні консультації тощо. Наприклад, одна із представниць персоналу ДКВС України має хист до випікання кондитерських виробів, інший опанував ІТ та цікавиться написанням програм і створенням сайтів, третя є визнаним психологом та потенційно може надавати платні консультації – усе це вони можуть робити у вільний від служби чи роботи час, проте реалізувати свою продукцію або послуги за кошти не можуть, адже зазначене не підпадає під викладацьку, наукову і творчу діяльність, медичну практику, інструкторську та суддівську практику зі спорту.

Один з колишніх співробітників ДКВС України в приватній розмові зазначав, що, перебуваючи на службі на посаді молодшого інспектора однієї з установ ДКВС України, після чергування працював на будівництві, бо мав кваліфікацію зварювача і такий підробіток достатньо наповнював сімейний бюджет.

Отже, в умовах недостатнього фінансування виникає питання стосовно зменшення обмежень та заборон щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю в позаробочий та позаслужбовий час для вищезгаданого персоналу, якщо ця діяльність не суперечить принципам та інтересам служби.

По-перше, це знизить готівковий тіньовий бізнес, по-друге, відбудеться ефективно декларування доходів (зменшить приховування доходів від підробітків), по-третє, легалізує таку діяльність, по-четверте, можемо спрогнозувати, що знизить рівень корупційних проявів серед персоналу ДКВС України. Водночас такий перегляд видів діяльності убезпечить самого службовця/працівника під час іншої діяльності в позаслужбовий чи робочий час.

Як було окреслено нами вище, заборони та обмеження мають ознаку дії в часі. Персоналу ДКВС України, який звільнився зі служби, забороняється розголошувати або використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, крім випадків, встановлених законом, та протягом року з дня припинення відповідної діяльності представляти інтереси будь-якої особи у справах (у тому числі в тих, що розглядаються в судах), в яких іншою стороною є орган, підприємство, установа, організація, в якому (яких) вони працювали на момент припинення зазначеної діяльності [8].

Як зазначали С. В. Зливко, М. М. Сикал, «за період становлення пенітенціарної системи незалежної України відбулися дуже значні зміни в кадровій політиці. Основна частина кадрового апарату за цей час суттєво помолодшала і замінила ту частину, яка вийшла на пенсію, потрапила під дію Закону України «Про очищення влади» та ін., тим самим перервалася наступність поколінь у кримінально-виконавчій системі нашої держави» [9, с. 56].

Однак існують випадки сімейних чи родинних традицій проходження служби в ДКВС України. З метою запобігання корупційним проявам законодавець встановлює обмеження щодо родинних зв'язків осіб, які перебувають у прямому підпорядкуванні. Особи, що перебувають на службі в ДКВС України, не можуть мати у прямому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути прямо підпорядкованими у зв'язку з виконанням пов-

новажень близьким їм особам. Особи, які претендують на посади в ДКВС України, зобов'язані повідомити керівництву органу, на посаду в якому вони претендують, про близьких їм осіб, які працюють у цьому органі. Однак вищезазначена норма щодо родинних зв'язків не поширюється на осіб, які працюють у сільських населених пунктах (крім тих, що є районними центрами), а також гірських населених пунктах [8].

У міжнародних нормативних актах також передбачені заборони та обмеження для пенітенціарного персоналу, обумовлені їх діяльністю. У Європейських пенітенціарних (в'язничних) правилах окреслені вимоги до персоналу у вигляді певних «обмежень» та заборон у їхній діяльності. Наприклад, заборони на перевезення ув'язнених у недостатньо провітрюваних та освітлюваних транспортних засобах або в умовах, які створюють для них непотрібні незручності чи ображають їхню гідність, заборони на проведення дослідів та експериментів над ув'язненими. Щодо використання заходів стримування зазначено, що ланцюги і кайданки мають бути заборонені, а також звертається увага щодо заборони відкритого носіння персоналом, який перебуває в контакті з ув'язненими та засудженими, зброї, спеціальних засобів [10].

Окрім того, аналогічні заборони визначені Мінімальними стандартними правилами поведження з в'язнями [11], Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання [12].

Стосовно діяльності посадових осіб також передбачені міжнародні норми щодо заборони використання службового становища в особистих цілях або на користь своєї сім'ї, вимагання подарунків, користування державними грошовими коштами, власністю, послугами або інформацією, отриманою ними під час виконання службових обов'язків, для здійснення діяльності, не пов'язаної з виконанням ними службових функцій; вимога зберігати таємницю, яка стала відома під час виконання посадових обов'язків, зобов'язання сповіщати про ділові, комерційні або фінансові інтереси та про діяльність, яка здійснюється з метою отримання фінансового прибутку, що може призвести до можливої колізії інтересів [13].

Отже, деякі міжнародні нормативні акти мають рекомендаційний характер, позитивним є те, що вітчизняне законодавство відображає аналогічні відповідні норми.

Висновки. Заборони та обмеження, що виникають для персоналу ДКВС України, умовно можна класифікувати так: антикорупційні, етично-професійні/гуманні, безпекові. Антикорупційні заборони та обмеження передбачені антикорупційним і спеціальним законодавством. Однак на сьогодні в період динамічних змін, недостатньої фінансової державної підтримки такі заборони та обмеження потребують удосконалень. Етично-професійні/гуманні заборони пенітенціарного персоналу передбачені кримінально-виконавчим законодавством, міжнародними нормативними актами, такі заборони спрямовані на ефективну реалізацію кримінально-виконавчої політики відповідно до європейських та міжнародних стандартів. Безпекові заборони та обмеження пов'язані із забезпеченням заходів безпеки як пенітенціарного співробітника, засуджених і ув'язнених осіб, так і держави загалом. Проте, на наш погляд, наявна система заборон та обмежень для персоналу ДКВС України потребує постійного вдосконалення.

Список використаних джерел

1. Rauhala E., Suliman A., Ariès Q. "Ukraine should get E.U. candidate status, European Commission recommends". *Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/17/europeancommission-candidate-eu-ukraine-war/> (дата звернення: 30.06.2024).
2. Шимон О. Обмеження та заборони як засоби запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, у діяльності державних службовців в Україні: монографія. Одеса: Гельветика, 2020. 168 с.
3. Шимон О. Обмеження та заборони як засоби запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, у діяльності державних службовців в Україні: дис. ... д-ра філос. Запоріжжя, 2020. 201 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/PhD/Shymon_dis.pdf (дата звернення: 30.06.2024).
4. Пантелєєв С. Поняття антикорупційних заборон та обмежень в діяльності спеціальних суб'єктів. *Правові системи*. 2018. № 3. С. 265–277. URL: http://legalsystems.net.ua/wp-content/uploads/2021/07/''ПРАВОВІСИСТЕМИ''_2018_3.pdf#page=265 (дата звернення: 30.06.2024).

5. Селецький О. Правова характеристика заборон та обмежень, пов'язаних із проходженням дипломатичної служби. *Право і суспільство*. 2018. № 2. Ч. 2. С. 135–140. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/d79dc15c-7055-449b-81fc-4a75eb666b9e/content> (дата звернення: 30.06.2024).

6. Лупу А. К. Адміністративно-правове забезпечення дотримання антикорупційних обмежень в публічній службі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Тернопіль, 2020. 214 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/41777/1/disertacija%20lupu.pdf> (дата звернення: 30.06.2024).

7. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text> (дата звернення: 30.06.2024).

8. Про запобігання корупції. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv#n26> (дата звернення: 01.07.2024).

9. Зливко С., Сикал М. Сутність і поняття адміністративно-правового забезпечення підготовки кадрів для пенітенціарної системи України. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2019. № 3 (8). С. 55–65. URL: <https://sjlaw.academysps.edu.ua/wpcontent/uploads/2018/11/text-pdf-3-82019/5.%20Zlyvko%20S.V.,%20Sykal%20M.M..pdf> (дата звернення: 30.06.2024).

10. Європейські пенітенціарні правила : Рекомендація Комітету Міністрів держав-учасниць від 11.01.2006 р. № R (2006) 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 05.07.2024).

11. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями : правила Організації Об'єднаних Націй від 30.08.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 05.07.2024).

12. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 10.12.1984 р. : станом на 13 листоп. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 05.07.2024).

13. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб : міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 23.07.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text (дата звернення: 05.07.2024).

Kyselov D.,

Postgraduate student of the Department of Administrative,
Civil and Commercial Law and Process Faculty of Law,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5080-9436

CERTAIN ISSUES OF REGULATION OF PROHIBITIONS AND RESTRICTIONS FOR THE PERSONNEL OF THE UKRAINIAN OF THE STATE CRIMINAL EXECUTIVE SERVICE

The article examines the administrative and legal regulation of prohibitions and restrictions, which are conditioned by the administrative and legal status of the personnel of the State Criminal Executive Service of Ukraine. The author examines the concepts of 'prohibitions' and 'restrictions' for the personnel of the State Criminal Executive Service of Ukraine and reveals the essence of the above concepts. It is noted that the active processes of Ukraine's European integration, which are due, among other things, to Ukraine's aspirations to join the European Union, set a number of requirements and tasks for the legislator to create appropriate conditions for the functioning of law enforcement institutions and bring them in line with European standards. The author describes the features of prohibitions and restrictions that appear for the personnel of the State Criminal Executive Service of Ukraine upon entering service or commencement of employment and notes that they are specific to a certain category of persons, are limited in time, and are preventive in nature. The author presents the author's position on restrictions and prohibitions where a person cannot exercise a right or freedom to the fullest extent or should refrain from actions to implement the latter in order to prevent negative consequences. It is proposed to reduce the range of prohibitions and restrictions for the staff of the State Criminal Executive Service of Ukraine in terms of paid activities, if such activities do not contradict the ideas and principles of the service. The author examines the international regulations which outline the main prohibitions and restrictions for penitentiary personnel. It is found that prohibitions and restrictions are directly related to the administrative and legal status of a person. Accordingly, the regulation of prohibitions and restrictions takes place in accordance with the plane in which the person is located.

Key words: *personnel of the State Criminal Execution Service, prohibitions and restrictions, corruption, legal status, administrative and legal status, European integration, professional activity, civil service, civil servants, employees, penitentiary institutions.*

References

1. Rauhala, E., Suliman, A. and Ariès, Q. (2022), "Ukraine should get E.U. candidate status, European Commission recommends", *Washington Post*, available at: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/17/european-commission-candidate-eu-ukraine-war/> (accessed 30 June 2024).
2. Shymon, O. (2020), *Restrictions and prohibitions as a means of preventing administrative offences related to corruption in the activities of civil servants in Ukraine* : monograph, Helvetica Publishing House, Odesa.

3. Shymon, O. (2020), Restrictions and prohibitions as a means of preventing administrative offenses related to corruption in the activities of civil servants in Ukraine : PhD thesis, Zaporizhzhia, available at: http://phd.znu.edu.ua/page/PhD/Shymon_dis.pdf (accessed 30 June 2024).

4. Panteleev, S. (2018), "The concept of anti-corruption prohibitions and restrictions in the activities of special entities", *Legal systems*, No. 3, pp. 265–277, available at: [http://legalsystems.net.ua/wp-content/uploads/2021/07/\"ПРАВОБІСИСТЕМИ\"_2018_3..pdf#page=265](http://legalsystems.net.ua/wp-content/uploads/2021/07/\) (accessed 30 June 2024).

5. Seletskiy, O. (2018), "Legal characteristics of prohibitions and restrictions related to diplomatic service", *Law and Society*, Vol. 2, Part 2, pp. 135–140, available at: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/d79dc15c-7055-449b-81fc-4a75eb666b9e/content> (accessed 30 June 2024).

6. Lupu, A. K. (2020), Administrative and legal enforcement of anti-corruption restrictions in the public service of Ukraine : PhD in Law Thesis, Ternopil, available at: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/41777/1/disertacija%20lupu.pdf> (accessed 30 June 2024).

7. Ukraine (2005), *On the State Criminal and Executive Service of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

8. Ukraine (2014), *On the prevention of corruption* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

9. Zlyvko, S. and Sykal, M. (2019), "The essence and concept of administrative and legal provision of personnel training for the penitentiary system of Ukraine", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law*, No. 3 (8), pp. 55–65, available at: <https://sjlaw.academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/text-pdf-3-82019/5.%20Zlyvko%20S.V.,%20Sykal%20M.M..pdf> (accessed 30 June 2024).

10. Council of Europe (2006), *European Prison Rules : Recommendation of the Committee of Ministers*, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (accessed 05 July 2024).

11. United Nations Organization (1955), *Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners : Rules of the Organization United Nations, General Assembly*, New York, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (accessed 05 July 2024).

12. United Nations Organization (1998), *Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, General Assembly, New York, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (accessed 05 July 2024).

13. United Nations Organization (1996), *International Code of Conduct for Public Officials*, General Assembly, New York, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text (accessed 05 July 2024).

УДК 342.922/.924

DOI 10.32755/sjlaw.2024.03.035

Крупко Я. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник ад'юнктури (аспірантури),
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0002-1578-2303;

Сокоринський Ю. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-8907-9880

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ, ЩОДО ЯКИХ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ДЕРЖАВНИЙ НАГЛЯД (КОНТРОЛЬ) У СФЕРІ ТЕХНОГЕННОЇ ТА ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті проаналізовано прийоми, які можуть бути використані суб'єктами, щодо яких здійснюється державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки, для захисту своїх прав. Констатовано, що контрольна-наглядова діяльність супроводжується прийняттям рішень, вчиненням дій (бездіяльності), які зачіпають права та законні інтереси підконтрольних суб'єктів, тому останні повинні розраховувати на можливість їх захисту, якщо такі порушені або існує загроза їх порушення.

Ключові слова: державний нагляд (контроль), державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки, заходи державного нагляду (контролю), захист прав підконтрольних суб'єктів, позасудові та судові способи захисту.

Постановка проблеми. Одним із важливих напрямів діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій є здійснення державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки. На сьогодні триває послідовна робота з удосконалення виконання цієї функції, свідченням чого є невинні трансформації, що відбуваються у правовому середовищі. Діяльність посадових осіб органу державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки спрямована на реалізацію інтересів держави і суспільства, характеризується публічним характером реалізації. Контрольно-наглядова діяльність супроводжується ухваленням рішень, вчиненням дій (бездіяльності), які призводять до серйозних наслідків, має вирішальний вплив на реалізацію прав та законних інтересів осіб,

щодо яких здійснюється державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки, тому останні повинні розраховувати на можливість захисту своїх прав та законних інтересів, якщо такі порушені або існує загроза їх порушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий здобуток у науковій розробці зазначеної проблематики належить такому ученим, як О. В. Аушева, О. А. Беляневич, О. Р. Зельдіна, Л. В. Леонтьєва, О. Г. Хрімлі, В. С. Щербина.

Мета статті. Метою статті є визначення способів, які можуть бути використані суб'єктами, щодо яких здійснюється державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки, для захисту своїх прав.

Вклад основного матеріалу. Цілком природно, що яким би рівнем кваліфікації не володіла посадова особа контролюючого органу, яка здійснює перевірки дотримання вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки, і наскільки б не була досвідченою, вона може припускатися помилок, мати з конкретного питання свою позицію про те, як необхідно інтерпретувати ту чи іншу норму права та яким чином необхідно її застосовувати, що, однак, може викликати неузгодженості між тим правом, яким воно має бути, і тим, що втілюється в життя.

Помилки в діяльності посадових осіб контролюючого органу у сфері техногенної та пожежної безпеки мають високий ступінь латентності, адже лише про частину з них стає відомо. Однак навіть якщо помилка не стає предметом юридичного вирішення, відкидати факт її існування не є правильним. Як зазначає Д. С. Горбік, незважаючи на причини допущення юридичних помилок, вони є протиправними, оскільки перешкоджають реалізації мети суб'єктів публічної влади, спотворюють і порушують порядок виконання державних функцій [1, с. 82]. Дещо іншу позицію щодо протиправності юридичних помилок висловлює О. І. Міневич, вказуючи на нетотожність понять «неправомірна поведінка» і «протиправна поведінка» та вказуючи, що правова помилка «тісно пов'язана з добросовісною оманю, коли людина вважає своє судження, уявлення істинним, правильним, не усвідомлюючи його невідповідності реальним фактам чи обставинам», тому «не є протиправним

діянням, оскільки у своєму складі не містить такої ознаки (елемента) як вина» [2, с. 77].

Проте вищезазначені вчені солідарні стосовно того, що всі соціально-правові відхилення, в тому числі в контрольно-наглядовій діяльності, породжують негативні результати. Зважаючи на тему нашого дослідження, додамо, що національне законодавство має забезпечувати суб'єктам, щодо яких здійснюється державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки, можливість захисту своїх прав та законних інтересів, якщо такі були порушені посадовими особами контролюючого органу, незважаючи на те, що стало причиною такого порушення, і прав та інтересів, стосовно яких існує загроза їх порушення.

Зауважимо, що відступлення від встановлених законодавцем процедур державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки можливе на різних етапах його здійснення:

- під час планування заходів державного нагляду (контролю) (що, зокрема, може виявлятися у неправильному визначенні ступеня ризику від провадження господарської діяльності конкретного суб'єкта; внесення суб'єкта до плану здійснення заходів державного нагляду (контролю) з порушенням вимог щодо періодичності проведення планових перевірок);

- під час підготовки та проведення заходу державного нагляду (контролю) (наприклад, здійснення позапланової перевірки за відсутності підстав для її проведення; неповідомлення про здійснення планового заходу державного нагляду (контролю) в порядку, передбаченому законодавством; порушення вимог щодо оформлення акта, складеного за результатами перевірки; проведення перевірки за відсутності керівника або уповноваженої ним особи; перевищення інспекторами строків проведення перевірки);

- під час вирішення питань про застосування заходів реагування у разі виявлення порушень вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки та притягнення осіб до відповідальності.

За таких умов держава зобов'язана забезпечити реалізацію прав суб'єктів, щодо яких здійснюється державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки як учасників контрольно-наглядових відносин. Цього можливо досягти за

допомогою визнання, дотримання та захисту відповідних прав. При цьому останній виступає як засіб, умова, гарантія та елемент їх забезпечення, маючи своїм призначенням попередження та припинення порушень прав суб'єктів, щодо яких здійснюється державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки, відновлення порушених прав, відшкодування шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової особи органу державного нагляду (контролю). Тим самим заходи захисту виступають регулятором контрольно-наглядових відносин.

Зазначимо, що на сьогодні в юридичній літературі не склалося одностайно визнаного розуміння поняття «захист прав», що своєю чергою певним чином обтяжує і дослідження поняття захисту прав суб'єктів, щодо яких здійснюється державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки. Це вимагає дослідити запропоновані в науці погляди стосовно цього питання.

Так, питання захисту прав суб'єктів господарювання стало предметом дослідження В. В. Петруні, яка визначила останній як сукупність взаємопов'язаних правових засобів, способів та форм, за допомогою яких за необхідності забезпечується відновлення чи визнання порушених чи оспорюваних прав, створюються умови для запобігання їх порушенню, усунення перешкод здійснення прав, притягнення правопорушників до відповідальності [3, с. 7].

Аналогічний погляд щодо змісту досліджуваного поняття представлений і М. В. Григорчуком, який акцентує увагу на необхідності розглядати інститут захисту прав комплексно та пропонує його визначати як агрегуючу (підсумкову) категорію, що виникає в результаті діяльності матеріальних і процесуальних чинників. Захист прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання вчений пов'язує з легітимною, здійснюваною відповідно до встановленої компетенції діяльністю уповноважених органів держави і суду, спрямованою на відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, а також запобігання їх порушенням шляхом своєчасного й об'єктивного розгляду судами спорів цієї категорії [4, с. 65].

Своєю чергою Т. В. Федоренко у своєму визначенні досліджуваного поняття наголошує на суб'єктному складі відносин захисту. Так, захист прав суб'єктів господарювання, на переконання вченої, варто розуміти як систему передбачених законом заходів, що здійснюються уповноваженими особами або суб'єктами господарювання з метою відновлення порушених прав, усунення перешкод у реалізації цих прав, запобігання вчиненню таких порушень у майбутньому та притягнення винних осіб до відповідальності [5, с. 140–141].

Натомість О. В. Аушева під захистом прав суб'єктів господарювання від порушень з боку органів державної влади розуміє реалізацію суб'єктами господарювання права на захист від порушень органами державної влади (їх посадовими особами) шляхом застосування спеціально уповноваженими органами або суб'єктом господарювання самостійно передбачених законом способів захисту з метою відновлення порушеного права [6, с. 3].

Як бачимо, у більшості із запропонованих визначень звертається увага, що об'єктом захисту можуть бути не лише порушені права та законні інтереси, а й такі, щодо яких існує загроза їх порушення.

Склад правових способів захисту прав і законних інтересів суб'єктів, щодо яких здійснюється державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки від неправомірних рішень, дій (бездіяльності) посадових осіб контролюючого органу доволі широкий.

Традиційно за ознакою суб'єкта застосування захисних заходів виділяють три універсальні способи захисту прав фізичних та юридичних осіб: судовий захист, позасудовий захист та самозахист. Усі з них повною мірою використовуються для забезпечення прав та законних інтересів суб'єктів, щодо яких здійснюється державний нагляд (контроль). Крім того, у літературі додатково до названої тріади способів захисту прав називають міжнародно-правові механізми захисту прав громадян та примирні процедури, однак їх можливості використання до відносин, які виникають під час здійснення державного нагляду (контролю), у тому числі у сфері техногенної та пожежної безпеки, обмежені.

Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [7]. Слід зазначити, що серед підконтрольних суб'єктів судовий спосіб захисту прав і законних інтересів є досить затребуваним. Найчастіше підконтрольні суб'єкти оскаржують дії контролюючого органу з визначення ступеня ризику від провадження господарської діяльності, внесення до річного плану перевірок, накази про проведення заходів державного нагляду (контролю), дії щодо проведення перевірки та складання акта перевірки, а також оскаржують приписи про усунення порушень вимог законодавства у сфері техногенної безпеки та накладення адміністративних стягнень.

Зауважимо, що судовий спосіб захисту застосовується виключно для захисту прав та законних інтересів, які були порушені, та не може бути використаний для захисту прав та законних інтересів, щодо яких існує загроза їх порушення. Таке твердження обумовлено тим, що вітчизняне законодавство не передбачає можливості подання так званих превентивних адміністративних позовів, оскільки право на судовий захист відповідно до положень КАС України встановлено лише щодо порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб у публічно-правовій сфері (ст. 5) [8, с. 55]. Як слушно зазначили О. Р. Зельдіна та О. Г. Хрімлі, адміністративний суд, розглядаючи та вирішуючи адміністративну справу, повинен встановити наявність факту порушення права особи та обрати ефективний спосіб захисту і поновлення порушеного права, що залежить як від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення [9].

Аналіз правозастосовної практики дає підстави стверджувати, що у зв'язку з неможливістю захисту в порядку адміністративного судочинства прав та законних інтересів підконтрольних суб'єктів, які не були порушені, окремі способи судового захисту, які обираються останніми, визнаються адміністративними судами неналежними. Зокрема, це стосується оскарження акта перевірки, складеного за результатами проведеного заходу державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожеж-

ної безпеки, який зазвичай визнається судами службовим документом, що не створює для підконтрольного суб'єкта жодних правових наслідків і є лише підставою для вирішення питання про необхідність застосування до нього заходів реагування. Цей документ виконує лише довідково-інформаційну функцію, фіксуючи хід здійснення перевірки, однак не є розпорядчим документом.

Що стосується позасудових способів захисту прав та інтересів підконтрольних суб'єктів, то на підставі системного аналізу чинного законодавства, що регулює відносини, які виникають у сфері контрольно-наглядової діяльності за дотриманням і виконанням протипожежних вимог та практики його застосування, на нашу думку, можна виокремити такі:

- недопущення посадових осіб контролюючого органу у сфері техногенної та пожежної безпеки до проведення перевірки;

- подання письмових пояснень, зауважень чи заперечень до акта, складеного за результатами проведення перевірки;

- оскарження рішень, дій або бездіяльності органу, що здійснює державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки;

- відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової особи органу державного нагляду (контролю).

Зупинимось більш детально на кожному з виокремлених способів позасудового захисту.

Так, відповідно до ст. 10 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» суб'єкт наділений правом не допускати посадових осіб органу державного нагляду (контролю) до здійснення державного нагляду (контролю) у випадках, визначених Законом [10]. Аналіз таких підстав для недопуску надає можливість охарактеризувати цей спосіб захисту як превентивний, адже він запобігає порушенням з боку контролюючого органу встановленої процедури здійснення державного нагляду (контролю). Ба більше, за позицією Верховного Суду, висловленою під час розгляду спору між органом податкового контролю та платником податків, допуск до перевірки фактично зводить нанівець правові наслідки процедурних порушень, допущених контро-

люючим органом під час призначення та проведення відповідної виїзної або фактичної перевірки [11]. Така позиція цілком застосовна і до державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки: навряд чи суди братимуть до уваги процедурні порушення під час проведення перевірки, якщо в результаті її проведення виявлені порушення вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки, особливо якщо вони створюють загрозу життю і здоров'ю людей.

Іншим способом захисту прав та законних інтересів суб'єктів, щодо яких здійснюється державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки, є передбачене ст. 10 того самого Закону право на подання письмових пояснень, зауважень чи заперечень до акта, складеного за результатами проведення перевірки. Незважаючи на те, що Закон не містить вказівок на обов'язковість розгляду та надання відповідей на подані суб'єктом пояснення, зауваження чи заперечення, значення такого способу захисту не слід недооцінювати. Безумовно, заперечення враховуються владним суб'єктом під час підбиття підсумків перевірки та можуть вплинути на вирішення питання про застосування заходів реагування.

Що стосується оскарження рішень, дій або бездіяльності органу, який здійснює державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки, то це класичний адміністративно-правовий спосіб, що може бути використаний для захисту прав та законних інтересів у багатьох сферах суспільного життя. Галунько В. В. адміністративно-правовий захист розуміє як динамічні (активні) дії публічної адміністрації, спрямовані на відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, усунення перешкод щодо їх здійснення засобами адміністративного права з можливістю застосування заходів адміністративного примусу та притягнення винних до адміністративної відповідальності [2, с. 247].

Аналіз судової та правозастосовної практики в питанні забезпечення законності діяльності контрольно-наглядових органів, її результатів дозволяє стверджувати, що інститути судового та позасудового захисту прав суб'єктів, щодо яких здійснюється державний нагляд (контроль) у сфері техногенної

та пожежної безпеки, спрацьовують далеко не завжди. Особливо це стосується оскарження рішень, дій або бездіяльності: як правило, скарги, подані до безпосереднього керівництва перевіряючих, а також до вищих органів, не приносять очікуваних для скажників результату. Проте не можемо ігнорувати і позитивні сторони використання такого способу захисту. Як зазначає Б. Мельниченко, думку якої ми цілком підтримуємо, оскарження навіть з негативним для скажника наслідком дає змогу краще зрозуміти позицію органу влади, що в разі звернення до суду надає особі можливість ретельніше підготуватися до обстоювання власної позиції [13, с. 66].

Висновки. Таким чином, змістом державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки є діяльність з оцінки контролюючим органом дотримання суб'єктами, щодо яких здійснюється такий державний нагляд (контроль), обов'язкових вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки, а також попередження та припинення порушень цих вимог. Державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки забезпечує виконання обов'язкових правил поведінки, які є обов'язковою умовою нормального розвитку держави та суспільства. Під час його здійснення, однак, мають враховуватися права та законні інтереси учасників контролю-наглядових відносин. Однією з гарантій здійснення прав чи законних інтересів суб'єктів, щодо яких здійснюється державний нагляд (контроль) у сфері техногенної та пожежної безпеки, є захист прав та законних інтересів, який забезпечується судовими та позасудовими способами захисту.

Список використаних джерел

1. Горбик Д. С. Поняття, сутність та зміст адміністративної помилки в діяльності органів публічної влади. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2020. Вип. 30. С. 78–84.
2. Міневич О. І. Поняття та види правових помилок: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2021. 237 с.

3. Петруня В. В. Поняття та система способів захисту прав суб'єктів господарювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2019. 23 с.

4. Григорчук М. В. Захист прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання: матеріальний і процесуальний аспекти. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 1 (11). URL: <http://flaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/95300/99327> (дата звернення: 20.08.2024).

5. Федоренко Т. В. Форми та способи захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 140–143.

6. Аушева О. В. Захист прав суб'єктів господарювання від порушень органами державної влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / О. В. Аушева; НАН України, Ін-т екон.-правових досліджень. Донецьк, 2007. 18 с.

7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/print> (дата звернення: 20.08.2024).

8. Грицаєнко О. Л. До питання ефективності захисту прав особи в адміністративному судочинстві. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 31 (70). Ч. 2. № 2. 2020. С. 53–58.

9. Зельдіна О. Р., Хрімлі О. Г. Судовий захист прав суб'єктів підприємництва: теоретичні і практичні аспекти : монографія / НАН України, Інститут економіко-правових досліджень. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 176 с. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/files/Zeldina_Hrimli_Mono.pdf (дата звернення: 20.08.2024).

10. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08.09.2021 року. Справа № 816/228/17, провадження № 11-109апп21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100022843> (дата звернення: 20.08.2024).

12. Галуцько В. В. Адміністративне право України : навчальний посібник : у 2-х томах / В. В. Галуцько, В. І. Олефір, М. П. Пихтін ; за заг. ред. В. В. Галуцька. Херсон : ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2011. Т. 1 : Загальне адміністративне право. 320 с.

13. Мельниченко Б. Адміністративно-правові засоби захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного управління. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2022. № 2 (34). С. 64–69.

Krupko Ya.,

PhD in Law, Associate Professor,
Head of Postgraduate (adjunct) studies,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1578-2303;

Sokorynskyi Iu.,

Doctor of Sciences (Law), Associate Professor,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8907-9880

WAYS TO PROTECT THE RIGHTS OF SUBJECTS TO STATE SUPERVISION (CONTROL) IN THE FIELD OF INDUSTRIAL AND FIRE SAFETY

The purpose of the article is to identify the ways which may be used regarding the subjects to state supervision (control) in the field of industrial and fire safety to protect their rights.

One of the most important directions of the State Emergency Service of Ukraine is the implementation of state supervision (control) in the field of industrial and fire safety. Today, consistent work is underway to improve the performance of this function, as evidenced by the continuous transformations taking place in the legal environment. The activities of officials of the state supervision (control) agencies in the field of industrial and fire safety are aimed at realizing the interests of the state and society and are characterized by the public nature of implementation. The control and supervision activities are surely accompanied by decision-making, actions (inaction) that lead to serious consequences, and have a decisive impact on the exercise of the rights and legitimate interests of persons subject to state supervision (control) in the field of industrial and fire safety, therefore, the latter ones should rely on the possibility of protecting their rights and legitimate interests if they are violated or threatened.

The article analyzes the methods which can be used by the subject to state supervision (control) in the field of industrial and fire safety to protect their rights. It is stated that control and supervision activities are accompanied by decision-making and actions (inaction) which affect the rights and legitimate interests of the controlled subjects, and therefore the latter ones should count on the possibility of their protection if such rights are violated or threatened. The author concludes that the institutes of judicial and extrajudicial protection of the rights of subject to state supervision (control) in the field of industrial and fire safety do not always work, which, however, does not negate the positive aspects of their use.

Key words: *state supervision (control), state supervision (control) in the field of industrial and fire safety, measures of state supervision (control), protection of rights of controlled subjects, out-of-court and court ways of protection.*

References

1. Horbik, D. S. (2020), "The concept, essence and content of administrative error in the activities of public authorities", *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Law*, Issue 30, pp. 78–84.

2. Minevych, O. I. (2021), The concept and types of legal errors: general theoretical study : Doctor of Sciences Thesis, National University "Odesa Law Academy", Odesa.

3. Petrunia, V. V. (2019), Concept and system of ways to protect the rights of business entities : PhD in Law Thesis, Odesa.

4. Hruhorchuk, M. V. (2017), "Protection of rights and legally protected interests of business entities: substantive and procedural aspects", *Theory and practice of jurisprudence*, Issue 1 (11), available at: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/95300/99327> (accessed 20.08.2024).

5. Fedorenko, T. V. (2016), "Forms and methods of protection of rights and legitimate interests of business entities", *Comparative and analytical law*, No. 5, pp. 140–143.

6. Ausheva, O. V. (2007), Protecting the rights of business entities from violations by public authorities : PhD in Law Thesis, National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of economic and legal research, Donetsk.

7. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine* : Law of Ukraine dated 28 June 1996, No. 254к/96-ВР, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/print> (accessed 20.08.2024).

8. Hrytsaenko, O. L. (2020), "On the Effectiveness of Protection of Individual Rights in Administrative Proceedings", *Scientific notes of the Tavrichesky National University named after V. I. Vernadskyi. Series "Legal Sciences"*, Vol. 31 (70), Part 2, No. 2, pp. 53–58.

9. Zeldina, O. R. and Khrimli, O. H. (2015), Judicial Protection of Business Entities' Rights: Theoretical and Practical Aspects : monograph, Kyiv, available at: https://unba.org.ua/assets/uploads/files/Zeldina_Hrimli_Mono.pdf (accessed 20.08.2024).

10. Ukraine (2007), *On the basic principles of state supervision (control) in the field of economic activity* : Law of Ukraine, dated 05 April 2007, No. 877-V, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text> (accessed 20.08.2024).

11. Ukraine (2021), Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court, dated 08 September 2021, case No. 816/228/17, proceeding No. 11-109am21, Unified State Register of Court Decisions, available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100022843> (accessed 20.08.2024).

12. Halunko, V. V. (2011), Administrative law of Ukraine : manual : in 2 Volumes, in Halunko, V. V. (Ed.), General administrative law, Vol. 1, Kherson City Printing House, Kherson.

13. Melnychenko, B. (2022), "Administrative and legal means of protection of rights, freedoms and interests of individuals in the field of public administration", *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: "Legal Sciences"*, No. 2 (34), pp. 64–69.

УДК 349.2:331

DOI 10.32755/sjlaw.2024.03.047

Литвиненко В. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри публічного та приватного права,
Національний університет «Чернігівська політехніка»,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4206-0266

ЗМІНА В ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ТА ПРАЦІ, ЗМІНА ІСТОТНИХ УМОВ ПРАЦІ Й ПЕРЕВЕДЕННЯ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті проаналізовано поняття «зміна в організації виробництва та праці», «зміна істотних умов праці», «переведення на іншу роботу», зроблена їх порівняльна характеристика з визначенням як спільних, так і відмінних рис. Встановлено, що «зміна в організації виробництва та праці» і «зміна істотних умов праці» – поняття, пов'язані між собою, оскільки для зміни істотних умов праці повинна бути зміна в організації виробництва та праці; як і зміна в організації виробництва та праці, так і зміна істотних умов праці не пов'язані зі зміною трудової функції працівника, натомість переведення на іншу роботу пов'язано зі зміною трудової функції.

Ключові слова: зміна в організації виробництва та праці, зміна істотних умов праці, переведення, переміщення, підстава припинення трудових відносин, підстава зміни трудових відносин.

Постановка проблеми. Зміна та припинення трудових правовідносин пов'язані з різними фактами, категоріями в трудовому праві. Факти, які викликають зміну і припинення трудових правовідносин, є досить різноманітними й мають широкий діапазон. Дуже часто при зміні та припиненні трудових правовідносин застосовуються такі правові категорії, як зміна в організації виробництва та праці, зміна істотних умов праці, переведення. Згадані поняття мають як спільні, так і відмінні риси, що часто викликають їх ототожнення або підміну. Крім цього, відсутність порівняльної характеристики цих правових категорій і зумовлює проведення дослідження цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тією чи іншою мірою цими правовими категоріями в науці трудового права цікавилися Я. А. Богданюк, О. В. Валецька, Л. Ю. Величко, С. В. Вишневецька, Н. І. Іщенко, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук,

А. М. Юшко, О. М. Ярошенко та інші. Однак наявність великої кількості наукових праць з досліджуваних категорій є недостатньою, оскільки не охоплює порівняльного дослідження вказаних понять.

Мета статті полягає в теоретико-правовому дослідженні та комплексному аналізі за законодавством України таких правових категорій, як «зміна в організації виробництва та праці», «зміна істотних умов праці», «переведення».

Виклад основного матеріалу. Поняттям «зміна в організації виробництва та праці», «зміна істотних умов праці», «переведення на іншу роботу» приділено увагу й у науці трудового права, і в трудовому законодавстві. У Кодексі законів про працю (далі – КЗпП) питання щодо переведення врегульовано ст. 32–34, особливості зміни в організації виробництва та праці – ст. 40, зміна істотних умов праці застосовується на основі ст. 32. Ці норми є актуальними в мирний час, у період дії воєнного стану застосовуються норми, закріплені в Законі України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX.

Термін «зміна в організації виробництва та праці» в законодавстві використовується самостійно як підстава для розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця (п. 1 ст. 40 КЗпП), а також як важлива передумова для зміни істотних умов праці (ч. 3 ст. 32 КЗпП). КЗпП не містить тлумачення цього терміна, втім, у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 06.11.1992 № 9 (далі – Постанова Пленуму ВСУ) під зміною в організації виробництва і праці розуміють раціоналізацію робочих місць, введення нових форм організації праці, у тому числі перехід на бригадну форму організації праці, і навпаки впровадження передових методів, технологій тощо [1]. Розірвання трудового договору у випадку зміни в організації виробництва та праці, у тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників допускається, якщо неможливо перевести працівника за його згодою на іншу роботу [2]. Тобто звільненню за цією підставою повинен передувати факт неможливості переведення працівника на іншу роботу. Однак, крім

того, згідно із законодавством про таке вивільнення працівників персонально попереджають не пізніше ніж за два місяці, а також при вивільненні працівників у випадку зміни в організації виробництва та праці враховується переважне право на залишення на роботі, що передбачено ст. 42 КЗпП. Так, у випадку скорочення чисельності чи штату працівників у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці переважне право на залишення на роботі надається працівникам з вищою кваліфікацією і продуктивністю праці. За рівних умов продуктивності праці і кваліфікації перевага в залишенні на роботі надається визначеним ч. 2 ст. 42 КЗпП категоріям працівників, наприклад, сімейним – за наявності двох і більше утриманців, особам, у сім'ї яких немає інших працівників із самостійним заробітком та інші [2]. З огляду на воєнний стан в Україні для вирішення питань врегулювання трудових відносин у цей період ми звертаємося до Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року. Втім, ані щодо строку попередження працівників про наступне вивільнення, ані щодо порядку звільнення за цією підставою спеціальних норм під час дії воєнного стану не передбачено. Тому й під час дії воєнного стану щодо розірвання трудового договору в разі зміни в організації виробництва та праці застосовуються норми КЗпП, зокрема в частині дотримання строку попередження – не пізніше ніж за два місяці.

Як було зазначено вище, зміна в організації виробництва та праці є важливою передумовою для зміни істотних умов праці. На відміну від терміна «зміна в організації виробництва та праці», термін «зміна істотних умов праці» безпосередньо тлумачиться у КЗпП: «У зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці допускається зміна істотних умов праці при продовженні роботи за тією ж спеціальністю, кваліфікацією чи посадою. Про зміну істотних умов праці – систем та розмірів оплати праці, пільг, режиму роботи, встановлення або скасування неповного робочого часу, суміщення професій, зміну розрядів і найменування посад та інших – працівник повинен бути повідомлений не пізніше ніж за два місяці» [2]. Отже, зміна істотних умов праці не пов'язана зі зміною спеціальності,

кваліфікації чи посади й полягає у: 1) зміні систем та розмірів оплати праці, пільг, режиму роботи, розрядів і найменувань посад; 2) встановленні або скасуванні неповного робочого часу, суміщенні професій та інших. Зміна істотних умов праці – це не зміна трудової функції, під якою в науці трудового права розуміється професія, спеціальність, кваліфікація чи посада працівника [3, с. 195; 4, с. 103]. Натомість у КЗпП законодавець уже деталізував термін «трудова функція» як «інтегрований, переважно автономний набір трудових дій, що визначається характерним для нього технологічним процесом та передбачає наявність певних компетентностей, необхідних для їх виконання» [2]. Як при розірванні трудового договору в разі зміни в організації виробництва та праці, так і про зміну істотних умов праці треба попередити працівника за два місяці (ч. 3 ст. 32 КЗпП). Важливим при зміні істотних умов праці є передумання змін в організації виробництва і праці, про що наголошується в Постанові Пленуму ВСУ: «в межах спеціальності, кваліфікації і посади, обумовленої трудовим договором, зміна істотних умов праці: систем і розмірів оплати, пільг, режиму роботи, встановлення або скасування неповного робочого часу, суміщення професій, зміни розрядів і найменування посад та інших – допускається за умови, що це викликано змінами в організації виробництва і праці та що про ці зміни працівник був повідомлений не пізніше ніж за 2 місяці. Якщо при розгляді трудового спору буде встановлено, що зміна істотних умов трудового договору проведена не у зв'язку зі зміною в організації виробництва і праці на підприємстві, в установі, організації, то така зміна з урахуванням конкретних обставин може бути визнана судом неправомірною з покладенням на власника або уповноважений ним орган обов'язку поновити працівникові попередні умови праці» [1]. Отже, як бачимо, в мирний час і при розірванні трудового договору у випадку зміни в організації виробництва та праці, так і про зміну істотних умов праці треба попередити працівника за два місяці. Однак якщо в період дії воєнного стану про розірвання трудового договору у випадку зміни в організації виробництва та праці строк попередження працівника залишається, як і в мирний час, – не пізніше ніж за два місяці,

то про зміну істотних умов праці в період дії воєнного стану згідно з ч. 2 ст. 3 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року роботодавець повинен попередити працівника не пізніше як до запровадження таких умов. Наприклад, якщо такі зміни запроваджуються в понеділок 15 листопада, то попередити варто не пізніше п'ятниці 12 листопада, якщо ж зміни запроваджуються у вівторок 16 листопада, то попередити працівника варто не пізніше понеділка 15 листопада. За умови дотримання всіх правил попередження працівника про зміну істотних умов праці працівник може продовжити виконання своєї трудової функції зі зміненими умовами праці, а може й відмовитися працювати за нових умов праці. В останньому випадку трудовий договір з таким працівником припиняється за п. 6. ст. 36 КЗпП: відмова від продовження роботи у зв'язку зі зміною істотних умов праці.

На відміну від змін істотних умов праці, переведення на іншу роботу – це доручення працівникові роботи, що не відповідає спеціальності, кваліфікації чи посаді, визначеній трудовим договором [1]. Тобто переведення насамперед пов'язане зі зміною трудової функції працівника. Згідно з КЗпП (ст. 32, 33) переведення може бути на постійній основі й може бути тимчасовим. Так, переведення на іншу роботу на тому самому підприємстві, в установі, організації, а також переведення на роботу на інше підприємство, в установу, організацію або в іншу місцевість, хоча б разом з підприємством, установою, організацією, допускається тільки за згодою працівника [2]. З огляду на зазначене переведення може бути внутрішнє, тобто в межах одного підприємства, установи, організації, а також може бути зовнішнє: на інше підприємство, установу, організацію, зокрема й в іншу місцевість. Постійне переведення відбувається за згодою працівника, водночас ініціатором переведення може бути не тільки роботодавець, але й сам працівник. Законодавець звертає увагу на те, що не вважається переведенням на іншу роботу й не потребує згоди працівника переміщення його на тому самому підприємстві, в установі, організації на інше робоче місце, в інший структурний підрозділ у тій самій місцевості, доручення роботи на іншому механізмі або облад-

нанні в межах спеціальності, кваліфікації чи посади, обумовленої трудовим договором. Роботодавець не має права переміщати працівника на роботу, протипоказану йому за станом здоров'я [2]. Тобто при переміщенні, на відміну від переведення, не змінюється трудова функція працівника, не потрібно згоди, й воно може бути тільки внутрішнім, тобто в межах одного підприємства. Однак і переміщення не може бути безмотивним, не обумовленим інтересами виробництва [1].

Тимчасове переведення може бути також за згодою працівника, втім, роботодавець має право перевести працівника строком до одного місяця на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди, якщо вона не протипоказана працівникові за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій, а також інших обставин, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей, з оплатою праці за виконану роботу, але не нижчою, ніж середній заробіток за попередньою роботою. Проте забороняється таке тимчасове переведення на іншу роботу вагітних жінок, жінок, які мають дитину з інвалідністю або дитину віком до шести років, а також осіб віком до вісімнадцяти років без їх згоди. До того ж у разі простою працівники можуть бути переведені за їх згодою з урахуванням спеціальності та кваліфікації на іншу роботу на тому самому підприємстві, в установі, організації на весь час простою або на інше підприємство, в установу, організацію, але в тій самій місцевості на строк до одного місяця [2]. Отже, тимчасове переведення без згоди працівника можливе в чітко визначених законодавством випадках і не більше ніж на один місяць.

У період дії воєнного стану роботодавець має право перевести працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди (крім переведення на роботу в іншу місцевість, на території якої тривають активні бойові дії), якщо така робота не протипоказана працівникові за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків бойових дій, а також інших обставин, що становлять або можуть становити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей, з оплатою праці за виконану роботу не нижче середньої заробітної

плати за попередньою роботою [5]. Тобто порівняно з переведенням у мирний час у період дії воєнного стану воно може бути без згоди працівника, за умов, визначених Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» без обмеження тривалості такого переведення, але в будь-якому випадку зі збереженням середньої заробітної плати за попередньою роботою.

Окремим видом переведення є переведення в іншу місцевість разом із підприємством, установою, організацією, відмова від якого є підставою для припинення трудового договору за п. 6 ст. 36 КЗпП.

Висновки. Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, можна зупинитися на таких результатах:

1) «зміна в організації виробництва та праці» і «зміна істотних умов праці» – поняття, пов'язані між собою, оскільки для зміни істотних умов праці повинна бути зміна в організації виробництва та праці; як і зміна в організації виробництва та праці, так і зміна істотних умов праці не пов'язані зі зміною трудової функції працівника, натомість переведення на іншу роботу пов'язане зі зміною трудової функції;

2) правовою основою застосування змін в організації виробництва та праці, змін істотних умов праці, переведення є КЗпП;

3) ініціатором змін в організації виробництва та праці і змін істотних умов праці є роботодавець, на відміну від переведення, ініціатива якого може належати обом сторонам трудового договору;

4) про розірвання трудового договору у випадку змін в організації виробництва та праці і зміни істотних умов праці роботодавець повинен попередити за два місяці, втім, під час дії воєнного стану про зміну істотних умов праці необхідно попередити працівника не пізніше як до запровадження таких умов;

5) правовими наслідками наявності змін в організації виробництва та праці є припинення трудових відносин; переведення на іншу роботу здебільшого тягне за собою зміну трудових відносин, але при відмові від переведення в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією є підставою для припинення трудових відносин; зміна істотних умов праці може тягти припинення трудових відносин у випадку незгоди продовжувати роботу за нових умов.

Список використаних джерел

1. Про практику розгляду судами трудових спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06.11.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text> (дата звернення: 27.08.2024).
2. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n123> (дата звернення: 27.08.2024).
3. Щербина В. І., Соцький А. М. Трудове право України : підручник. Чернівці : Технодрук, 2021. 552 с.
4. Трудове право України : підручник / за ред. проф. О. М. Ярошенка. Харків, 2022. 376 с.
5. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 27.08.2024).

Lytvynenko V.,

PhD in Legal Sciences, Associate Professor,
Head Department of Public and Private Law,
Chernihiv Polytechnic National University,
Chernihiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-4206-0266

CHANGE IN THE ORGANIZATION OF PRODUCTION AND WORK, CHANGE IN ESSENTIAL WORKING CONDITIONS AND TRANSFER: COMPARATIVE CHARACTERISTICS

The article analyzes the concepts of 'change in the organization of production and work', 'change in essential working conditions', 'transfer to another job', their comparative characteristics are made with the definition of both common and distinctive features. The legal basis for the application of changes in the organization of production and work, changes in essential working conditions, transfer to another job is the Code of Labor Laws. It was defined that the concepts of "change in the organization of production and work" and 'change in the essential conditions of work' are related to each other, since for a change in the essential conditions of work there must be a change in the organization of production and work, as well as a change in the organization of production and work, so and a change in essential working conditions is not related to a change in the employee's job function, instead, a transfer to another job is related to a change in the job function. It was determined that a change in the organization of production and work, a change in essential working conditions, a transfer to another job are grounds for changing and terminating employment relationships.

Key words: *change in the organization of production and work, change in essential working conditions, transfer, relocation, grounds for terminating employment relations, grounds for changing employment relations.*

References

1. Ukraine (1992), *On the practice of court consideration of labor disputes* : Resolution of the Supreme Court of Ukraine, dated 06 November 1992, No. 9, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text> (accessed 27 August 2024).

2. Ukraine (1971), *Code of Labor Laws of Ukraine* : Law of Ukraine, dated 10 December 1992, No. 322-VIII, Verkhovna Rada of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (accessed 27 August 2024).

3. Shcherbina, V. and Sotskyi, A. (2021), *Labor law of Ukraine* : textbook, Technoprint, Chernivtsi.

4. *Labor law of Ukraine* : textbook (2022), in Yaroshenko, O. M. (Ed.), Kharkiv.

5. Ukraine (2022), *On the organization of labor relations under martial law* : Law of Ukraine, dated 15 March 2022, No. 2136-IX, Verkhovna Rada of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (accessed 27 August 2024).

УДК 94(9)346.5:314.1

DOI 10.32755/sjlaw.2024.03.056

Перга Т. Ю.,

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник
відділу глобальних і цивілізаційних процесів,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,
м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-8725-3451;

Томозов А. В.,

аспірант відділу проблем аграрного, земельного,
екологічного та космічного права,

Інститут держави і права імені В. Корещького НАН України,
м. Київ, Україна

ORCID: 0009-0000-9611-5715

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ МІГРАЦІЇ У ФІДЖІ

Кліматичне переміщення у Фіджі є одним з елементів стратегії адаптації до наслідків змін клімату, зокрема підвищення рівня моря, збільшення частоти екстремальних погодних явищ та берегової ерозії. Країна – особливо вразлива через своє низинне розташування і залежність від прибережних екосистем. У цій статті на базі урядових документів та законодавчих актів досліджується державна політика Республіки Фіджі щодо переміщень, здійснюється її аналіз з метою висвітлення актуальних для України аспектів, які після критичного осмислення та ґрунтовного вивчення доцільно врахувати при розробці відповідного законодавства в Україні.

Ключові слова: зміни клімату, адаптація, кліматичне переміщення, мобільність населення, екологічне право, екологічна міграція, регульована міграція, Фіджі, законодавство.

Постановка проблеми. Для країн Тихоокеанського регіону, включно з Океанією, руйнівні наслідки зміни клімату все більше набувають екзистенційного характеру. Багато островів регіону, що мають низинне розташування, почали занурюватися в море, а їхні громади шукають альтернативні місця проживання. Щороку понад 50 тис. жителів Океанії змушені мігрувати через кліматичні події та катастрофи [1].

Нині лише кілька країн Тихоокеанського регіону розробили та запровадили комплекс заходів у рамках політики управління мобільністю в межах своїх кордонів, викликані кліматичними змінами. Одна з цих держав – Республіка Фіджі. Дослідження її

досвіду є актуальним і має значний практичний інтерес, адже негативний вплив зміни клімату та інших екологічних проблем і природних катаклізмів на розвиток багатьох країн світу невпинно зростає. Важливість цієї теми для України зумовлена зростанням мобільності населення через екологічні фактори, адже в результаті широкомасштабної російської агресії в Україні збільшується негативний вплив на довкілля, який, без сумніву, можна оцінити як екоцид.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема екологічної міграції населення, викликана кліматичними змінами, привертає все більше уваги дослідників та експертів. Ключова концепція, яка обговорюється, сфокусована на причинно-наслідкових зв'язках рушійних сил, що прискорюють переселення, і ступені впливу зміни клімату на цей процес (J. Marter-Kenyon) [2]. Країни Тихоокеанського регіону починають розглядати переселення як одну з форм адаптації до змін клімату (D. Gharbaoui, J. Blocher) [3].

Досвід Фіджі аналізується дослідниками з різних перспектив. Насамперед увага приділена практичній складовій переселення (V. Boege, R. Shibata) [4]. Враховуючи екологічні та соціальні конфлікти, пов'язані з міграцією, деякі науковці розглядають проблему дотримання соціальної справедливості (P. C. M. Martin, P. D. Nunn, J. Leon, N. Tindale [5], A. Piggott-McKellar і K. Vella [6] та ін.). Певною мірою висвітлено також наслідки зміни клімату для здоров'я населення Фіджі (C. McMichael, T. Powell [7]). У багатьох студіях аналізується роль різних інституцій, їхня взаємодія та координація (S. Saber, A. Rosenkranz [8], A. E. Piggott-McKellar, C. McMichael, K. E. McNamara, P. D. Nunn, S. T. Sekinini [9; 10], J. R. Campbell [11], L. Caramel [12]). «Інститут миру Тода» у співпраці з неурядовими організаціями провів у 2020 р. семінар «Порівняльне навчання: зміна клімату, переселення та розбудова миру у Фіджі» [4]. Водночас законодавчому забезпеченню процесу переселення у Фіджі достатньої уваги не було приділено. Між тим, досвід цієї країни є унікальним, адже вона однією з перших у світі розпочала розробку національного законодавства у царині кліматичної

мобільності, яке може стати прикладом для всебічної діяльності інших країн у напрямі подолання цього екологічного виклику.

Мета статті – висвітлення політики Республіки Фіджі щодо міграції населення, викликані кліматичними змінами. **Головні дослідницькі завдання** – на базі урядових документів країни проаналізувати засади державної політики з управління кліматичними міграційними процесами та їхнє правове забезпечення. У статті представлено тлумачення термінологічного апарату досліджуваної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Республіка Фіджі є острівною державою з приблизною чисельністю населення 83 271 особа (на 2007 р.) і щорічним приростом населення на рівні 0,8 %. Країна налічує понад 300 островів, з яких заселена лише третина. Загальна площа Республіки Фіджі становить 18 333 км². Унаслідок географічних особливостей країна надзвичайно вразлива до змін клімату, що ставить під загрозу біорізноманіття архіпелагу та його екосистеми, особливо морські та прибережні. Усе це має серйозні негативні наслідки для економічного розвитку країни, оскільки він значною мірою залежить від природних ресурсів: рибальство, лісове та сільське господарство – основні галузі господарства. Наслідки зміни клімату є для країни широкомасштабними й міжсекторальними. Республіка Фіджі потерпає від таких екстремальних погодних явищ, як циклони (у 1984/85 роках їх було чотири, у 1992/93 рр. – п'ять), масштабні посухи та зменшення кількості опадів на 20–50 % (у 1982/83, 1986/87, 1992/93 і 1997/98 роках відповідно), тривалі повені та високі хвилі, що призводять до затоплення й пошкодження берегових територій [13]. Починаючи з 1992 року, рівень моря навколо Фіджі піднімається приблизно на 5,5 мм щороку, а це приблизно удвічі перевищує середній світовий показник [14].

Усі прогнозовані моделі впливу кліматичних змін на Фіджі свідчать, що ці явища можуть підсилюватися високою температурою, зростання якої очікується від 0,7°C до 1,9°C [5]. Головними кліматичними загрозами, визначеними урядом країни, є такі: зростання різних інфекційних захворювань (малярії, лихоманки Денге тощо); збільшення руйнівного характеру штормів

унаслідок потепління води у Світовому океані й суворіших погодних умов; збільшення кількості та масштабу сільськогосподарських проблем від засолення водойм через потрапляння води з моря, що їх оточує. Очікується, що на головному острові Фіджі – Віті-Леву – ці фактори призведуть до економічних збитків у розмірі приблизно 4 % від валового внутрішнього продукту країни [13]. Відповідно, ці наслідки кліматичних змін збільшують ризики переміщення та переселення на островах, що входять до складу країни. Наприклад, 2015 року уряд розглядав можливість відселення 676 сіл [8]. Нині близько 800 сіл зареєстровано як такі, що підлягають відселенню у довготерміновій перспективі [15].

Розуміючи важливість розроблення ефективних заходів адаптації до зміни клімату, 2007 р. Кабінет міністрів Фіджі схвалив *«Національну рамкову політику щодо зміни клімату Фіджі»* [13], яка визначила позицію уряду та інших зацікавлених сторін щодо питань змін і мінливості клімату, а також підвищення рівня моря. Її ревізія 2011 р. призвела до розробки *«Національної політики щодо зміни клімату, яка враховує поточні та очікувані впливи зміни клімату на розвиток країни»* [13]. Ухвалений 2018 р. *«Національний план адаптації до зміни клімату Фіджі»* визначає пріоритети та формує для державних, приватних і громадянських зацікавлених організацій і партнерів перелік першочергових потреб щодо подолання наслідків зміни клімату та адаптації до них [16].

У 2012 р. у Фіджі вперше відбулось пов'язане з кліматичними змінами переміщення населення із селища Тукуракі. А 2014 р. поселення Вунідологоа було перенесено з узбережжя приблизно на два кілометри углиб суші через збільшення пове-ней, берегової ерозії та проникнення солоної води. Це переселення ініціювала громада, яка звернулася за підтримкою до уряду Фіджі. Уряд країни координував цей процес, однак і громадяни зробили значний внесок. Після багатьох років консультацій і планування було зведено 30 нових будинків на землі, яка вже належала селу. У результаті переселення люди отримали додаткові засоби до існування, зокрема плантації ананасів, велику рогату худобу та рибні ставки [6]. Ці приклади ілюстру-

ють успіхи в реалізації стратегії переселення та можливість подолання екологічних викликів.

Практика переселення стала основою для вдосконалення законодавчого забезпечення кліматичної міграції. У 2019 р. уряд країни ухвалив «*Керівні принципи переселення*» [17] та «*Закон про цільовий фонд кліматичного переселення громад*» [18], а у 2023 р. – «*Стандартні операційні процедури для запланованого переміщення*» [19]. Вони є рамковими документами для законодавства і політики Фіджі в царині кліматичної мобільності.

Найбільшу практичну цінність з огляду на мету цього дослідження мають «*Керівні принципи переселення*», на яких у статті зосереджена головна увага. У цьому документі визначено суб'єктів процесу переміщення. Це – численні категорії населення, до яких віднесено: окремих осіб, домогосподарства та/або громади, які підлягають переселенню; внутрішньо переміщених осіб або будь-які групи осіб, що прямо чи опосередковано постраждали від переміщення, включно з тими, хто був евакуйований; осіб, які залишилися в місцях походження (внаслідок колишнього переміщення чи запланованого переселення) або осіб, які надали підтримку переміщеним громадам у місці призначення [17].

«*Керівні принципи переселення*» містять також класифікацію зацікавлених сторін, що трактуються як (але цим не обмежуються) постраждалі громади, домогосподарства та окремі особи, державні органи, міжурядові, регіональні та міжнародні організації, профспілки та організації роботодавців, громадські інституції, наукові кола, організації, пов'язані з гендерними питаннями, приватним сектором, релігійними групами [17].

У документі визначається зміст термінів та понять, зокрема таких: «*зміни клімату*», «*адаптація до змін клімату*», «*катастрофа*», «*небезпека*», «*вразливість*» тощо. Термін «*переміщення*» тлумачиться як переміщення осіб, які були змушені втекти або залишити свої домівки чи місця постійного проживання, зокрема внаслідок або для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуацій загального насильства, порушень прав людини, природних чи антропогенних катастроф [17]. Термін «*евакуація*» вживається в контексті ситуацій термінової необ-

хідності, коли ризик є неминучим і потрібне швидке фізичне контрольоване переміщення людей у безпечніше місце через безпосередню загрозу або вплив небезпеки. Мета евакуації полягає в тому, щоб якомога швидше перемістити людей у безпечне місце та укриття. Цей процес характеризується короткими часовими рамками (від годин до тижнів), протягом яких необхідно вжити надзвичайних заходів, щоб врятувати життя та мінімізувати ризик заподіяння шкоди. У документі зафіксовано, що евакуація завжди проводиться державою (відомствами, місцевою владою, військовими тощо) і може бути обов'язковою, консультативною або спонтанною. Відзначається, що хоча евакуація має бути впорядкованою та спланованою, вона може не бути такою через надзвичайну ситуацію [17]. Термін «людська мобільність» кваліфікується як загальний, що стосується всіх видів переміщення людей. Мається на увазі, що людська мобільність охоплює мимовільне внутрішнє і транскордонне переміщення населення, добровільну внутрішню і транскордонну міграцію, а також заплановане й погоджене переселення. Зазначається, що через тісний зв'язок між деякими наслідками деградації навколишнього середовища, змін клімату і катастроф заплановане переміщення може відбутися в контексті постійного переміщення, а евакуація може бути необхідною у випадку раптових подій, наприклад стихійних лих [17].

У документі деталізовано і зафіксовано комплексний підхід до процесу переселення, який містить кілька елементів. *По-перше*, це людиноцентричний підхід протягом усього процесу переміщення. Уряд Фіджі вважає своїм обов'язком не тільки захист громадян від несприятливих наслідків змін клімату, а й втілення в життя персоніфікованого підходу з метою запобігання або мінімізації негативних наслідків переміщення. *По-друге*, це принцип обов'язкового дотримання прав людини під час реагування на ситуацію: врахування гендерних і вікових факторів відповідно до верховенства права, визнаного міжнародним співтовариством. Цей принцип передбачає забезпечення права на життя, безпеку, гідність, недискримінацію та задоволення основних потреб, гарантоване справедливим доступом до гуманітарної допомоги та допомоги з метою розвитку [17]. Дотримання

прав людини є обов'язковим на всіх трьох стадіях переміщення, які наводяться нижче, і разом з принципом прозорості є основою для співпраці та консультацій, передбачених Паризькою угодою [4]. У цьому контексті варто акцентувати увагу на потребах переміщених осіб у забезпеченні доступу до засобів для існування й заробітку. «Керівні принципи переселення» доповнюють «Національний план адаптації», у якому враховуються різні потреби адаптації в містах і селах, упроваджують принцип «на користь бідних», який гарантує, що становище переміщених громад не зазнає суттєвого погіршення і вони не залишаться без можливостей заробляти засоби для існування. *По-третє*, це регіональний підхід (міжнародний підхід), який означає узгодження внутрішньої політики з існуючими регіональними нормами з метою зміцнення суспільних цінностей і традицій, характерних для всіх регіонів світу, і вирішення потреби в інклюзивному підході для всіх зацікавлених сторін, включно з громадянським суспільством, а також підтримку актуальності «попередніх культурних і соціальних переконань щодо ролей, функцій, обов'язків і соціального становища різних груп у суспільстві, а також результатів практик» [17]. Його можна побудувати через міжнародну, регіональну та двосторонню співпрацю й діалог на основі консенсусу, довіри, колективної власності, спільного впровадження, подальших дій та перегляду [17]. *По-четверте*, це підхід, зорієнтований на збільшення можливостей населення. Це необхідно для кращої оцінки ситуації та адаптації людей до можливих майбутніх переміщень через зміни клімату і катастрофи, а також для того, щоб населення могло робити добровільний та усвідомлений вибір, зокрема брати участь у плануванні довгострокових рішень. Зазначений підхід передбачає донесення через різноманітні канали комунікації до кожної людини інформації про кліматичну ситуацію та загрозу життю внаслідок наближення катастроф. Збільшення можливостей населення здійснюється на рівні громад шляхом партнерства з громадянським суспільством. Пріоритетом є виявлення та обслуговування найбільш уразливих груп населення [17].

Уряд Фіджі визначив такі етапи переміщення:

1. *The PRE – Planned Relocation Process (Перед – Запланований процес переміщення)*: перший етап, коли рішення про переміщення ще не ухвалено, а варіанти адаптації все ще існують;

2. *The IN – Planned Relocation Process (У – Запланований процес переміщення)*: другий етап, коли рішення про переміщення приймається громадами, домогосподарствами та/або окремими особами, а різні елементи процесу переміщення перебувають у русі;

3. *The POST – Planned Relocation Process (Після – Запланований процес переміщення)*: третій етап, коли процес переміщення завершено і необхідні подальші дії для гарантування того, що переміщення не стане постійним, а залишиться тимчасовим [17].

Функції урядових установ Фіджі – міністерств, відомств, робочих груп (у документі – «урядові зацікавлені сторони»), які беруть участь у процесі переміщення та облаштування населення після переселення, та недержавних інституцій (у документі – «інші зацікавлені сторони») є різними, оскільки їхня роль у забезпеченні процесів переміщення та постпереміщення визначається їхніми організаційними цілями (мандатами) [17].

1. *The PRE – Planned Relocation Process.*

Головним завданням цього етапу є передбачення можливості переміщення і привернення до нього уваги населення та зацікавлених організацій. Вживається весь наявний арсенал запобіжних і профілактичних заходів для уникнення необхідності переміщення [17].

З цією метою урядові інституції повинні ввести в дію програми із забезпечення можливостей громад, домогосподарств та/або осіб, яким загрожує переміщення. Українцям необхідно забезпечити надійний і неупереджений збір інформації про потенційно визначені групи ризику – домогосподарства та/або окремих осіб – для подальших дій, які визначаються відповідно до отриманих фактичних даних. Об'єкти переміщення відповідно до національного законодавства і політики щодо навколишнього середовища та змін клімату мають отримати гарантований доступ до (основних) прав людини, таких як право на їжу, воду, рівень життя, що забезпечує збереження їхнього здоров'я і благо-

получчя, а також забезпечення їхніх соціальних і культурних прав. Зацікавлені сторони мають розглянути конкретні та ефективні превентивні заходи з метою уникнення переміщення, а також застосувати прозорі механізми страхування, передбачені для районів, схильних до кліматичних змін та стихійних лих [17].

Зацікавлені недержавні організації повинні постійно підтримувати дії державних інституцій щодо вироблення стійких рішень з метою запобігання та мінімізації рушійних факторів переміщення, активно брати участь у створенні можливостей населення та заходах з подолання виявлених громадами ризиків, сприяти створенню емпіричних досліджень і зосередженню уваги на оціночній інформації відповідно до міжнародних стандартів, підтримувати зусилля державних установ із зосередження уваги на вразливих групах і сприяти моніторингу та визначенню їхніх адаптаційних можливостей, оцінювати можливий емоційний, соціальний, культурний та економічний вплив потенційного недобровільного переміщення [17].

2. *The IN – Planned Relocation Process.*

На цьому етапі держава у співпраці з іншими зацікавленими сторонами надає допомогу переміщеним громадам, забезпечує за можливістю безболісний і технічно підготовлений хід переселення, за необхідності генерує альтернативні рішення. Визначені урядові інституції координують роботу всіх установ, залучених до процесу переміщення, і доповнюють у разі потреби дії інших державних органів, залучених до процесу переміщення. До того ж урядові інституції співпрацюють з певними агенціями, відповідальними за плани евакуації (контрольованого переміщення населення), задля запобігання вимушеному неконтрольованому переміщенню людей [17].

Інші зацікавлені організації мають реагувати на конкретні потреби постраждалої групи/груп, підтримуючи урядові ініціативи та зосереджуючись на допомозі найбільш вразливим категоріям населення: жінкам, дітям, людям похилого віку та людям з обмеженими можливостями. Це передбачає постійний контакт з державними установами задля отримання інформації про визначені місця відселення, хід переміщення та місця призначення, а також існуючі ризики та проблеми переміщеного населення [17].

3. *The POST – Planned Relocation Process.*

Механізми захисту людей, переміщених у контексті катастроф, повинні враховувати їхні складні й різноманітні потреби. У випадку оцінювання можливості повернення додому враховується насамперед фактор безпеки, для чого аналізується не тільки ситуація щодо тривалості природного лиха, а й умови для повної реалізації прав людини. У випадку, якщо повернення неможливе, урядові інституції розглядають довгострокові рішення для сталої інтеграції в місцях, де переміщені особи знайшли притулок, або в іншій частині країни [17].

У випадку тимчасового переміщення урядові установи повинні працювати над довгостроковими рішеннями з метою запобігання постійному переміщенню та забезпечення повного соціального й економічного відновлення відселеної групи для сталого повернення та реінтеграції в місці походження. Для усунення початкових причин переміщення, якщо це можливо, залучаються всі відповідні інституційні механізми та зацікавлені сторони. Вони забезпечують створення прозорого процесу реабілітації постраждалих місць і безпечного середовища для повернення переміщених осіб, надаючи пріоритет житлу, засобам існування, закладам освіти та медицини. У разі постійного переміщення урядові інституції повинні забезпечити належну допомогу та захист для населення, яке не може повернутися на територію свого походження. У випадку, якщо процес переміщення може перетворитися на планове переселення, застосовуються процедури «Керівних принципів переселення» [17].

Важливим аспектом вдалого переміщення є підготовка населення громади, що приймає, з метою забезпечення соціальної єдності, соціальної інтеграції та розв'язання потенційних конфліктів, а також синергія всіх зацікавлених сторін у збиранні неупереджених і дезагрегованих даних про переміщене населення, координація моніторингу та оцінки процесу поступового переходу постраждалих до нормального життя [17].

Недержавні зацікавлені організації для мінімізації негативного впливу на здоров'я і добробут переміщеного населення, а також соціальної, культурної, економічної інтеграції сприяють формуванню «стійкості» переміщених осіб шляхом надання

консультацій, проведення тренінгів з підвищення рівня спроможності та адаптації. Також ці організації разом з державними компетентними установами опікуються проблемами матеріальної стабільності постраждалих груп, надаючи надійні фінансові рішення в рамках законів Фіджі (наприклад, схеми страхування) для зменшення тягаря, який лягає на переселенців [17].

Через необхідність розробки спеціального фінансового механізму для забезпечення процесів переселення, що здійснюються державою, у червні 2019 р. уряд Фіджі ухвалив «Закон про трастовий фонд кліматичного переселення громад» [19].

У вересні 2021 р. парламент країни ухвалив «Закон Фіджі про зміну клімату», який створив додаткові юридичні можливості для забезпечення переселення за підтримки держави. У законі зазначається, що членами уряду за сприяння «Цільової групи Фіджі з питань переселення та переміщення» вводиться в дію «Керівництво щодо планового переселення Фіджі», що містить стандартні операційні процедури із забезпечення процесів усунення ризиків переміщення через зміни клімату та стихійні лиха [20]. Відповідно, у 2023 р. ухвалили «Стандартні операційні процедури для планового переміщення» [19].

Третя частина цього документа містить вказівки, яким чином уряд та інші зацікавлені сторони мають бути залучені до запланованого процесу переселення. Наприклад, урядові установи можуть безпосередньо підтримувати будь-яку діяльність, яка узгоджується з їхніми робочими програмами та галузевими пріоритетами. Ця підтримка може поширюватися на активність з розвитку громад, якщо така активність є зоною відповідальності певних міністерств/департаментів. Між державними та недержавними зацікавленими організаціями задля мобілізації ресурсів можуть укладатися офіційні угоди («Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством фінансів та урядовими установами-виконавцями») [19].

Одним із джерел фінансування переселення, адаптаційних заходів та проектів із забезпечення засобів існування розглядаються внески постраждалих громад, які, звичайно, мають бути в межах їхніх можливостей і можуть стосуватися: будівельних матеріалів (наприклад, деревини, якщо громада має такі ресур-

си), кваліфікованої та некваліфікованої робочої сили, збору коштів для громадської інфраструктури (наприклад, для церков, дитячих садків, амбулаторій), житла для робітників, а також інші внески, які вони можуть запропонувати. Оскільки кожна громада має різні ресурси та можливості, тип і масштаб внесків змінюватимуться залежно від статусу громади й визначатимуться під час різноманітних оцінок і консультацій з громадою [19].

На сьогодні близько 50 фіджійських сіл визначено для потенційного переселення в найближчі 5–10 років через наслідки кліматичної кризи. Шість вже переселили. Незважаючи на те, що план переселення вважається ефективним механізмом адаптації до змін клімату, сам процес наражається на численні перешкоди. Насамперед це обмеженість фінансових і технічних можливостей уряду Республіки Фіджі. По-друге, існує ряд громад, які відмовились переїздити. Водночас ці поселення можуть серйозно страждати від змін клімату, враховуючи, що часто вони розташовані на особливо вразливих ділянках (русла річок, узбережжя, схили). Наприклад, громада Вунісавісаві, що на північному сході Фіджі, незважаючи на значні проблеми з підтопленням, аргументувала свою відмову обов'язком захищати оригінальне місце проживання верховного вождя провінції Какаудрове. Інший випадок – розташоване між двома річками село Наро, яке сильно постраждало від повені. Через це виникає ситуація, коли майданчик – нове місце проживання – готовий, але люди ще не готові до переселення. Ще однією проблемою є брак підтримки переселенців, які зі своїх сільських громад переміщені до міських периферії [11].

Висновки. Таким чином, нині в Республіці Фіджі триває процес формування політики щодо кліматичних переселень, важливим елементом якого є законодавче забезпечення. Воно містить такі основні елементи – «Національна політика щодо зміни клімату», «Національний план адаптації до зміни клімату Фіджі», «Керівні принципи переселення», «Закон про цільовий фонд кліматичного переселення громад», «Стандартні операційні процедури для запланованого переміщення» – та інші стратегічні документи, що забезпечують розвиток Фіджі і спрямовані на розв'язання складних питань існування країни.

Найбільшу цінність як успішний досвід подолання екологічних проблем з точки зору можливого використання для розробки відповідного законодавства в Україні мають «Керівні принципи переселення», які визначають етапи переселення та роль урядових і неурядових структур (зацікавлених сторін) у цьому процесі. У цій статті зроблено загальний огляд зазначеного документа. На нашу думку, для розвитку вітчизняного законодавства в царині екологічної міграції корисним є детальне дослідження таких положень законодавства Фіджі, як: 1) виділення етапів переселення з акцентом на незаплановані переселення, що можуть бути у зв'язку з різними екологічними катастрофами і поточною війною Росії проти України; 2) роль і внесок у цей процес громад, що плануються для переселення; 3) забезпечення прав переселенців і доступу до засобів існування на нових місцях; 4) всебічна підготовка сторін, що приймають, до прийняття інших громад, включно з тренінгами і навчанням, створення додаткових робочих місць та інфраструктури, фінансових інструментів підтримки і залучення переселенців; 5) механізми взаємодії державних і недержавних зацікавлених установ та їхні функції. Це може стати предметом подальших наукових студій і законодавчих розробок у галузі екологічного права.

Список використаних джерел

1. Lewis L. & Foon E. We're not judges': Pacific Islands Forum Leaders Confirm Baron Waqa is Secretary-General. 12 November 2023. URL: <https://www.rnz.co.nz/international/pacific-news/502130/we-re-not-judges-pacific-islands-forum-leaders-confirm-baron-waqa-is-secretary-general> (дата звернення: 23.06.2024).
2. Marter-Kenyon J. Origins and Functions of Climate-Related Relocation: An Analytical Review. *The Anthropocene Review*. 2020. № 7(2). P. 159–188.
3. Gharbaoui D. & Blocher J. The Reason Land Matters: Relocation as Adaptation to Climate Change in Fiji Islands. *Migration, Risk Management and Climate Change: Evidence and Policy Responses* / Ed. A. Milan, B. Schraven, K. Warner, N. Cascone. Springer International Publishing Switzerland, 2016. P. 149–173.
4. Boege V. & Shibata R. Climate Change, Relocation and Peacebuilding in Fiji: Challenges, Debates, and Ways Forward. *Policy Brief № 97*. Toda Peace Institution, Japan, 2020. URL:

https://toda.org/assets/files/resources/policy-briefs/t-pb-97_volker-boege-and-ria-shibata.pdf (дата звернення: 23.06.2024).

5. Martin P. C. M., Nunn P., Leon J. & Tindale N. Responding to Multiple Climate-Linked Stressors in a Remote Island Context: The Example of Yadua Island, Fiji. *Climate Risk Management*. ScienceDirect, 2018. Vol. 21. P. 7–15.

6. Piggott-McKellar A. & Vella K. Lessons Learned and Policy Implications from Climate-Related Planned Relocation in Fiji and Australia. *Frontiers in Climate*. 2023. Vol. 5. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fclim.2023.1032547/full> (дата звернення: 23.06.2024).

7. McMichael C. & Powell T. Planned Relocation and Health: A Case Study from Fiji. *International Journal Environmental Research and Public Health*. 2021. № 18 (8). URL: <https://www.mdpi.com/1660-4601/18/8/4355> (дата звернення: 23.06.2024).

8. Saber S. & Rosenkranz A. Climate-Induced Mass Relocation in Fiji. *Environmental Policy and Law*. 2021. № 50 (4–5). P. 1–7.

9. Piggott-McKellar A. E. & McMichael C. The Immobility-Relocation Continuum: Diverse Responses to Coastal Change in a Small Island State. *Environmental Science & Policy*. 2021. Vol. 125. P. 105–115.

10. Piggott-McKellar A. E., McNamara K. E., Nunn P. D. & Sekinini S. T. Moving people in a changing climate: lessons from two case studies in Fiji. *Social Sciences*. 2019. № 8 (5). URL: <https://www.mdpi.com/2076-0760/8/5/133> (дата звернення: 23.06.2024).

11. Campbell J. R. International Relocation from Pacific Island Countries: Adaptation Failure? *Environment, Forced Migration & Social Vulnerability*: International Conference (Bonn, Germany, 9–11 October 2008). 2008. URL: https://www.researchgate.net/publication/267963740_International_Relocation_from_Pacific_Island_Countries_Adaptation_Failure (дата звернення: 23.06.2024).

12. Caramel L. Besieged by the Rising Tides of Climate Change, Kiribati buys Land in Fiji. *The Guardian*. 2014. URL: <https://www.theguardian.com/environment/2014/jul/01/kiribati-climate-change-fiji-vanua-levu> (дата звернення: 23.06.2024).

13. National Climate Change Policy: Briefing Note Fiji. Suva, Fiji: Ministry of Economy, 2021. URL: [Fiji-National-Climate-Change-Policy.pdf](#) (дата звернення: 23.06.2024).

14. How Fiji is Impacted by Climate Change. 9 February 2017. United Nations Climate Change. URL: <https://unfccc.int/news/how-fiji-is-impacted-by-climate-change> (дата звернення: 23.06.2024).

15. Overview of Fiji's Response to International Frameworks on Human Mobility in the Context of Climate Change. Bonn: GIZ, 2019. URL:

<https://www.adaptationcommunity.net/wpcontent/uploads/2020/03/Overview-Fijis-Response-to-HMCCC-2019.pdf> (дата звернення: 23.06.2024).

16. Republic of Fiji National Adaptation Plan. A Pathway Towards Climate Resilience. Suva, Fiji : Government of the Republic of Fiji, 2018. URL: https://fijiclimatechangeportal.gov.fj/wpcontent/uploads/2022/01/Fiji_National-Adaptation-Plan.pdf (дата звернення: 23.06.2024).

17. Planned Relocation Guidelines. A Framework to Undertake Climate Change Related Relocation. Suva, Fiji : Ministry of Economy, Republic of Fiji, 2018. URL: https://fijiclimatechangeportal.gov.fj/wpcontent/uploads/2022/01/Planned-Relocation-Guidelines_Fiji.pdf (дата звернення: 23.06.2024).

18. Information Sharing Session on Climate Relocation of Communities (CROC) Trust Fund. 19 January 2024. Fiji Climate Change Portal. URL: <https://fijiclimatechangeportal.gov.fj/information-sharing-session-on-climate-relocation-of-community-croc-trust-fund/> (дата звернення: 23.06.2024).

19. Standard Operating Procedures for Planned Relocation in the Republic of Fiji. Suva, Fiji : Office of the Prime Minister, Republic of Fiji, 2023. URL: https://www.giz.de/de/downloads/Fiji_SOP_Planned_Relocation_March2023_FINAL_web.pdf (дата звернення: 23.06.2024).

20. Climate Change Act 2021. Climate Change Laws of the World. URL: https://climate-laws.org/document/climate-change-act-2021_8bf7 (дата звернення: 23.06.2024).

Perga T.,

PhD in History, Leading Researcher of the Department
of Global and Civilization Processes,
Institute of World History
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8725-3451;

Tomozov A.,

Postgraduate of the Department of Agrarian, Land,
Environmental and Space Law,
V. Koretskyi Institute of State and Law of the
National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0000-9611-5715

LEGISLATIVE SUPPORT OF ENVIRONMENTAL MIGRATION PROCESSES IN FIJI

Climate relocation in Fiji is a component of the adaptation strategy addressing the escalating impacts of climate change, including rising sea levels, increased frequency of extreme weather events, and coastal erosion. Fiji is particularly vulnerable due to its low-lying geography and reliance on coastal ecosystems. This

article examines the framework of the Republic of Fiji's public policies regarding relocations related to climate change and natural disasters. The primary sources for this article are government documents from the Republic of Fiji. The study analyzes these documents to identify relevant aspects for Ukraine, which, after critical reconsideration, should be thoroughly examined and incorporated into the development of corresponding legislation in Ukraine. It was found that the legislative framework for climate-related relocations in Fiji includes documents such as the "Fiji National Climate Change Policy", the "Fiji National Adaptation Plan", the "Planned Relocation Guidelines", the "Climate Relocation of Communities Trust Fund Act", and the "Standard Operating Procedures for Planned Relocation", among others. The study focuses mainly on the analysis of the "Planned Relocation Guidelines", which outline the primary principles and approaches to this process, detailing its stages and the stakeholders involved, as well as recommendations for their actions and interactions. It was found that the relocation process involves complex planning aimed at preserving cultural heritage, sustaining livelihoods, and building resilient infrastructure while ensuring human rights at all stages of relocation. The study concludes that this document reveals the algorithm of the population relocation process due to climate and environmental reasons. However, practical recommendations for all stakeholders, including vulnerable communities, are contained in the "Standard Operating Procedures for Planned Relocation", which compiles a broad range of recommendations useful for legislators, policymakers, and practitioners in many countries, including Ukraine.

Key words: climate change, adaptation, climate displacement, mobility of the population, environmental law, environmental migration, regulated migration, Fiji, legislation.

References

1. Lewis, L. and Foon, E. (2023), "We're not judges': Pacific Islands Forum Leaders Confirm Baron Waqa is Secretary-General", available at: <https://www.rnz.co.nz/international/pacific-news/502130/we-re-not-judges-pacific-islands-forum-leaders-confirm-baron-waqa-is-secretary-general> (accessed 23 June 2024).

2. Marter-Kenyon, J (2020), "Origins and Functions of Climate-Related Relocation: An Analytical Review", *The Anthropocene Review*, No. 7(2), pp. 159–188.

3. Gharbaoui, D. and Blocher, J. (2016), "The Reason Land Matters: Relocation as Adaptation to Climate Change in Fiji Islands", *Migration, Risk Management and Climate Change: Evidence and Policy Responses /* in Milan, A., Schraven, B., Warner, K., Cascone, N.(Ed.), Springer International Publishing Switzerland, pp. 149–173.

4. Boege, V. and Shibata, R. (2020), "Climate Change, Relocation and Peacebuilding in Fiji: Challenges, Debates, and Ways Forward", *Policy Brief № 97*, Toda Peace Institution, Japan, available at:

https://toda.org/assets/files/resources/policy-briefs/t-pb-97_volker-boege-and-ria-shibata.pdf (accessed 23 June 2024).

5. Martin, P. C. M., Nunn, P., Leon, J. and Tindale, N. (2018), "Responding to Multiple Climate-Linked Stressors in a Remote Island Context: The Example of Yadua Island, Fiji", *Climate Risk Management*, Vol. 21, pp. 7–15.

6. Piggott-McKellar, A. and Vella, K. (2023), "Lessons Learned and Policy Implications from Climate-Related Planned Relocation in Fiji and Australia", *Frontiers in Climate*, Vol. 5, available at: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fclim.2023.1032547/full> (accessed 23 June 2024).

7. McMichael, C. and Powell, T. (2021), "Planned Relocation and Health: A Case Study from Fiji", *International Journal Environmental Research and Public Health*, No. 18 (8), available at: <https://www.mdpi.com/1660-4601/18/8/4355> (accessed 23 June 2024).

8. Saber, S. and Rosenkranz, A. (2021), "Climate-Induced Mass Relocation in Fiji", *Environmental Policy and Law*, No. 50 (4–5), pp. 1–7.

9. Piggott-McKellar, A. E. and McMichael, C. (2021), "The Immobility-Relocation Continuum: Diverse Responses to Coastal Change in a Small Island State", *Environmental Science & Policy*, Vol. 125, pp. 105–115.

10. Piggott-McKellar, A. E., McNamara, K. E., Nunn, P. D. and Sekinini, S. T. (2019), "Moving people in a changing climate: lessons from two case studies in Fiji", *Social Sciences*, No. 8 (5), available at: <https://www.mdpi.com/2076-0760/8/5/133> (accessed 23 June 2024).

11. Campbell, J. R. (2008), "International Relocation from Pacific Island Countries: Adaptation Failure?", *Environment, Forced Migration & Social Vulnerability: International Conference* (Bonn, Germany, 9–11 October 2008), available at: https://www.researchgate.net/publication/267963740_International_Relocation_from_Pacific_Island_Countries_Adaptation_Failure (accessed 23 June 2024).

12. Caramel, L. (2014), "Besieged by the Rising Tides of Climate Change, Kiribati buys Land in Fiji", *The Guardian*, available at: <https://www.theguardian.com/environment/2014/jul/01/kiribati-climate-change-fiji-vanua-levu> (accessed 23 June 2024).

13. Fiji National Climate Change Policy (2021): Briefing Note, Ministry of Economy, Suva, Fiji, available at: [Fiji-National-Climate-Change-Policy.pdf](#) (accessed 23 June 2024).

14. How Fiji is Impacted by Climate Change (2017), United Nations Climate Change, available at: <https://unfccc.int/news/how-fiji-is-impacted-by-climate-change> (accessed 23 June 2024).

15. Overview of Fiji's Response to International Frameworks on Human Mobility in the Context of Climate Change (2019), GIZ, Bonn, available at: <https://www.adaptationcommunity.net/wpcontent/uploads/2020/03/Overview-Fijis-Response-to-HMCCC-2019.pdf> (accessed 23 June 2024).

16. Republic of Fiji National Adaptation Plan. A Pathway Towards Climate Resilience (2018), Government of the Republic of Fiji, Suva, Fiji, available at: https://fijiclimatechangeportal.gov.fj/wpcontent/uploads/2022/01/Fiji_National-Adaptation-Plan.pdf (accessed 23 June 2024).

17. Planned Relocation Guidelines. A Framework to Undertake Climate Change Related Relocation (2018), Ministry of Economy, Republic of Fiji, Suva, Fiji, available at: https://fijiclimatechangeportal.gov.fj/wp-content/uploads/2022/01/Planned-Relocation-Guidelines_Fiji.pdf (accessed 23 June 2024).

18. Information Sharing Session on Climate Relocation of Communities (CROC) Trust Fund (2024), Fiji Climate Change Portal, available at: <https://fijiclimatechangeportal.gov.fj/information-sharing-session-on-climate-relocation-of-community-croc-trust-fund/> (accessed 23 June 2024).

19. Standard Operating Procedures for Planned Relocation in the Republic of Fiji (2023), Office of the Prime Minister, Republic of Fiji, Suva, Fiji, available at: https://www.giz.de/de/downloads/Fiji_SOP_Planned_Relocation_March2023_FINAL_web.pdf (accessed 23 June 2024).

20. Climate Change Act 2021 (2021), Climate Change Laws of the World, available at: https://climate-laws.org/document/climate-change-act-2021_8bf7 (accessed 23 June 2024).

УДК 342.92:328.98

DOI 10.32755/sjlaw.2024.03.074

Пузирний В. Ф.,

доктор юридичних наук, професор,
проректор з освітньо-наукової роботи,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5692-2990;

Шестак Л. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права і процесу
юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4958-0838

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЄЮ

У статті аналізуються особливості правової кваліфікації правопорушень, пов'язаних з корупцією. Автори вказують, що правильна кваліфікація може бути проведена, коли доведена наявність обов'язкових та факультативних елементів складу проступку, відсутність обставин, які звільняють від адміністративної відповідальності чи вказують на малозначність діяння.

Правова кваліфікація визначає правильність юридичної оцінки проступку та дозволяє застосувати справедливе покарання, яке б відповідало тяжкості вчиненого та тій шкоді, яка була або могла бути завдана корупційним адміністративним діянням.

***Ключові слова:** адміністративне правопорушення, адміністративно-правова кваліфікація, корупція, відповідальність, правопорушення, пов'язане з корупцією, проблеми кваліфікації.*

Актуальність дослідження. Корупційні прояви, на жаль, не є новелою українського суспільства. Відповідні прояви мають місце в діяльності органів державної влади, у недержавних структурах, на загальнодержавному й місцевому рівнях. Причин, які викликають корупційні прояви до життя, багато. Виявлення їх та визначення способів запобігання є предметом окремого наукового дослідження.

Одним зі способів боротьби з корупційними проявами є встановлення та застосування заходів адміністративної відповідальності за їх вчинення. Зокрема, відповідальність за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, передбачена главою 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі за текстом – КУпАП). Але для притягнення до відповідальності важливою є адміністративно-правова кваліфікація – встановлення факту вчинення проступку належним суб'єктом за обставин, які унеможливають звільнення від відповідальності, тобто «встановлення і процесуальне закріплення точної відповідності між ознаками вчинених дій чи бездіяльності і ознаками складу делікту, передбаченого адміністративним законодавством» [1].

Метою статті є встановлення основних проблем, що виникають у процесі адміністративно-правової кваліфікації діянь, пов'язаних з корупцією, та визначення шляхів їх подолання.

Викладення основного матеріалу. Правильна й повна кваліфікація може бути проведена лише тоді, коли доведена наявність усіх обов'язкових елементів складу адміністративного проступку, визначені обставини, які пом'якшують та/ або обтяжують відповідальність, доведена наявність факультативних елементів об'єктивної чи суб'єктивної сторони адміністративного правопорушення (якщо за цих обставин їх наявність є обов'язковою), доведена відсутність обставин, які звільняють від адміністративної відповідальності чи можуть вказувати на малозначність діяння [2, с. 386]. Проте здійснити кваліфікацію протиправних діянь, які пов'язані з корупцією, відповідно до положень глави 13-А КУпАП [3] не завжди просто через наявність таких основних проблем:

1. Відсутність чіткого формулювання опису об'єктивної сторони адміністративного проступку, пов'язаного з корупцією. Нині більша частина норм глави 13-А КУпАП сформульовані як бланкетні норми, що містять посилання на інші нормативні акти: «порушення встановлених законом обмежень», «неповідомлення у встановлених законом випадках», «невжиття передбачених законом заходів», «порушення встановленої законодавством процедури» тощо. Тобто для того, щоб встано-

вити факт протиправної поведінки, потрібно дослідити положення закону. Але в диспозиціях відповідних норм відсутня чітка вказівка, який саме закон доцільно застосувати. Зазвичай це положення Закону України «Про запобігання корупції» [4], але можуть бути й інші акти, зокрема Закон України «Про державну службу», Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування», Закон України «Про Національну поліцію» та інші закони, що регулюють діяльність окремих видів державної служби. Аби довести наявність об'єктивної сторони конкретного проступку, потрібно визначити, хто є суб'єктом відповідного діяння та який правовий акт визначає його статус і повноваження, а вже потім встановлювати наявність ознак об'єктивної сторони за відповідним документом та положеннями Закону України «Про запобігання корупції». Це доволі складна робота, яка вимагає пошуку й ретельного аналізу першоджерел та порівняння їх положень. Тому доречно в примітках до відповідних норм зазначити, якими нормативно-правовими актами варто керуватися для встановлення факту протиправного діяння.

2. При визначенні ознак суб'єкта багатьох адміністративних правопорушень, визначених главою 13-А КУпАП, варто керуватися положеннями приміток до відповідних норм, у яких визначається, хто відповідно до положень Закону України «Про запобігання корупції» може бути притягнений до адміністративної відповідальності. З одного боку, таке формулювання дозволяє уникати повторень у нормативних актах, але з іншого – внесення змін і доповнень до названого Закону України здійснюється без урахування положень КУпАП, що теж може ускладнювати правову кваліфікацію.

3. Відсутність чітких формулювань складів адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, та їх відмежування від корупційних проявів, що переслідуються не в адміністративному порядку. Нині Закон України «Про запобігання корупції» визначає порушення, пов'язане з корупцією як діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені цим Законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-

правову відповідальність. Тобто наслідки вчинення діянь, пов'язаних з корупцією, можуть бути різними. Це дозволяє в окремих випадках декриміналізувати об'єктивно корупційні діяння та уникати кримінальної відповідальності, підмінюючи її на адміністративну чи дисциплінарну, яка не тягне за собою судимості та інших тяжких наслідків. Крім того, неоднозначний опис у межах глави 13-А КУпАП складів адміністративних проступків ускладнює їх правильну кваліфікацію. Також Закон України «Про запобігання корупції» не зазначає, чи може бути особа притягнена до різних видів відповідальності за одне і те саме діяння. Об'єктивно, виходячи з принципу «не двічі за одне», притягнення суб'єкта до дисциплінарної відповідальності робить неможливим застосування адміністративних чи кримінальних стягнень. Відповідно рішення про вид (адміністративна, кримінальна, дисциплінарна чи цивільно-правова) і міру відповідальності за діяння, пов'язане з корупцією, приймає правозастосовчий суб'єкт, і воно може бути як упередженим, так і неупередженим. Тобто всі названі вище обставини мають бути враховані у процесі адміністративно-правової кваліфікації.

4. Окремою і значною проблемою є термінологічна невизначеність: відсутність на законодавчому рівні дефініцій щодо обов'язкових (суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона) та факультативних (мотив, мета, місце, спосіб вчинення правопорушення тощо) елементів складу адміністративних правопорушень та їх значення при призначенні покарання. Нині КУпАП не визначає таких елементів, що ускладнює правову кваліфікацію протиправних діянь [3]. Наприклад, особливості суб'єктного складу окремих правопорушень визначаються примітками до відповідної норми (ст. 172-4 КУпАП) з посиланням на положення Закону України «Про запобігання корупції» та з великою кількістю винятків, що суттєво ускладнює кваліфікацію; недоведеність умислу як форми вини при вчиненні окремих проступків унеможливує притягнення до адміністративної відповідальності. Так, ч. 4 ст. 172-6 КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [4].

Для того, щоб уникнути відповідальності, варто лише довести відсутність умислу. Тому доречно передбачити названою нормою адміністративну відповідальність і за умислу, і за необережну форму вини.

5. Недостатня визначеність ряду ключових дефініцій, які дозволяють кваліфікувати діяння як таке, що пов'язане з корупцією («реальний / потенційний конфлікт інтересів», «неправомірна вигода», «встановлені законом обмеження», «приватний інтерес» тощо). Так, положення ст. 172-5 КУпАП [5] передбачають адміністративну відповідальність за порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків. Проте в нормі відсутнє чітке посилання на нормативний акт, який визначає відповідні обмеження, сутність та розміри таких обмежень, їх допустимі рамки тощо; примітка 2 до ст. 172-7 КУпАП дає визначення реального конфлікту інтересів, яке за своїм змістом повністю відповідає аналогічному поняттю, визначеному Законом України «Про запобігання корупції». Доцільність такого дублювання викликає сумніви, оскільки у процесі правової кваліфікації потрібно посилатися на конкретні положення нормативно-правового акта, які застосовуються. На наш погляд, доречно посилатися на положення Закону, оскільки статус «приміток» до норм КУпАП чи інших актів у національному законодавстві нині не визначений (жоден нормативний документ не вказує на їх юридичну силу, обов'язковість застосування, належність до норм права тощо). Звичайно, перенасичення нормативних актів дефініціями не завжди виправдано, але воно створює «рамки» чинності правової норми і, відповідно, полегшує правову кваліфікацію.

6. Складність застосування ознаки повторності вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією. Так, відповідно до положень п. 2 ч. 1 ст. 35 КУпАП до обставин, які обтяжують адміністративну відповідальність, належить «повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню». І з позицій науковців та загальної судової практики [6, с. 320] однорідним правопорушенням визнається протиправне діяння, що посягає на той самий родовий або видовий об'єкт. Автори Науково-

практичного коментаря кодексу України про адміністративні правопорушення чітко відзначають, що однорідні проступки – це не тотожні, відповідальність за вчинення яких передбачається однією нормою. Тому однорідними слід визнати всі порушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, порушення правил паспортної системи тощо [7, с. 62]. Таким самим шляхом іде й судова практика [8]. Натомість повторність з позицій кваліфікації діянь, пов'язаних з корупцією, визначається виключно як аналогічне попередньо вчиненому, за яке особу протягом попереднього року було піддано адміністративному стягненню. Тут також варто відзначити наявність можливості уникнути кваліфікації діяння як повторного, оскільки КУпАП містить чітку вказівку на те, що особа протягом року повинна бути «піддана адміністративному стягненню». Якщо ж покарання було призначено, але не виконано з об'єктивних причин (хвороба порушника, воєнні дії, арешт банківських рахунків, проведення додаткових слідчих дій, ліквідація або реорганізація органу, в якому працював порушник тощо) і через це минув річний строк, то діяння не може бути кваліфіковано як таке, що вчинене повторно, тобто кваліфікується за іншою, «легшою» частиною відповідної норми. На наш погляд, щоб запобігти цьому, доречно пов'язати застосування ознаки повторності не з виконанням адміністративного покарання, а з його призначенням. Тому пропонуємо внести зміни в положення КУпАП, що регулюють відповідну проблему (зокрема, до п. 2 ч. 1 ст. 35 КУпАП) та зазначити, що повторним вважається вчинене порушення протягом року діяння, за яке особі вже було *призначено* (але не виконано) адміністративне стягнення. Це посилить адміністративну відповідальність у цілому та відповідальність за правопорушення, пов'язані з корупцією, зокрема.

7. Наявність розбіжностей у положеннях КУпАП та Закону України «Про запобігання корупції», що має наслідком неоднакове правозастосування та різну судову практику при розгляді й вирішенні однотипних адміністративних справ. Названий Закон є загальним нормативним документом, положення якого спрямовані на запобігання вчиненню діянь, що можуть кваліфі-

куватися як корупційні чи пов'язані з ними. Натомість КУпАП спрямований на застосування покарання.

8. До проблем адміністративно-правової кваліфікації діянь, пов'язаних з корупцією, варто віднести й питання про доцільність застосування положень ст. 22 КУпАП «Можливість звільнення від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення». Оскільки ні орієнтовного переліку, ні ознак малозначних правопорушень КУпАП не містить, видається можливим застосування названої норми і до діянь, визначених главою 13-А Кодексу. Нині така судова практика має місце [9]. Але, з іншого боку, виходячи з того, що більшість правопорушень глави 13-А КУпАП межують з кримінально караними діяннями, застосування положень ст. 22 КУпАП та, як наслідок, звільнення винного від відповідальності є недопустимим. Складним є прийняття відповідних рішень і суб'єктами правозастосування, оскільки застосування ст. 22 Кодексу як прояв лояльності до порушника може слугувати підставою для звинувачення такого владного суб'єкта в упередженому ставленні до порушника. Тому для уникнення ситуацій неоднакового застосування правових норм та з метою вироблення єдиної судової практики у справах про адміністративну відповідальність за правопорушення, пов'язані з корупцією, вважаємо за доцільне ст. 22 КУпАП доповнити ч. 2 такого змісту: «Положення цієї статті не поширюються на діяння, відповідальність за вчинення яких передбачена главою 13-А цього Кодексу».

9. Складність доведення наявності корисливих та інших мотивів у тих випадках, де їх обов'язковість презюмується. Адже корисливі мотиви прослідковуються не завжди та важко піддаються фіксації, оскільки наявність справжніх намірів порушника може ґрунтуватися на припущеннях, зроблених у процесі правової кваліфікації. Адже в межах глави 13-А КУпАП немає ознак, які би вказували на наявність корисливих мотивів (особисте збагачення, отримання пільг, переваг чи благ, у тому числі й тих, які передбачені законодавством, скорочення строків надання пільг чи переваг тощо). Нині судова практика вказує на те, що порушники намагаються приховати свої реальні наміри під виглядом правомірної діяльності, що ускладнює кваліфіка-

цію діяння як такого, що було вчинено з корисливою метою. Крім того, оскільки більшість таких правопорушень не мають свідків або останні не бажають повідомляти про факти протиправних діянь через неналежний рівень правового захисту [10, с. 74], доказування наявності факту адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, є ускладненим. Не сприяє полегшенню адміністративно-правової кваліфікації й тонка межа між корисливим діянням та службовою необхідністю, унаслідок чого окремі правопорушення, передбачені главою 13-А, можуть мати вигляд реалізації визначених законом службових повноважень, хоча насправді їхня мета корислива. Крім того, оскільки поняття мотиву й мети вчинення проступку в КУпАП не визначаються, у процесуальній частині Кодексу не визначаються особливості збору та систематизації інформації, яка дозволяє встановити мотив чи мету вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією. Доречно також зазначити, що складність доведення мотиву або мети такого проступку може обумовлюватися й тим, що корисливі наслідки протиправної поведінки можуть наставати через тривалий час після його вчинення або виникати постфактум. Усі ці та інші фактори ускладнюють процес правової кваліфікації протиправних діянь, передбачених главою 13-А КУпАП.

10. Окремою проблемою правової кваліфікації вчинків, відповідальність за які визначена у главі 13-А Кодексу, є відсутність неупереджених фахівців державних органів з високим рівнем професійної підготовки, які є суб'єктами правозастосування. Ми вже відзначали, що нині судова практика з цього питання є дуже неоднозначною, що також не сприяє якісній кваліфікації діянь, які пов'язані з корупцією. Крім цього, в окремих випадках для доведення факту протиправної поведінки уповноважена на розгляд справи особа має ініціювати проведення експертиз та взаємодіяти з фахівцями з різних галузей знань (економістами, психологами, аудиторамі тощо), що не завжди можливо з огляду на відносно короткі строки адміністративних проваджень та не завжди доцільно, зважаючи на покарання, які можуть бути призначені (адже КУпАП не визначає, хто має оплачувати послуги експертів та вартість експертиз).

Адміністративно-правова кваліфікація діянь, пов'язаних з корупцією, може ускладнюватися й іншими проблемами: значне навантаження на суди; нестача працівників, які здійснюють досудове розслідування; загальна недосконалість положень адміністративного законодавства (як матеріальних, так і процесуальних норм); воєнний стан; низький рівень правової культури населення, бідність; відсутність єдиної судової практики при розгляді й вирішенні однотипних адміністративних справ, зокрема єдиної правової позиції Верховного Суду, а також відступ Верховного Суду від раніше прийнятих правових позицій [11, с. 83] тощо.

Доцільно також зазначити, що, оскільки основними видами адміністративних покарань за правопорушення, пов'язані з корупцією, є штрафи та конфіскація предмета, який став безпосереднім об'єктом або знаряддям вчинення правопорушення, саме від правильної кваліфікації буде залежати вид і міра покарання порушника та можливість застосування додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися визначеним видом діяльності (ст. 30 КУпАП).

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що адміністративна кваліфікація правопорушень, які пов'язані з корупцією, є складним і багатограним процесом, що реалізовується у процесі професійної діяльності спеціально уповноважених осіб. Нині важко переоцінити значення такої кваліфікації, адже якість її проведення вказує на правильність юридичної оцінки конкретного адміністративного проступку та визначає можливість застосування справедливого покарання, яке б відповідало тяжкості вчиненого та тій шкоді, яка була або могла бути завдана корупційним адміністративним діянням.

Нині важливим є чітке формулювання об'єктивної сторони адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, в межах глави 13-А Кодексу та усунення тих норм, які дублюють положення Закону України «Про запобігання корупції». Доречно також визначити в межах КУпАП юридичне значення «приміток» до статей КУпАП, правові наслідки їх застосування, оскільки це питання фактично залишається поза межами правового поля. Це дозволить не тільки полегшити власне адміністративно-правову кваліфікацію, а й сприятиме уніфікації судової практики.

Варто також вказати на ефективність саме адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією. Адже завдяки своїй спрощеній (порівняно з кримінальною та цивільною відповідальністю) формі вона дозволяє розглядати і вирішувати справи у більш стислі строки та є важливим інструментом боротьби з тяжкими корупційними проявами. Проте така відповідальність має поєднуватися з іншими заходами, спрямованими на запобігання корупції, зокрема проведенням роз'яснювальної роботи, здійсненням інших превентивних заходів, підвищенням рівня загальної та правової культури населення.

Список використаних джерел

1. Остапенко О. І. Про юридичну кваліфікацію військових адміністративних правопорушень. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2016. № 837. С. 92–99.
2. Шестак Л. В. До питання про сутність правової кваліфікації адміністративного правопорушення. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 25–26 квітня 2023 р.) : у 2 т. / голов. ред. В. Ф. Пузирний ; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПтС, 2023. Т. 1. С. 386–391. URL: https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/Konferenciya-Tom-1-_25-26-kvitnya_2023-1.pdf (дата звернення: 02.09.2024).
3. Шестак Л. В. Склад адміністративного правопорушення та його значення для призначення покарання. *Підприємництво, господарство і право.* 2009. № 12. С. 9–11.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 02.09.2024).
5. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/170018> (дата звернення: 02.09.2024).
6. Шестак Л. В., Веремієнко С. В. Обставини, що обтяжують адміністративну відповідальність. *Порівняльно-аналітичне право.* 2019. № 5. С. 318–321. URL: https://pap-journal.in.ua/wpcontent/uploads/2020/08/PAP_5_2019.pdf (дата звернення: 02.09.2024).
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар / Р. А. Калюжний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний та ін. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 781 с.

8. Судова практика з розгляду адміністративних справ про деякі правопорушення на транспорті. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/152EA8DD0A2095E6C2257B7C00384606](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/152EA8DD0A2095E6C2257B7C00384606) (дата звернення: 02.09.2024).

9. Узагальнення судової практики розгляду справ про адміністративні правопорушення за ст. ст. 172-4–172-9 КУпАП судами загальної юрисдикції Миколаївської області за звітний період 2020 року. URL: https://mka.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/sud4812/sud4812/korupcia.pdf (дата звернення: 02.09.2024).

10. Пузырний В., Іванець М. Державний захист осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 2 (14). С. 71–76.

11. Шестак Л. В. Актуальні проблеми адміністративно-правової кваліфікації. *Правова система та державотворення: історичний вимір і сучасні тенденції*: матеріали II науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16–17 лютого 2024 р.). Одеса: Молодий вчений, 2024. С. 83–87. URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzGxRdxBBtwDxdcfwkGDphkmcTFB?projector=1&messagePartId=0.1> (дата звернення: 02.09.2024).

Puzyrnyi V.,

Doctor of Sciences (Law), Professor,
Vice Rector of educational and scientific work,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5692-2990;

Shestak L.,

PhD in Law, Associate Professor, Professor of the Department
of Administrative, Civil and Commercial Law and Process Faculty of Law,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine,
ORCID: 0000-0003-4958-0838

INDIVIDUAL PROBLEMS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL QUALIFICATION OF OFFENSES RELATED TO CORRUPTION

The article analyzes the problems that arise in the process of administrative and legal qualification of offenses related to corruption, the responsibility for which is established by the provisions of Chapter 13-A of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. The authors defend the idea that the correct and complete qualification can be carried out only when the presence of all the elements of the misdemeanor is proven, the circumstances that mitigate and/or aggravate the

responsibility are determined, and the presence of optional elements of an administrative offense of the objective or subjective side is proven, the absence of circumstances that exempt from administrative responsibility or may indicate the insignificance of the act is proven.

The authors outline a range of problems, the presence of which complicates the process of legal qualification. These include: the lack of a clear formulation of the objective side of an administrative offense related to corruption; the presence of a large number of notes to the norms of chapter 13-A, which define the subjects of specific administrative offenses or contain definitions that determine the specifics of the manifestation of the objective side of the act; lack of clear wording of the composition of administrative offenses related to corruption and their distinction from corruption manifestations that are not prosecuted in an administrative manner; the difficulty of applying the sign of repeated offense commission related to corruption; unresolved issue of the expediency of applying the provisions of Art. 22 of the Code of Administrative Offenses "Possibility of exemption from administrative liability in case of minor offense"; the difficulty of proving the presence of selfish and other motives in those cases where their obligation is presumed.

The authors come to the conclusion that the quality of legal qualifications determines the correctness of the legal assessment of a specific administrative offense and allows the application of a fair punishment that would correspond to the severity of the offense and the damage that was or could be caused by a corrupt administrative act.

Key words: administrative offense, administrative-legal qualification, responsibility, offense related to corruption, qualification problems.

References

1. Ostapenko, O. I. (2016), "On the legal qualification of military administrative offenses", *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal sciences*, No. 837, pp. 92–99.
2. Shestak, L. V. (2023), "On the question of the essence of the legal qualification of an administrative offense", *Current issues of theory and practice in the field of law, education, social and humanities and behavioral sciences in the conditions of martial law: materials of the International Science and Practical Conference (Chernihiv, 25–26 April 2023)*: in 2 vol. / chap. ed. V. F. Puzyrny, Academy of the State Penitentiary Service, DPtS Academy, Chernihiv, Vol. 1, pp. 386–391, available at: https://academysps.edu.ua/wpcontent/uploads/2023/06/Konferenciya-Tom-1-_25-26-kvitnya_2023-1.pdf (accessed 2 September 2024).
3. Shestak, L. V. (2009), "The composition of an administrative offense and its importance for imposing punishment", *Entrepreneurship, economy and law*, No. 12, pp. 9–11.

4. Ukraine (1984), *Code of Ukraine on Administrative Offenses* : Law of Ukraine, dated 07 December 1984, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (accessed 2 September 2024).

5. Ukraine (2014), *On prevention of corruption* : Law of Ukraine dated 14 October 2014, No. 1700-VII, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/170018> (accessed 2 September 2024).

6. Shestak, L. V. and Veremienko, S. V. (2019), "Circumstances aggravating administrative responsibility", *Comparative and analytical law*, No. 5, pp. 318–321, available at: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_5_2019.pdf (accessed 2 September 2024).

7. Code of Ukraine on administrative offenses : Scientific and practical commentary (2008), Kalyuzhnyi, R. A., Komzyuk, A. T., Pogribny, O. O. and others, All-Ukrainian Association of Publishers "Legal Unity", Kyiv.

8. Court practice on consideration of administrative cases on some offenses in transport, available at: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/152EA8DD0A2095E6C2257B7C00384606](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/152EA8DD0A2095E6C2257B7C00384606) (accessed 2 September 2024).

9. Generalization of judicial practice of consideration of cases of administrative offenses by the Articles 172-4 – 172-9 of the Criminal Procedure Code by the courts of general jurisdiction of the Mykolaiv region for the reporting period of 2020, available at: https://mka.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/sud4812/sud4812/korupcia.pdf (accessed 2 September 2024).

10. Puzyrnyi, V. and Ivanets, M. (2018), "State protection of persons who provide assistance in preventing and countering corruption", *Actual problems of jurisprudence*, Issue 2 (14), pp. 71–76.

11. Shestak, L. V. (2024), "Actual problems of administrative and legal qualification", *Legal system and state formation: historical dimension and modern trends* : materials of the II Scientific and Practical Conference (Uzhhorod, 16–17 February 2024), "Young Scientist" Publishing House, Odesa, pp. 83–87, available at: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgzGxRdxBBtwDxdcfwkGDphkmcTFB?projector=1&messagePartId=0.1> (accessed 2 September 2024).

УДК 431.9:(342.7-053.5:(347+347.6)(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2024.03.087

Ребкало М. М.,кандидат наук з державного управління, доцент,
м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0002-9633-5811

ВПЛИВ ГААЗЬКИХ КОНВЕНЦІЙ З МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ТА СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ: КОЛІЗІЇ І ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ

У статті розглянуто зміст кількох Гаазьких конвенцій з міжнародного приватного права. Проаналізовано основні положення їх позитивного впливу на цивільне та сімейне законодавство України стосовно механізму захисту прав та законних інтересів дітей. У зв'язку з цим визначено колізії, які виникли (можуть виникнути) при трансформації цих конвенцій до національного законодавства, та запропоновано шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: Гаазька конференція з міжнародного приватного права, держави-учасниці конференції, права дітей, опіка, піклування, усиновлення, сімейне утримання, відповідність батьків, міжнародне стягнення аліментів, механізм захисту прав та свобод, цивільне та сімейне законодавство.

Постановка проблеми. Захист прав та інтересів дітей на сучасному етапі, як показує практика, є нагальною проблемою на більшості континентів Земної кулі. Унаслідок цього різні міжнародні організації (універсальні та регіональні) здійснюють заходи як для створення універсальних правових стандартів із захисту прав дітей, так і ефективних механізмів їхньої реалізації, застосовуючи при цьому норми публічного та приватного права. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує останнє, оскільки саме воно захищає цивільні та сімейні права дітей. Зважаючи на це, певний інтерес викликає діяльність Гаазької конференції з міжнародного приватного права у сфері захисту прав дітей. Уперше Гаазька конференція була проведена 1893 року з метою всебічної підтримки уряду Королівства Нідерланди задля потреби у розв'язанні проблем міжнародного приватноправового характеру. До неї приєдналися 79 країн з різних континентів. У 1951 році Гаазька конференція затвердила Статут, який набрав чинності 1955 року, чим було

підтверджено її статус як міжнародної організації. Україна стала членом Гаазької конференції з міжнародного приватного права 3 грудня 2003 року. До 2009 року в рамках цієї організації було розроблено та ухвалено понад 40 конвенцій. Деякі з них Україна ратифікувала, а положення тих, які поки що не стали частиною національного законодавства, гармонізує до свого цивільного та сімейного права. Не залишаються поза увагою цього процесу й проблеми захисту прав дітей. Як показує правотворча та правозастосовча практика нашої країни, ця робота непроста й часто супроводжується виникненням певних колізій, які потребують розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження механізмів реалізації вимог Гаазьких конвенцій з міжнародного приватного права, що стосуються цивільних та сімейних аспектів захисту прав дитини, здійснили такі вітчизняні науковці, як: О. Заставна, О. Кучів, О. Матіяш, А. Романченко, Ю. Черняк, І. Чистякова, О. Широкова-Мурараш та інші. Проте багато питань, які перебували в полі зору вказаних науковців, не втратили актуальності й тому потребують, на думку автора, подальшої наукової розробки.

Мета статті. Проаналізувати сутнісні аспекти Гаазьких конвенцій з міжнародного приватного права щодо захисту прав дітей, їх вплив на вдосконалення положень чинного цивільного і сімейного законодавства України й на підставі цього визначити наявні колізії та сформулювати шляхи їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. У сучасному міжнародному житті з різних причин створюються проблеми і труднощі, що завдають великої шкоди інтересам неповнолітніх дітей, постійно ставлять під загрозу їхні права, які визначені в міжнародно-правових актах і національних законодавствах країн. Не залишилася осторонь цього процесу й Гаазька конференція, яка неодноразово затверджувала правові акти, спрямовані на вдосконалення міжнародного механізму захисту прав дітей. Унаслідок такої роботи було ухвалено низку угод міжнародного приватноправового спрямування. До них можна віднести: Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, ратифіковану в Україні 2006 року; Конвенцію про захист дітей

та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення; Конвенцію про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей, ратифіковану Україною 2006 року; Конвенцію про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання, ратифіковану в Україні 2013 року, й інші. Зазначені вище міжнародні правові акти, як показала практика, своїми положеннями істотно розширили зміст та можливості міжнародного механізму захисту прав дитини, з одного боку, а з іншого – посприяли виникненню колізій при їх запровадженні в національні законодавства країн-членів Гаазької конференції.

Для більш детального розуміння ролі, яку відіграють вказані вище правові акти у процесі вдосконалення механізму регулювання цивільних та сімейних відносин, обтяжених іноземним елементом в Україні, доцільно розглянути кожен з них окремо. Так, у «Гаазькій конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» (1980 р.) встановлюються правила щодо забезпечення негайного повернення дітей, незаконно переміщених (утримуваних) у країнах-членах Гаазької конференції. Положення конвенції сформульовано таким чином, що вони заохочують країни, які її ратифікували, до ефективної реалізації права на опіку (піклування) та на доступ до дітей, які знаходяться під опікою та піклуванням за межами їх попереднього проживання (ст. 1).

У цьому документі визначено й умови, за яких дитина повинна бути захищеною від різних негативних проявів, особливо від викрадення. Серед них виділено такі: по-перше, дитина повинна постійно проживати на території держави-учасниці конвенції; по-друге, граничний вік дитини не має перевищувати 16 років. Характерною особливістю згаданої конвенції є встановлення правил, за яких переміщення або утримання дитини розглядається як незаконне й унаслідок цього дитина повинна бути поверненою до країни свого попереднього проживання. Серед цих правил виділено такі: під час переміщення дитини, щодо якої встановлено опіку (піклування), з однієї країни до іншої не були забезпечені в повному обсязі вимоги, визначе-

ні в конвенції як з боку опікунів (піклувальників), так і осіб, що були уповноважені давати згоду на переміщення або не заперечували проти переміщення; підставою для повернення дитини може слугувати ризик (загроза) заподіяння їй (дитині) фізичної або психологічної шкоди, або вона опинилася в нестерпних для неї умовах проживання (перебування); якщо дитина сама проти свого перебування в іншій країні, або досягла 16-річного віку, і при цьому компетентні органи можуть узяти до уваги її думку стосовно доцільності подальшого перебування у країні знаходження; якщо виникає ситуація, що може призвести до порушення загальноновизнаних принципів із захисту прав та основних свобод людини, визначених у міжнародних правових актах; для повернення дитини до країни свого попереднього проживання у конвенції встановлено термін не більше одного року. Згадані вище правила застосовуються виключно в контексті виникнення порушень унаслідок переміщення дитини в іншу країну на підставах встановлення опіки або піклування (ст. 3). Отже, висновок з цього можна зробити такий, що під час переміщення дітей, над якими було встановлено опіку або піклування, не виключається можливість виникнення різних правопорушень (у нашому випадку – викрадення).

З метою недопущення викрадення українських дітей іноземними громадянами, які прикриваються при цьому опікою (піклуванням), на нашу думку, виникає необхідність уточнення деяких положень цивільного та сімейного законодавства України. Так, згідно з ч. 1 ст. 244 Сімейного кодексу України опікуном (піклувальником) дитини може бути за її згодою повнолітня дієздатна особа. Отже, як громадяни України, так і іноземці на однакових правах можуть бути опікунами та піклувальниками. У ч. 1 ст. 212 цього Кодексу визначено вичерпний перелік підстав, які не дозволяють особам бути опікунами або піклувальниками. У цій статті встановлено додаткові обмеження для іноземців, які не можуть бути опікунами (піклувальниками), на підставі того, що вони не перебувають у шлюбі (крім випадків, коли іноземець є родичем дитини). А у ст. 251 Сімейного кодексу України визначено загальний порядок звільнення особи від обов'язків опікуна або піклувальника, якщо між нею та ди-

тиною склалися стосунки, що перешкоджають здійсненню опіки, піклування [2].

Деякі положення реалізації інституту опіки та піклування за участю іноземних громадян передбачалися у проєкті Закону «Про опіку та піклування над повнолітніми недієздатними особами та особами, цивільна дієздатність яких обмежена», який, на жаль, не було ухвалено. У Законі України «Про міжнародне приватне право» у розділі 9 «Колізійні норми сімейного права» згадується виключно про усиновлення, що регулюється особистим законом усиновлювача або особи, яка підлягає усиновленню [3]. З огляду на це вважаємо за доцільне цей розділ доповнити нормою, в якій визначити, що опіка та піклування регулюється особистим законом особи, щодо якої такий статус встановлюється. Оскільки переміщення дитини може торкатися її особистих майнових або немайнових прав, які регулюються цивільним законодавством, тому, на нашу думку, є потреба в доповненні ст. ст. 76, 77 Цивільного кодексу України, де встановлені правила припинення опіки та піклування, нормами, в яких сформулювати підстави припинення опіки, піклування, обтяжених іноземним елементом.

«Гаазька конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей» (1996 р.) встановлює заходи, спрямовані на захист дитини та її власності, якщо остання присутня. Ця конвенція не містить точного визначення того, що стосується заходів захисту, однак умови, на підставі яких формується такий захист, наведені у ст. 3 [4]. Перелік умов не є вичерпним і застосовується до всіх дітей з моменту їх народження та до досягнення ними вісімнадцятирічного віку. Термін «відповідальність батьків» визначається у статті 1 (2) цієї конвенції і містить три складові: по-перше, юридично дитина повинна розглядатися як людська істота; по-друге, передбачається відповідальність і щодо власності дитини; по-третє, об'єктом відповідальності є законне представництво дитини [4]. Основним національним нормативно-правовим актом, який регламентує обов'язки батьків стосовно дітей, є Сімейний кодекс України. Однак не так часто згадуєть-

ся у цьому кодексі питання відповідальності батьків щодо дітей. Наприклад, у главі 15 «Обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання» тільки у ст. 196 згадується про відповідальність батьків за прострочення сплати аліментів, оплати додаткових витрат на дитину [2]. На нашу думку, доцільно було б розширити відповідальність батьків за порушення, наприклад, обов'язків щодо утримання неповнолітніх дітей, обов'язків щодо утримання повнолітніх непрацездатних дітей, обов'язків мати додаткові витрати на дітей, обов'язку піклуватися про добробут і розвиток своїх дітей та доповнити ними певні статті Сімейного кодексу України. А для того, щоб їх юридична сила поширювалась на відносини, обтяжені іноземним елементом, розділ 9 Закону України «Про міжнародне приватне право» доповнити нормою про цивільно-правову відповідальність батьків, у якій вказати, що такі відносини треба врегульовувати особистим законом дитини. Особливий ефект це мало б у випадку, коли за дитиною залишилося б і громадянство України, наприклад при усиновленні.

За останнє десятиліття спостерігається тенденція щодо зростання кількості випадків усиновлення іноземцями українських дітей, що, на наш погляд, є підставою до приведення законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів загалом і конкретно до вимог «Гаазької конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення». Цілями цього міжнародного акта є забезпечення найкращих гарантій для дитини при здійсненні міжнародного усиновлення, створення міжнародної системи забезпечення таких гарантій та протидія викраденню, продажу, торгівлі дітьми. У рамках згаданої конвенції зазначено, що компетентні органи держави походження дитини повинні виконати такі дії: по-перше, встановити можливості усиновлення, яке найкраще відповідає інтересам дитини; по-друге, мають надати згоду на усиновлення (така згода не повинна надаватися за винагороду); по-третє, врахувати добровільне бажання та думку дитини з приводу свого усиновлення (ст. 4) [5]. У ст. 5 згаданого міжнародного акта наведено умову для іноземців щодо усиновлення, де зазначено, що цей процес можливий тільки після проведення з ними від-

повідних консультацій з цього питання та враховано дозвіл національних компетентних органів на виїзд дитини до країни свого майбутнього проживання. Питання усиновлення дітей іноземними громадянами регламентовано ст. 69 Закону України «Про міжнародне приватне право», ст.ст. 13, 283–287 Сімейного кодексу України, ст.ст. 36, 37 Закону України «Про охорону дитинства» [6]. У ч. 4 ст. 283 Сімейного кодексу України йдеться: «На усиновлення дитини іноземцем потрібна згода центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей». Загалом це відповідає змісту ст. 4 «Гаазької конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення». Отже, положення згаданої конвенції в цілому враховані при формуванні норм національного законодавства стосовно міжнародного усиновлення.

У «Гаазькій конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання» (2007 р.) передбачено вимоги щодо забезпечення швидкого, ефективного стягнення аліментів у випадках проживання одержувача та платника аліментів у різних державах, тобто ми маємо справу з міжнародними приватноправовими відносинами. Конвенція передбачає правило, що аліментні зобов'язання батьків стосуються їхніх дітей, які не досягли 21 року (країни-учасники мають право знижувати цей вік до 18 років). У розділі 2 цього документа встановлюється механізм співпраці державних органів країн-учасників, уповноважених сприяти стягненню аліментів. На виконання цього положення країни-учасниці повинні створити уповноважений орган (в Україні – Міністерство юстиції), який сприятиме стягненню аліментів, забезпечуватиме можливість отримання безкоштовної юридичної допомоги, виявлення боржника або кредитора, допомагатиме в отриманні інформації про доходи боржника або кредитора та проведення процедур з примирення. У розділі 5 цієї конвенції сформульовано процедури визнання та виконання рішень судових, адміністративних органів або аліментних угод. Таке рішення може містити положення про індексацію, відсотки, визначення витрат (ст. 19). За неможливості визнання рішення повністю у ст. 21 конвенції допускається виконання частини рішення [7]. Для реалізації цієї

конвенції Міністерство юстиції України затвердило «Інструкцію про виконання в Україні Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання». У ній передбачено, по-перше, стягнення аліментів та інших видів утримання на користь осіб до 18 років, по-друге, визначено механізм таких стягнень. Останній передбачає звернення зацікавлених осіб із заявою до Міністерства юстиції або його регіональних органів. Наказом передбачені такі заяви: про визнання чи виконання іноземного рішення про стягнення аліментів; про виконання рішення українських судів; про вирішення питання про стягнення аліментів в іншій країні, у тому числі з вимогою встановлення батьківства; про вирішення питання про стягнення аліментів в іншій країні у разі неможливості визнання та виконання іноземного рішення. Разом із заявою необхідно подати його переклад офіційною мовою країни, в якій проживає іноземний батько, а також документи, що підтверджують викладені факти. Після отримання заяви Міністерство юстиції протягом 30 днів перевіряє вказану в ній інформацію, заповнює формуляр та направляє його до відповідного органу іноземної держави [8]. Отже, національна правова регламентація в цілому не містить колізій стосовно регулювання аліментних зобов'язань, обтяжених іноземним елементом, разом з тим питання вікового цензу на право отримання аліментів, тобто до 21 року, на нашу думку, доцільно погодити з вищезгаданою конвенцією.

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що розглянуті Гаазькі конвенції створюють розгалужений міжнародний механізм захисту особистих майнових та немайнових прав дітей згідно з принципом найкращого забезпечення інтересів дитини, визначають порядок та підстави повернення неповнолітніх осіб до держави їх постійного місця проживання (хоча строк в один рік для реалізації цього завдання, на наш погляд, великий), а також у них визначено умови щодо здійснення батьківської відповідальності та сплати аліментів на користь дитини. Оскільки Україна є членом Гаазької конференції, то перед нею стоїть завдання якомога ефективніше реалізовувати положення цих конвенцій. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне:

– по-перше, унормувати положення з призначення опіки й піклування, які обтяжені іноземним елементом, у національному законодавстві України, а саме: до розділу 9 Закону України «Про міжнародне приватне право» внести норму, якою врегулювати опіку та піклування особистим законом особи, щодо якої встановлено вказані юридичні факти; статті 76, 77 Цивільного кодексу України «Припинення опіки» та «Припинення піклування» доцільно доповнити нормами, в яких сформулювати підстави припинення опіки, піклування, які обтяжені іноземним елементом;

– по-друге, розширити перелік підстав відповідальності батьків щодо дітей та внести їх до Сімейного кодексу України, а для того, щоб їх юрисдикція поширювалась на відносини, обтяжені іноземним елементом, розділ 9 Закону України «Про міжнародне приватне право» доповнити положенням про відповідальність усиновлювачів, опікунів чи піклувальників на підставі особистого закону дитини за умови збереження за останньою громадянства України;

– по-третє, віковий ценз на право отримання аліментів у відносинах, обтяжених іноземним елементом (в Україні – 18 років), на нашу думку, необхідно погодити з Гаазькою конвенцією про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання, де встановлено 21-річний вік, та внести це доповнення до «Інструкції про виконання в Україні Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання», затвердженої наказом Міністерства юстиції.

Список використаних джерел

1. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей: міжнародний документ від 25.10.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text (дата звернення: 03.06.2024).

2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.

3. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.

4. Гаазька конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відпові-

дальності та заходів захисту дітей : міжнародний документ від 19.10.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/973_002 (дата звернення: 03.06.2024).

5. Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення : міжнародний документ від 29.05.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text (дата звернення: 05.06.2024).

6. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

7. Гаазька конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання : міжнародний документ від 23.11.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_112#Text (дата звернення: 07.06.2023).

8. Про затвердження Інструкції про виконання в Україні Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання : наказ Міністерства юстиції України від 15.09.2017 р. № 2904/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1150-17#Text> (дата звернення: 10.06.2024).

Rebkalo M.,

PhD in Public Administration, Associate Professor,

Chernihiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-9633-5811

THE IMPACT OF THE HAGUE CONVENTIONS ON PRIVATE INTERNATIONAL LAW ON THE FORMATION OF A MECHANISM FOR THE CHILDREN'S RIGHTS PROTECTION IN THE FIELD OF CIVIL AND FAMILY LAW IN UKRAINE: COLLISIONS AND SOLUTIONS

The actuality of the topic of the article is primarily determined by the fact that in recent decades, with the growth of globalization, social relations of a private legal nature have increasingly gone beyond the scope of national legislation, and this has led to legal conflicts complicated by a foreign element. Many international organizations, including the Hague Conference on Private International Law, are engaged in developing unified solutions to such situations. The agenda of the Hague Conference on Private International Law includes issues of international cooperation to create an effective mechanism for protecting the children's rights and interests. As practice shows, this topic is driven by the need to: protect the individual in the process of countering attempts of international child abduction; protect children and cooperate in intercountry adoption; regulate parental responsibility for the provision of custody, care and international recovery of child support and other types of family maintenance. The article analyzes the essential

provisions of the Hague Conventions on Private International Law relating to the protection of civil and family rights of children and their impact on the formation of modern Ukrainian legislation regulating relations in this area. The article points out the need to bring certain provisions of the Civil and Family Codes of Ukraine and the Law of Ukraine on Private International Law into compliance with the requirements set out in the Hague Conventions on Private International Law. As a result, the author formulates some proposals that should be introduced into the current legislation of Ukraine regulating legal relations for the protection of children's rights burdened by a foreign element.

Key words: *The Hague Conference on Private International Law, States parties of the Conference, children's rights, guardianship, custody, adoption, family maintenance, parental responsibility, international recovery of child support, mechanism for the protection of rights and freedoms, civil and family law.*

References

1. The Hague Conference (1980), *On the civil and legal aspects of international child abduction* : Convention, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text (accessed 03 June 2024).

2. Ukraine (2002), *Family Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

3. Ukraine (2005), *About international private law* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

4. The Hague Conference (1996), *On Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Cooperation Regarding Parental Responsibility and Child Protection Measures* : Convention, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/973_002 (accessed 03 June 2024).

5. The Hague Conference (1993), *On the protection of children and cooperation in the field of interstate adoption* : Convention, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text (accessed 05 June 2024).

6. Ukraine (2001), *About the protection of childhood* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

7. The Hague Conference (2007), *About the international collection of alimony for children and other types of family support* : Convention, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_112#Text (accessed 07 June 2024).

8. Ukraine (2017), *On the approval of the Instructions on the implementation in Ukraine of the Convention on the international recovery of child support and other types of family support* : Order, Ministry of Justice of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1150-17#Text> (accessed 10 June 2024).

УДК 347.961

DOI 10.32755/sjlaw.2024.03.098

Салай М. Г.,

аспірант кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права і процесу
юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-8356-436X

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ НОТАРІУСА НА СТАДІЇ ПІДГОТОВКИ ДО ВЧИНЕННЯ ВИКОНАВЧОГО НАПISУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ

У статті досліджуються особливості процесуальних дій нотаріуса на стадії підготовки до вчинення виконавчого напису. Зміст цих дій направлений на встановлення предмета доказування, до якого належать визначення строків давності та перевірка документів, що підтверджують безспірність заборгованості. Аналізуючи нотаріальне процесуальне законодавство, автор доходить висновку, що встановлення безспірності здійснюється формально лише через перевірку документів на відповідність затвердженому переліку без повідомлення боржнику, що є недоліком, для вирішення якого запропоновані зміни до процедури вчинення виконавчого напису.

Ключові слова: нотаріус, нотаріальне провадження, стадії нотаріального провадження, виконавчий напис, безспірність заборгованості.

Постановка проблеми. Доктриною нотаріального права розроблені три обов'язкові стадії нотаріального провадження, а саме: відкриття нотаріального провадження; підготовка до його вчинення; розгляд нотаріальної справи, що закінчується безпосереднім вчиненням нотаріальної дії та видачею нотаріального акта [1, с. 85; 2, с. 227]. На кожній з цих стадій нотаріус вчиняє окремі процесуальні дії, що забезпечують правильність та своєчасність вчинення нотаріального провадження в цілому, досягнення його мети. Не є винятком і нотаріальне провадження з вчинення виконавчого напису, яке у своєму розвитку проходить вищевказані три стадії та закінчується видачею відповідного нотаріального акта – виконавчого напису нотаріуса.

Найбільш громіздкою і такою, що має важливе значення для цього нотаріального провадження, є стадія підготовки

до вчинення виконавчого напису, оскільки саме на цій стадії нотаріус з'ясовує наявність юридичних підстав для вчинення нотаріальної дії, однією з яких є безспірність заборгованості. Проте сучасне нотаріальне процесуальне законодавство в питанні встановлення безспірності має очевидні недоліки, які полягають у формальному та поверхневому підході до визначення безспірності заявленої вимоги лише шляхом перевірки документів на відповідність переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів, тоді як процесуальні механізми визначення безспірності законодавством не передбачені.

Тому дослідження особливостей процесуальних дій нотаріуса на стадії підготовки до вчинення виконавчого напису в контексті встановлення предмета доказування, зокрема безспірності заборгованості як умови вчинення виконавчого напису, надасть змогу виокремити недоліки правозастосування у цьому нотаріальному провадженні та запропонувати обґрунтовані шляхи їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика стадій нотаріального провадження та процедури вчинення виконавчого напису неодноразово досліджувалась широким колом науковців. Серед таких учених слід виділити Т. Андрущенко, В. Баранкову, М. Дякович, Я. Коломієць, В. Комарова, І. Мельник, А. Серветник, І. Строкач, С. Фурсу та ін. Такі вчені здебільшого приділяли увагу окремому дослідженню цих питань. Однак постановка проблеми й недостатнє теоретичне опрацювання визначення умов вчинення виконавчого напису саме через призму стадійності нотаріального провадження обумовлює необхідність комплексного дослідження цієї теми.

Мета статті полягає в дослідженні процесуальних дій нотаріуса на стадії підготовки до вчинення виконавчого напису, що спрямовані на встановлення предмета доказування в цьому провадженні, а також надання обґрунтованих пропозицій удосконалення процедури вчинення виконавчого напису в аспекті встановлення безспірності заборгованості.

Виклад основного матеріалу. Встановивши на стадії відкриття нотаріального провадження особу заявника та перевіривши подану ним заяву на відповідність формальним вимогам, нотаріус

переходить до стадії підготовки до вчинення виконавчого напису. У науковій літературі метою стадії підготовки визначають забезпечення правильного вчинення нотаріальної дії шляхом створення необхідних умов для цього та прийняття обгрунтованого і законного нотаріального акта [1, с. 86; 3; 4]. Для цього нотаріус вчиняє такі дії: встановлює важливі для конкретної справи факти з урахуванням матеріально-правових норм, що регулюють відносини предмета цього нотаріального провадження; визначає обсяг необхідних доказів, що підтверджуватимуть встановлені факти, та забезпечує їх подання; встановлює коло осіб, які повинні взяти участь у цьому нотаріальному провадженні; роз'яснює особам, які звернулись за вчиненням нотаріальної дії, її зміст та значення з можливими юридичними наслідками, а також забезпечує інформування інших заінтересованих осіб щодо нотаріальної дії у передбачених законодавством випадках [1, с. 86–87; 4].

Погоджуючись з А. Серветник, основоположним елементом цієї стадії слід визнати здійснення нотаріусом відповідних дій зі встановлення предмета доказування та встановлення обсягу доказів, що підтверджуватимуть вимоги стягувача [5, с. 149–150]. При цьому предметом доказування в даному провадженні є дотримання передбачених статтею 88 Закону України «Про нотаріат» умов, за яких виконавчий напис може бути вчинено [6].

Так, нотаріус вчиняє виконавчі написи, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем та за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років, а якщо для вимоги, за якою видається виконавчий напис, законом встановлено інший строк давності – у межах цього строку (стаття 88 Закону України «Про нотаріат») [7]. Указана норма дозволяє виділити такі дві умови вчинення виконавчого напису, як подання документів, що підтверджують безспірність заборгованості, та дотримання строків давності.

Деякі автори першу умову розділяють на дві окремі: безспірність заборгованості та наявність визначених законодавством документів [8; 9]. Така позиція нам здається не зовсім правильною, оскільки встановлення нотаріусом безспірності здійснюється саме через дослідження поданих документів. Ці умови є взаємозалежними (безспірність заборгованості визначається

з документів, а документи, зі свого боку, мають підтверджувати безспірність заборгованості), у зв'язку з чим вони не можуть існувати окремо одна від одної.

Під час встановлення предмета доказування нотаріусу насамперед бажано з'ясувати дотримання строків звернення стягувача із заявою про вчинення виконавчого напису, оскільки їх пропущення свідчатиме про недотримання однієї з умов, наслідком чого є відмова у вчиненні нотаріальної дії на підставі пункту 1 частини 1 статті 49 Закону України «Про нотаріат» [7]. У такому випадку відсутня необхідність подальшого дослідження поданих документів і встановлення того, чи є заборгованість безспірною.

Науковці зазначають, що трирічний строк звернення до нотаріуса за вчиненням виконавчого напису базується на такому інституті цивільного права, як позовна давність, загальна тривалість якої становить три роки [6; 8]. Однак, незважаючи на їх темпоральну схожість, ці строки мають різну юридичну природу та низку відмінностей, тому їх не можна ототожнювати. Позовна давність стосується виключно судової форми захисту цивільних прав, тоді як давність звернення до нотаріуса за вчинення виконавчого напису – нотаріальної форми захисту. У зв'язку з цим на останню не поширюються передбачені статтями 259, 263, 264, 267 Цивільного кодексу України можливості зміни тривалості давності, зупинення її перебігу або переривання, а також визнання поважними причин пропущення давності [10, с. 109]. Як зазначив Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в ухвалі від 24.10.2019 року (справа № 916/313/18), норми Закону України «Про нотаріат», зокрема статті 88, розширеному тлумаченню не підлягають, оскільки судова і нотаріальна форма захисту є самостійними. Тому строки звернення особи до нотаріуса за виконавчим написом не є позовною давністю і не можуть застосовуватися за правилами Цивільного кодексу про позовну давність [11].

Після з'ясування дотримання строків звернення до нотаріуса наступним на стадії підготовки є встановлення безспірності вимоги стягувача, що має певні практичні труднощі. Як слушно зазначає О. Демченко, безспірність, з одного боку, є визначальною юридичною якістю вимоги стягувача щодо заборгованості, а з ін-

шого – найбільш слабким місцем під час встановлення підстав вчинення виконавчого напису [12]. Встановлення безспірності заборгованості є центральним елементом не лише цієї стадії, а й цього нотаріального провадження в цілому, оскільки за її відсутності виконавчий напис не може бути вчинений.

Здійснюючи перевірку поданих стягувачем документів, нотаріус у такий спосіб устанавлює наявність або відсутність підстав для вчинення виконавчого напису. Перелік документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів (далі – Перелік), затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 червня 1999 року № 1172 [13], встановлює 11 видів вимог. За кожною з вимог нотаріусу подаються відповідні документи, на підставі дослідження яких він робить висновок про факт існування або факт відсутності безспірної заборгованості.

Аналіз нотаріального процесуального законодавства дає підстави для висновку, що під встановленням безспірності заборгованості передбачається лише перевірка документів на відповідність Переліку. У зв'язку з цим А. Серветник вказує, що особисте ставлення боржника до висунутої вимоги не повинно братися до уваги, оскільки воно не впливає на рішення нотаріуса про вчинення виконавчого напису, яке ґрунтується виключно на поданих документах [14]. У цьому контексті Я. Коломієць зазначає, що «безспірність заборгованості» – це не відсутність заперечень боржника, а повнота і достатність документів, які надаються нотаріусу та які законодавцем визнані достовірними, незаперечними, неспростовними, безспірними щодо наявності заборгованості боржника перед кредитором [15].

Вказане свідчить, що наявність безспірності визначається суто нормами матеріального права та має формальний характер, процесуальні механізми визначення безспірності законодавством не передбачені. На стадії підготовки до вчинення виконавчого напису нотаріус отримує та аналізує докази, надані лише стягувачем, а боржник узагалі не повідомляється про вчинення виконавчого напису. По суті має місце ситуація, коли боржник позбавлений можливості бути повідомленим про підготовку до вчинення виконавчого напису та надати пояснення щодо заборгованості, не бере участі в цій нотаріальній дії, хоча її ре-

зультат безпосередньо впливає на його інтереси, права та обов'язки: боржник стає стороною відкритого на підставі виконавчого напису виконавчого провадження. Ми вважаємо, що такий стан є неприпустимим з огляду на законодавчо встановлений обов'язок нотаріуса сприяти фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права і обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду (абзац 3 статті 5 Закону України «Про нотаріат») [7].

Проблема неповідомлення боржнику щодо вчинюваного виконавчого напису є актуальною та неодноразово привертала увагу науковців. Так, факт існування безспірної вимоги на момент звернення стягувача до нотаріуса неможливо встановити без присутності боржника, оскільки безспірність заборгованості як умова вчинення виконавчого напису може бути реалізована тільки у разі з'ясування думки боржника щодо визнання факту наявності відповідних правовідносин, погодження з розміром заборгованості, порядком та строком її стягнення [16]. Як зазначають О. Гнатів, Н. Бутрин-Бока, І. Базан, ознакою безспірності вимоги є відсутність заперечень боржника щодо заборгованості, її розрахунку та відсутність протиріч у наданих документах. На підтвердження того, що боржник визнає та розуміє вимоги кредитора, нотаріусу мають бути подані відповідні документи, зокрема такі, що підтверджують факт отримання вимоги [17]. Також О. Сіндевич вважає неприйнятним такий стан правовідносин, коли боржник не бере участі в цьому нотаріальному провадженні та не повідомляється про його вчинення, оскільки це покладає на нього додаткові процесуальні обов'язки та санкції, настанню яких можна було б запобігти, якби він знав про винесення виконавчого напису [18].

Ми цілком поділяємо вищевказані тези та вважаємо за необхідне повідомляти боржнику про дане нотаріальне провадження на стадії підготовки до вчинення виконавчого напису з визначенням строку, протягом якого він може подати заперечення проти цієї нотаріальної дії. Оскільки питання введення відповідного положення

до нотаріального процесу є доволі дискусійним, тому для цього слід враховувати всі «за» і «проти».

З одного боку, визначення такого строку може нівелювати саму суть нотаріальної діяльності як діяльності у сфері безспірної юрисдикції, оскільки подання заперечень боржником може свідчити про наявність потенційного спору про право. Саме такої точки зору дотримуються противники повідомлення боржнику про вчинюваний виконавчий напис. Наприклад, Я. Коломієць піддає критиці механізм повідомлення боржнику та вважає, що надсилання претензії має бути правом стягувача, а не обов'язком, оскільки боржник не є суб'єктом цієї нотаріальної дії та не може вплинути на вчинення виконавчого напису навіть за наявності заперечень. Інакше (за необхідності повідомлення) інститут виконавчого напису руйнується, кредитор втрачає реальну можливість захистити права та зводиться нанівець принцип рівноправності учасників цивільних правовідносин [19].

Але, з іншого боку, відсутність заперечень проти вчинення виконавчого напису протягом встановленого строку додатково підтверджуватиме безспірність заборгованості та правомірність вимог стягувача до боржника, оскільки можна буде презюмувати, що останній їх визнає. Вважаємо, що неповідомлення боржнику про вчинюваний виконавчий напис має дискримінаційний характер та істотно обмежує його права, ставлячи в нерівне становище порівняно зі стягувачем. Встановлення відповідного строку слугуватиме захистом прав та законних інтересів боржника для того, щоб його юридична необізнаність не могла бути використана йому на шкоду, що є одним з принципів нотаріальної діяльності (абзац 3 статті 5 Закону України «Про нотаріат»), а також певною мірою забезпечить рівноправність учасників цих правовідносин.

На наш погляд, повідомлення боржнику про відкриття нотаріального провадження з вчинення виконавчого напису та визначення строку, протягом якого він може висловити свою аргументовану позицію щодо заявленої до стягнення заборгованості, підкріплену відповідними документами-доказами, матиме більше переваг, ніж недоліків не лише для боржника, а й для стягувача. Наприклад, у разі подальшого задоволення позову боржника та визнання виконавчого напису таким, що не

підлягає виконанню (а сучасна судова практика показує доволі високу ймовірність такого), стягувач несе витрати фінансового характеру: плата за нотаріальну дію, сплата авансового внеску під час направлення виконавчого напису до примусового виконання, стягнення на користь боржника судового збору при задоволенні позову, сплата нового судового збору за вимогою про стягнення заборгованості вже в судовому порядку. Усього цього можливо було б уникнути, якби на стадії підготовки до вчинення виконавчого напису в нотаріуса була процесуальна можливість перевірити безспірність, а саме: з'ясувати позицію боржника шляхом повідомлення йому про відповідне нотаріальне провадження. У випадку наявності спору сторони відразу вирішували б його в площині цивільного або господарського судочинства і не створювали б при цьому зайвий нотаріальний процес та судовий з оскарження виконавчого напису.

При цьому важливо зауважити, що нами не наголошується на необхідності дослідження та порівняння нотаріусом доказів, наданих стягувачем і боржником, на підставі чого він може зробити висновок про наявність або відсутність умов для вчинення виконавчого напису. Такі дії мають ознаки вирішення спору, що належить до юрисдикції судів та в нотаріальному процесі не допускається. Саме лише подання заперечень або доказів щодо нарахування заборгованості, які відмінні від тих, що надані кредитором, свідчатиме про відсутність безспірності у відповідних правовідносинах. У такому випадку виконавчий напис не може бути вчинений.

Натомість після отримання претензії (вимоги) про необхідність усунення порушень за зобов'язанням, за відсутності заперечень боржника чи, ба більше, визнання ним заборгованості, нотаріус зможе вчинити виконавчий напис, який буде легальним та легітимним. У цьому разі, будучи передбаченою законодавством формою захисту цивільних прав, виконавчий напис як за своєю суттю, так і за процедурою вчинення відображатиме справедливий баланс прав та обов'язків стягувача і боржника.

Окремо слід зазначити про проблему, яка може виникнути на стадії підготовки до вчинення виконавчого напису, – приховування кредитором інформації про наявність спору з боржником щодо заборгованості. Безспірність заборгованості, будучи однією з умов

вчинення виконавчого напису, передбачає відсутність спору між стягувачем та боржником. Водночас чинне законодавство не зобов'язує стягувача під час звернення до нотаріуса із заявою про вчинення виконавчого напису вказувати в ній відомості щодо відсутності спору між ним та боржником, тоді як нотаріус позбавлений можливості перевірити такі обставини. Тому залучення боржника до нотаріального провадження на стадії підготовки допоможе у з'ясуванні питання, чи не розглядається в суді між сторонами спір щодо розміру заборгованості або документа, на підставі якого заборгованість виникла (наприклад, розгляд спору про визнання аліментного договору чи його частин недійсним свідчитиме про неможливість вчинення виконавчого напису до моменту його вирішення).

Останньою дією на стадії підготовки є перевірка внесення стягувачем плати за вчинення виконавчого напису, оскільки відповідно до частини 1 статті 42 Закону України «Про нотаріат» нотаріальні дії вчиняються після їх оплати [7]. Після цього нотаріус переходить до розгляду нотаріальної справи та безпосереднього вчинення виконавчого напису.

Висновки. Отже, на стадії підготовки до вчинення виконавчого напису нотаріус заради впевненості в безспірності заявлених вимог має перевірити строки давності, за яких виконавчий напис може бути вчинений, відповідність заявленої стягувачем вимоги до боржника вимогам законодавства, повноту поданих документів та їх оформлення належним чином, правильність здійснення стягувачем розрахунків, відсутність спору між сторонами, а також безспірність заборгованості боржника перед стягувачем та прострочення виконання боржником свого зобов'язання, що необхідно здійснювати не лише формально через дослідження документів, а й процесуально шляхом повідомлення боржнику про нотаріальне провадження.

Для досягнення завдань стадії підготовки до вчинення виконавчого напису пропонуємо внести відповідні зміни до Закону України «Про нотаріат», виклавши частину 1 статті 88 Закону України «Про нотаріат» таким чином: *«Нотаріус вчиняє виконавчі написи після повідомлення боржнику, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем, та за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років».*

При цьому таке повідомлення має надсилатися саме нотаріусом як особою, уповноваженою на санкціонування примусового стягнення, з наданням строку, протягом якого боржник може висловити свої заперечення або визнати борг. Для цього доцільно використовувати передбачений статтею 84 Закону України «Про нотаріат» порядок, за яким примірник поданої стягувачем під час звернення до нотаріуса заяви про вчинення виконавчого напису передається боржнику. Така передача може здійснюватись як особисто під розписку, так і шляхом пересилання заяви поштою зі зворотним повідомленням про отримання. У такому випадку пов'язані з поштовим відправленням витрати вносяться до плати за вчинення виконавчого напису та сплачуються стягувачем. Якщо боржник не отримав такого повідомлення, він вважатиметься належним чином повідомленим.

Список використаних джерел

1. Комаров В. В., Баранкова В. В. Нотаріат в Україні : підручник. Харків : Право, 2011. 384 с.
2. Фурса С. Я. , Фурса Є. І., Бордюг Т. О., Фурса Є. Є. Нотаріальний процес. Інтерактивний курс (з практикумом) : підручник. Київ : Алерта, 2021. 480 с.
3. Теорія нотаріального процесу : наук.-практ. посібник / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.
4. Діденко Л. В. Нотаріальний процес як один із видів юридичного процесу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Том 1. № 79. С. 187–191.
5. Серветник А. Г. Виконавчий напис нотаріуса як спосіб реалізації нотаріальної форм захисту цивільних прав : дис. ... д-ра філос. Київ, 2020. 242 с.
6. Серветник А. Г. Предмет доказування у нотаріальному провадженні з вчинення виконавчого напису. *Право і суспільство.* 2018. № 3. Ч. 2. С. 85–91.
7. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425–ХІІ. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 39. С. 383.
8. Вовк М. З., Юркевич Ю. М. Окремі питання правового регулювання порядку вчинення виконавчого напису нотаріусом. *Порівняльно-аналітичне право.* 2019. № 6. С. 114–117.
9. Мельник І. С. Процесуальні особливості вчинення виконавчих написів за нотаріально посвідченими правочинами. *Наше право.* 2013. № 10. С. 155–160.
10. Посікіра Р. Р., Порайко А. М. Іпотека: правові висновки Верховного Суду. Львів : Західноукраїнський консалтинг-центр, 2019. 336 с.

11. Ухвала Касаційного господарського суду Верховного Суду від 24.10.2019 р. у справі № 916/313/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85211446> (дата звернення: 24.08.2024).

12. Демченко О. Виконавчий напис нотаріуса як позасудова форма захисту цивільних прав та законних інтересів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 15–20.

13. Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів : постанова Кабінету Міністрів України від 29.06.1999 № 1172. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1172-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.08.2024).

14. Серветник А. Г. Виконавчий напис нотаріуса: поняття та ознаки. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2 (12). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_2_7 (дата звернення: 24.08.2024).

15. Коломієць Я. Л. Визначення безспірності під час вчинення виконавчих написів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 5. Том 1. С. 71–77.

16. Щербина Є. М., Кульова А. А. Окремі недоліки законодавства щодо стягнення боргу за виконавчими написами нотаріусів. *Право і суспільство. Цивілістика*. 2018. Вип. 6. Ч. 1. С. 89–93.

17. Гнатів О., Бутрин-Бока Н., Базан І. Скасування виконавчого напису нотаріуса. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3 (27). С. 117–122.

18. Сіндевич О. Теоретичні проблеми юридичної сили нотаріального акта у доктрині нотаріального процесу України. *Право України*. 2020. № 9. С. 170–182.

19. Коломієць Я. Л. Реалізація процесуальної складової принципу законності при вчиненні виконавчого напису нотаріусом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 109–114.

Salai M.,

PhD student of the Department of Administrative, Civil and Commercial Law and Procedure Faculty of Law, Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8356-436X

PROCEDURAL ACTIONS OF A NOTARY AT THE STAGE OF PREPARATION FOR THE EXECUTION OF AN EXECUTIVE INSCRIPTION AND PECULIARITIES OF ESTABLISHING THE SUBJECT OF PROOF

The article is devoted to the study of the peculiarities of procedural actions at the stage of preparation for the execution of an executive inscription. The content of these

actions is aimed at establishing the subject matter of proof, i.e. the conditions for the execution of the writ of execution, which include compliance with the limitation period and the submission of documents confirming the indisputability of the debt.

The author establishes that when establishing the subject matter of proof, a notary must first of all determine whether the creditor has complied with the deadlines for filing an application for an executive inscription, since their omission will indicate non-compliance with one of the conditions, which may result in a refusal to perform a notarial act. In this case, there is no need to further investigate the documents submitted and determine whether the debt is indisputable. Although the statute of limitations under which an enforcement action may be taken is similar to the statute of limitations for filing a lawsuit, they have different legal nature.

Analysing the notarial procedural legislation, the author comes to the conclusion that the establishment of indisputability of debt means only verification of documents for compliance with the approved list. The determination of indisputability is purely formal without the need to notify the debtor, which is a disadvantage, as it violates his legitimate rights and interests. To solve this problem, appropriate changes to the procedure for making an executive inscription have been proposed.

The author establishes that the stage of preparation for the execution of an executive inscription is important for this notarial proceeding, since it is at this stage that the notary finds out whether there are legal grounds for a notarial act by checking the statute of limitations, compliance of the claim with the legal requirements, completeness of the documents submitted, correctness of the payments made by the claimant, absence of a dispute between the parties, and indisputability, which should be carried out not only formally through the study of documents, but also procedurally, by notifying the debtor.

Key words: notary, notarial proceedings, stages of notarial proceedings, executive inscription, indisputability of debt.

References

1. Komarov, V. V. and Barankova, V. V. (2011), *Notary in Ukraine* : textbook, Pravo, Kharkiv.
2. Fursa, S. Ya., Fursa, Ye. I., Bordiuh, T. O. and Fursa, Ye. Ye. (2021), *Notarial process. Interactive course (with practical)* : textbook, Alerta, Kyiv.
3. Fursa, S. Ya. (2012), *Theory of the notarial process : scientific and practical manual*, Alerta, Center of Educational Literature, Kyiv.
4. Didenko, L. V. (2023), "Notarial procedure as a type of legal process", *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, Vol. 1, No. 79, pp. 187–191.
5. Servetnyk, A. H. (2020), *Notary's executive inscription as a way to implement notarial forms of civil rights protection* : PhD thesis, Kyiv.
6. Servetnyk, A. H. (2018), "The subject of proof in notarial proceedings for the execution of an executive inscription", *Law and Society*, No. 3, Part 2, pp. 85–91.
7. Ukraine (1993), *About the notary* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

8. Vovk, M. Z. and Yurkevych, Y. M. (2019), "Certain Issues of Legal Regulation of the Procedure for Making an Executive Inscription by a Notary", *Analytical and Comparative Jurisprudence*, No. 6, pp. 114–117.
9. Melnyk, I. S. (2013), "Procedural peculiarities of making executive inscriptions under notarised transactions", *Our Law*, No. 10, pp. 155–160.
10. Posikira, R. R. and Porayko, A. M. (2019), *Mortgage: legal conclusions of the Supreme Court*, West Ukrainian Consulting Centre, Lviv.
11. Ukraine (2019), Commercial Court of Cassation of the Supreme Court: court order, case No. 916/313/18, Kyiv, available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85211446> (accessed 24.08.2024).
12. Demchenko, O. (2019), "Notary's executive inscription as an out-of-court form of protection of civil rights and legitimate interests", *Entrepreneurship, Economy and Law*, No. 3, pp. 15–20.
13. Ukraine (1999), *On Approval of the List of Documents for Debt Recovery on the Basis of Which Debt Recovery is Undisputed on the Basis of Executive Inscriptions of Notaries*: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1172-99-%D0%BF#Text> (accessed 24.08.2024).
14. Servetnyk, A. H. (2017), "Notary's executive inscription: concept and signs", *Theory and Practice of Jurisprudence*, No. 2 (12), available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_2_7 (accessed 24.08.2024).
15. Kolomiets, Y. L. (2020), "Determination of indisputability when making executive inscriptions", *Scientific Bulletin of Public and Private Law*, Vol. 1, No. 5, pp. 71–77.
16. Shcherbyna, E. M. and Kulova, A. A. (2018), "Certain shortcomings of the legislation on debt collection under notaries' executive inscriptions", *Law and Society. Civilistics*, No. 6, Part 1, pp. 89–93.
17. Gnativ, O., Butryn-Boka, N. and Bazan, I. (2021), "Cancellation on the notary's writ of execution", *Actual problems of law*, No. 3 (27), pp. 117–122.
18. Sindevich, O. (2020), "Theoretical Problems of the Legal Force of a Notarial Deed in the Doctrine of the Notarial Process of Ukraine", *Law of Ukraine*, No. 9, pp. 170–182.
19. Kolomiets, Y. L. (2022), "Implementation of the procedural component of the principle of legality in the execution of an executive inscription by a notary", *Juridical scientific and electronic journal*, No. 6, pp. 109–114.

UDC 347.62(37)

DOI 10.32755/sjlaw.2024.03.111

Nishchymna S.,

Doctor of Sciences (Law),

Head of the Department of Administrative,

Civil and Economic Law and Process Faculty of Law,

Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine

ORCID: 0000-0001-7424-7688;

Andrushchenko T.,

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Administrative,

Civil and Commercial Law and Process Faculty of Law,

Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-5128-3261

THE LEGAL NATURE OF MARRIAGE IN ANCIENT ROME

The article is devoted to the study of the legal nature of Roman marriage. It defines the concept of marriage as a socially significant union of a man and a woman, which determined the legal status of the wife and children born in this union, as well as property relations between the spouses. On the basis of Roman legal sources and scientific works of Roman lawyers, the classification of Roman marriages is defined, the grounds and conditions for entering the marriage and its dissolution are identified, and the differences between legal and illegal Roman marriages are outlined.

*The article focuses on the definition of the concubinate as a special form of regulation of actual marriage relations. It is determined that the concubinate occupied a more important place in Roman social and legal life, since it had almost all the features of marriage and significant differences from *amica*.*

*The peculiarities and significance of dowry in Roman family law are highlighted. It is noted that in Roman law, the latter was not always mandatory as in Ukrainian traditions, in particular, the obligation to transfer dowry was provided only in marriages without male authority (*sine manu*).*

The grounds and procedure for divorce are analyzed. It is established that the attitude to divorce varied depending on the period of the Roman Empire development. A divorce by mutual consent was prohibited, and a divorce initiated by one of the spouses was allowed in clearly defined cases: violation of marital fidelity by one of the spouses, attempted murder of one of them, inability to have sexual intercourse or desire to go to a monastery. Accordingly, if these reasons were absent, the initiator of the divorce had to pay a fine.

Key words: Roman marriage, classification of Roman marriages, concubinate, dissolution of marriage, marriageable age, dowry.

Formulation of the problem. The fundamental principles of building family relations became a support for the development of national legal systems of many Western European countries, which to this day remains the primary source for the development of family codes and other legislative acts in the field of family law. And despite the fact that the application of the foundations of the Roman Empire family law is observed not only in the countries of the Romano-Germanic legal system, but also in countries that have not undergone the reception of Roman law. Today, there is considerable scientific interest in the topic of the peculiarities of marital relations settlement in Ancient Rome. This is due to the preservation in the modern family law of Ukraine of some prescribed unofficial marriage forms, or the so-called "de facto spouse", "civil" marriage.

Analysis of recent research and publications. The theoretical basis of research was the works of such well-known domestic and foreign scientists as L. V. Dyachuk, I. B. Novytskyi, A. O. Ovchatova-Redko, O. A. Omelchenko, O. A. Podopryhora, I. A. Pokrovsky, I. Pukhan, C. Sanfilippo, J. Franchosi, Y. O. Kharitonov, V. M. Khvostov, Z. M. Chernilovsky, H. I. Trofanchuk and others.

The purpose of the article is to clarify the legal nature of Roman marriage, to define its main types, forms of conclusion, as well as the grounds and procedure for dissolution of marriage.

Presentation of main material. It should be noted that the understanding of the legal nature of marriage in Roman law was complicated and ambiguous, which was due to the lack of legislative consolidation of the concept and features of marriage in the legal sources of the Roman Empire. However, analyzing the provisions of the Law of the Twelve Tables, it is possible to define Roman marriage as "a union of a man and a woman, a union of life, communication, based on God and human rights" [1]. Marriage was concluded exclusively between citizens of Rome and was based on certain principles, legislative acts and traditions. However, despite the lack of legal consolidation of this type of union between a man and a woman, Roman lawyers paid considerable attention to the legal issues of marital relations, after studying and analyzing them, they created a certain classification and features.

It should be noted that Roman lawyers and philosophers idealized marriage. Thus, the outstanding ancient Roman jurist and statesman Modestin wrote: "Marriage is the union of a man and a woman, a union for life, a union of divine and human rights" [1]. At the same time, it was not possible to call such a union equal, since inequality was assumed not only in moral and material dependence, but also in legal terms. Despite the fact that "the Romans did not hide that the wife never occupied an equal position with the husband, always being dependent on the father, husband or grandson" [2, p. 114].

There are different approaches to classifying marriages according to legal doctrine. For example, some scholars note that the following types of marriages were known to Roman law: proper Roman marriage (*matrimonium iustum*) and improper marriage [3, p. 49]. There is another approach to the classification of marriages under Roman law: a legal Roman marriage and a marriage concluded between other free persons who did not have Roman citizenship and who did not have the right to enter into a Roman legal marriage [2, p. 115].

1. "Legal Roman marriage" ("*matrimonium iustum*") – for those who have *jus conubii* – the right to enter into a full-fledged, legally recognized marriage, which gives rise to all family members equal benefits and consequences provided for by law. Such a marriage was concluded exclusively between Roman citizens who had the appropriate amount of legal capacity, in compliance with all the requirements of the law. Children born in such a marriage acquired the status of a Roman citizen [4, p. 287].

2. "Illegal Roman marriage" ("*matrimonium non iustum*") – that is, one that was concluded between persons who did not have Roman citizenship (between peregrins and other free people who did not have the right to legal marriage). Such a marriage did not give the husband *patria potestas* (parental authority) and other civil rights associated with being in a Roman legal marriage (for example, the right to emancipation) [4, p. 287; 5, p. 59]. Common to these two classifications, the dependence of the opportunity to enter into one or another type of Roman marriage depended on the presence or absence of Roman citizenship.

In its turn, legal Roman marriage was divided into marriage with male authority (*sum manu*) and marriage without male authority (*sine manu*). *Sum manu* is considered to be the most

ancient form of marriage, which presupposed a woman's complete dependence on her husband (the head of the household) and patriarchal strictness. The wife did not have legal independence. Moreover, the husband's power over her was practically unlimited. A man could subject her to any punishment, demand her back if she voluntarily left his home, sell her into slavery. Just like slaves, children and wife were completely deprived of legal capacity. The legal arbitrariness of the man was to some extent limited by public opinion. The measure of punishment for the wife's guilt was determined by a council consisting of the wife's male relatives [5, p. 151]. However, unlike Athenian women, Roman women were much more independent and enjoyed great respect. They could participate in festive dinners, go to the theater and games, had access to art, education and science [7].

Although it is believed that a legal Roman marriage could only be concluded between patricians, there is an opinion that plebeians could also conclude it. It is possible to allow such an option taking into account the methods of concluding a legal marriage existing at that time. In particular, along with the solemn ritual of *confarreatio*, which was carried out mainly in patrician families, when a woman, as a result of continuous residence in the house of her *de facto* husband for one year, was recognized as his legal wife, there existed such a method as *coemptio* ("purchase"). The very conduct of the "*coemptio*" ritual was allowed for simpler citizens and plebeians, so the girl was symbolically "bought" by the bridegroom from her father in the presence of five witnesses, while the woman became, as it were, the property of the man.

A rather controversial definition of the legal status of marriage without male authority is *sine manu*. Such a marriage was reflected in the Laws of the XII Tables, but the conditions and procedure for its conclusion are not known for sure. It is believed that in marriage *sine manu*, the principle of subordination gave way to the principle of equality. Thus, R. A. Kalyuzhny notes that in such a marriage, the woman retained the legal status she had before marriage. Her husband's authority did not extend to her. Therefore, the marriage *sine manu* itself did not affect her legal capacity [4, p. 48]. And this was despite the fact that the property of the spouses continued to remain in separate ownership. The wife had the right to

independently own, use and dispose of her property, but she could transfer the right to manage her property to her husband [4, p. 48]. H. I. Trofanchuk notes that in a *sine manu* marriage, a woman did not fall under the authority of her husband under the condition that she had to stay outside her home for three days every year of marriage. That is, every year there was a kind of actual fixation of a certain degree of freedom of a woman in such a marriage [2, p. 116].

A marriage without male authority is quite similar in its legal nature to a *de facto* marriage, the so-called concubinage. Concubinage (lat. *concubinatus* from *com* – 'together' and *cubare* – 'to lie') was an actual marriage relationship, a stable cohabitation of a man and a woman with the intention of forming a family. Concubinage was significantly different from such an institution as "*amica*" – permanent cohabitation of an unmarried man with an unmarried woman permitted by law. However, concubinage occupied a more important place in Roman social and legal life, as it had practically all features of marriage. It was distinguished from *amica* only by the fact that it was concluded without observing formalities, but not due to a lack of desire to establish family relationships [6, p. 261]. R. A. Kalyuzhny notes that concubinage took place in those cases when there was a permanent union between a man and a woman, but they did not possess the necessary personal qualities to recognize their family union as a law, the Romans believed that such a union was a kind of "natural marriage" [6, p. 43]. H. I. Trofanchuk claims that the presence of concubinage in Roman law was due to the impossibility of entering into a legal marriage (different citizenships) [2, p. 114]. The Romans had a positive attitude towards this, but concubinage, unlike marriage without male authority, was actually not accompanied by legal consequences. In particular, children did not acquire the name and status of their father, did not have the right to maintenance, did not inherit property and did not have the status of children of marriage, a woman did not share the social and public status of her husband (concubine). So, despite the fairly loyal attitude of the Romans to natural marriage, from a legal point of view, the latter is not appropriate, as it significantly limits the list of rights of spouses, which was provided by legal marriage. In addition, it should be noted that, despite the monogamous nature of the Roman family, it was permissible for a man to be in concubinage with a man, but the

cohabitation of a married woman with a foreign man was the basis for applying severe punishment to her. Therefore, the moral and ethical norms that prevailed at that time in the Roman Empire clearly did not give grounds for equating concubinage with other types of marriage.

The existing legislation of the Roman Empire defined the conditions for concluding a marriage:

1. Consent of those getting married and consent to the marriage of the householder - paterfamilias. The obligation to obtain consent from the householder once again testifies to the dominance of the patriarchal system in the Roman Empire. However, the authority and power of the "father of the family" was absolute: according to the Law of Julius (4 AD), if the householder did not agree to the marriage without reasonable grounds, he could be forced to give his consent through a magistrate.

2. Necessity of observing the marriageable age. The availability of the right to enter into a legal Roman marriage was directly related to the acquisition of full civil legal capacity, so at that time there were no "privileged" grounds for concluding a marriage before reaching the age of majority.

3. The bride and groom are not married to other persons at the time of the marriage.

4. Absence of blood relations between relatives. Marriage between direct and collateral relatives, between brothers-in-law, between a guardian and a ward was not allowed.

The specified list of conditions for concluding a marriage was not considered exhaustive. In particular, a marriage could not be concluded between a provincial magistrate and a resident of a given province, between a married woman who entered into an adulterous marriage and her lover. Roman law also allowed widows and widowers to marry. However, the widow had to observe 10 months of mourning. Such a requirement was determined not so much by the moral and ethical principles that existed at that time, but purely by the elimination of doubts regarding the determination of paternity in relation to a child that could have been conceived during the life of the deceased husband.

The approach of Roman lawyers regarding the definition of the meaning and grounds of giving a dowry (dowry) is quite interesting. The dowry was a part of the family property that was given to the

daughter when she got married, a property or monetary contribution of the bride's family to the new family. The obligation to provide a dowry to the groom's family is typical for the customary law of many nations. However, in Roman law, the latter was not always mandatory. In particular, the obligation to transfer dowry was assumed only in marriages without male authority (*sine manu*). In an earlier period, a man received a dowry in his property, but it is not possible to consider such property as absolute. The husband could only use the property that was part of the dowry, but could not dispose of it freely, and in case of divorce he had to return it [2, p. 117]. In a later period (the first 3 centuries AD), the procedure for the transfer of dowry received, as it were, a special legal regulation, at the same time, the husband was considered the owner of things that were part of the dowry also conditionally. Thus, it was not allowed to conclude any transactions regarding the alienation of land plots without the consent of the wife, and in case of termination of the marriage, the dowry was returned. Therefore, it can be argued that the dowry was a kind of guarantor of financial security and independence for a woman in a marriage without male authority, and it is clear that the possibility of providing a dowry directly depended on the level of wealth of the bride's family.

The legal basis for the termination of marriage was the death of one of the spouses. However, taking into account that the possibility of marriage was a privilege of free citizens of Rome, accordingly, the loss of citizenship or freedom by one of the spouses was also grounds for terminating the marriage. As stated by Paul: "Marriage is terminated by divorce, death, capture or other case of slavery of one of them (spouses)" (D.24.2.1) [9, p. 39].

The attitude to divorce in the classical era was quite loyal, as it was allowed on the initiative of both spouses and on the initiative of one of the parties. However, during the period of the monarchy, divorce by mutual consent was prohibited, and divorce was allowed at the initiative of one of the spouses in clearly defined cases: violation of marital fidelity by one of the spouses, an attempt on the life of one of them, inability to have sex or a desire to go to a monastery. Accordingly, if the specified reasons were absent, the initiator of the divorce had to pay a fine. "Unfounded divorce was

considered a dishonorable act, priests excommunicated the husband, and he sacrificed part of his property to propitiate the gods under whose patronage the marriage was concluded" [9, p. 40].

Also, in Rome there was a special ceremony of marriage dissolution, which was not characteristic of other legal systems. In particular, the divorce ceremony was a religious act that annulled the religious unity of the spouses and, accordingly, annulled the marriage union, which was based on conferration, and therefore was considered a form of divorce.

Also, in Rome there was a special ceremony of dissolution of marriage, which was not characteristic of other legal systems. In particular, the divorce ceremony was a religious act that annulled the religious unity of the spouses and, accordingly, annulled the marriage union, which was based on conferration, and therefore was considered a form of divorce.

Conclusions. Thus, Roman lawyers considered marriage as a socially significant union of a man and a woman, which determined the legal status of the wife and children born in this union, as well as property relations between the spouses. Roman private law knows several legal forms of marriage and de facto marriage – these are "cum manu" and "sine manu". One cannot fail to notice that along with marriages concluded in accordance with the law, there were always actual marriage relationships – concubinage, which occupied a special place in the family law of Rome.

Divorce in Ancient Rome was possible and involved a special ceremony, which was not and is not characteristic of any legal system in the world. The attitude to divorce in the classical era was quite loyal, as it was allowed at the initiative of both spouses and at the initiative of one of the parties. However, during the period of the monarchy, divorce by mutual consent was prohibited, and divorce without grounds was considered a dishonorable act.

References

1. The laws of the XII Tables – the main source of ancient Roman law, available at: http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/17425/%D0%9F%D0%A0%D0%97%D0%A2%20_%D0%A0%D0%9F%D0%9F_%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B8%20%D0%A5%D0%86%D0%86%20%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%8C.pdf?sequence=1&isAllowe (accessed 25.07.2024).

2. Trofanchuk, H. I. (2006), *History of the state and law*, Attica, Kyiv.
3. Borysova, V. and Baranova, L. (2008), *Basics of Roman private law*, Pravo, Kharkiv.
4. Kalyuzhny, R. A. (2012), *Roman private law*, Attica, Kyiv.
5. Pidoprigora, O. A. and Kharitonov, E. O. (2009), *Roman law* : textbook, Yurinkom-Inter, Kyiv.
6. Ovchatova-Redko, A. (2007), "Legal forms of marital relations under Roman private law", *Actual problems of the state and law*, No. 31, pp. 261–267.
7. Marriage in Ancient Rome, available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (accessed 25.07.2024).
8. Kalyuzhny, R. A and Yashchurynskyi, Y. V. (2011), *Basics of Roman private law : a course of lectures*, Publishing house "Personal", Kyiv.
9. Dragomyrova, Y. V. (2017), "Divorce in Roman private law", *From Roman private law to the law of Europe* : materials of the 15th International Science and Practical Conference, Phoenix, Odesa, pp. 39–41.

Ніщимна С. О.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права та процесу
юридичного факультету,

Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-7424-7688;

Андрущенко Т. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного, цивільного
та господарського права та процесу юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5128-3261

ПРАВОВА ПРИРОДА ШЛЮБУ В ДАВНЬОМУ РИМІ

Статтю присвячено дослідженню правової природи римського шлюбу. На підставі римських правових джерел, наукових праць римських юристів визначено класифікацію римських шлюбів, підстави та умови їх укладення і розірвання, окреслено відмінності між законними римським шлюбом і незаконним. У роботі акцентується увага на визначенні конкубінату як особливої форми регулювання фактичних шлюбних стосунків, на особливостях та значенні посагу в римському сімейному праві.

Ключові слова: римський шлюб, класифікація римських шлюбів, конкубінат, розірвання шлюбу, припинення шлюбу, шлюбний вік, посаг.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 3 (23)

Відповідальний за випуск

Денисенко К. В.

Редактор літературний
Комп'ютерна верстка
і макетування

Махотко О. П.

Сила Л. М.

За достовірність інформації у статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 28.10.2024 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 6,97.
Тираж 100 пр. Зам. № 127/24.

Редакційно-видавнича група Пенітенціарної академії України
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 8016 від 23.11.2023 р.